

PETERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXXIV SEJUMS * ТОМ XXXIV

RIGĀ 1960 РИГА

PETERA STUCKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITATE
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

34. SĒJUMS * ТОМ 34

EKONOMIKAS UN JURIDISKĀS ZINĀTNES
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

3. LAIDIENS * ВЫПУСК 3

RIGA 1960 РИГА

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

DOC. J. VILKS, PROF. E. ŠIRONS, DOC. K. ANDŽĀNS,
DOC. A. SUMINS, VEC. PASN. R. LINDENBERGS.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ДОЦ. Я. ВИЛКС, ПРОФ. Э. ШИРОН, ДОЦ. К. АНДЖАН,
ДОЦ. А. СУМИН, СТ. ПРЕП. Р. ЛИНДЕНБЕРГ

Priekšvārds

Latvijas tagadējās intelīģences vairākumam mūsu Universitāte atmiņā palikusi kā māte, kas barojusi un lolojusi to ar savu krūti. Seit pirmo reizi savā dzīvē satikās jaunatne no visas Latvijas un arī no citām republikām, izjuta pirmās grūtības zinātņu pamatu apgūšanā, patstāvīgās dzīves sūrumus un priekus, pārdzīvoja vēsturē tik nozīmīgos gadus. Universitātes dzīvē spalgi atbalsojās šķiru pretrunas un cīņas, revolūcija un kontr-revolūcija, jauna revolūcija un karš. Universitātes gados studentu vairākumā modās apziņa un izveidojās zinātniskais paaules uzskats.

Buržuāzijas diktatūras un vācu okupācijas laikā kontr-revolucionārā valdība darija visu, lai Universitāte gatavotu tikai buržuāzijai padevīgu inteliģenci. Universitātes durvis aizcirta trūcīgajiem, saskrūvējot lekciju naudu no 100 latiem 1923. gadā līdz 250 latiem kopš 1936. gada. Trūcīgajiem studentiem nācās pelnīties gan krāvēju darbā, gan uz plostiem, gan citos darbos. Tā 1931./32. mācību gadā 46% studentu strādāja pastāvīgā darbā, 14% — gadījuma darbos, saņemot lielāko tiesu 20—40 latu mēnešalgas. Ar slepenpolīciju saistītā Universitātes vadība desmitiem studentu izslēdza par darbību Studentu klubā un Darba studentu biedrībā. Nacionālistiskās studentu korporācijas terorizēja progresīvi noskaņotos studentus. Vairāk kā 70% studentu tā arī nevarēja Universitāti nobeigt, bet arī no viņu vidus izcēlās cīnītāji par Padomju varu.

Tomēr gandrīz puse studentu pieklāvās progresīvi domājošiem biedriem un pēdējos cīņas tikai norūdīja. Par spīti visām buržuāziskās valdības pūlēm Universitāte sagatavoja daudz aktīvu komunisma cīnītāju. Arī Universitātes mācības spēku vidū tagad ir ne mazums tās absolventu, kas izauguši par Padomju zinātniekiem.

Ēkonomikas un Juridisko fakultāti ir absolvējuši pavisam ap trijiem tūkstošiem speciālistu, no tiem divas piektdaļas pēdējos 10 gados. Tagad gandrīz vai vienīgais atbiruma cēlonis ir ne-

sekmība. No pirmajā kursā uzņemtajiem klātienēs studentiem 70—80% Universitāti beidz. Ir stabilizējies arī mācību spēku kolektīvs.

Fakultātes mācību spēku kolektīvs 1959. gada martā noturēja zinātnisku konferenci, veltītu Universitātes un fakultātes 40 gadu gaitām. Šinī rakstu krājumā publicējam dažus konferencē nolasītos referātus.

Redakcijas kolēģija

I EKONOMISKĀS ZINĀTNES

Vecākais pasniedzējs A. RŪSA

RENTABILITĀTES NORMALIZĒŠANA KĀ SAIMNIECISKĀ APRĒKINA NOSTIPRINĀŠANAS FAKTORS RŪPNIECĪBĀ

Tautas saimniecības attīstības septiņgadu plāns nosprauž mūsu zemes rūpniecībai grandiozu augšupejas programu. Šī plāna kontrolskaitļi, ko apstiprināja Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXI ārkārtējais kongress, nosaka rūpniecības kopprodukcijas pieaugumu par apmēram 80 procentiem, tai skaitā ražošanas līdzekļu ražošanā — par 85 līdz 88 procentiem un patēriņa priekšmetu ražošanā — par 62 līdz 65 procentiem¹.

Lai sasniegtu šādu ražošanas pieaugumu, tad līdzās citiem pasākumiem, jāceļ darba ražīgums par 45 līdz 50 procentiem. Tanī pašā laikā jāpazemina produkcijas pašizmaksa ne mazāk kā par 11,5 procentiem². Bez tam, ražošanas ievērojamā pieauguma nodrošināšana prasa arī milzīgus kapitālieguldījumus. To apjoms apmēram divas reizes pārsniegs iepriekšējo septiņu gadu kapitālieguldījumus³.

Arī mūsu republikas rūpniecība septiņgades laikā turpinās strauju attīstību. Visas rūpniecības bruto produkcija mūsu republikā septiņgadē pieaugs par 60%, bet mašīnbūves un metalapstrādes produkcija palielināsies vairāk nekā divas reizes⁴.

Septiņgades vareno uzdevumu izpilde prasa izlietot visus līdzekļus, kuri veicina ražošanas programmas izpildi, darba ražīguma pieaugumu, pašizmaksas pazemināšanu un ekonomijas režīma ievērošanu. Viens no tādiem sociālistiskās ekonomikas celtniecībā pārbaudītiem līdzekļiem ir materiālā ieinteresētība.

¹ PSRS tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļi 1959.—1965. gadam (Rīgā, 1959.), 25. lpp.

² Turpat, 43. lpp.

³ Turpat, 56. lpp.

⁴ Turpat, 76. lpp.

Katru darbinieku viņa individuālajos darba rezultātos ieinteresē, ievērojot ekonomisko likumu par sadali pēc padarītā darba. Turpretim uzņēmumus un pārējos tautsaimniecības posmus savos darbības rezultātos ieinteresē, realizējot tautsaimniecības vadību uz saimnieciskā aprēķina pamata. Pie tam šāda tautsaimniecības vadības metode uzņēmuma darbības rezultātos ieinteresē arī katru tā darbinieku.

Saimnieciskā aprēķina pamatuzdevums ir izveidot apstākļus, kuros uzņēmums kā saimnieciskās darbības vienība un tā katrs darbinieks ir ieinteresēts tādos savas darbības rezultātos, kas atbilst sociālisma ekonomisko likumu prasībām un socialistiskās tautsaimniecības attīstības interesēm.

Nostiprināt saimniecisko aprēķinu nozīmē novērst tā izveidojuma nepilnības, kas kavē materiālās ieinteresētības izraisīšanu vai novirza šo ieinteresētību socialistiskajai tautsaimniecībai neatbilstošā virzienā.

Saimnieciskais aprēķins sastāv no veselās ekonomisku un juridisku kategoriju sistēmas. Šo kategoriju starpā viena no svarīgākajām ir peļņa. Tādu nozīmi peļņa ir ieguvusi pateicoties apstāklim, ka ar tas palīdzību iespējams ieinteresēt uzņēmumu un tā darbiniekus gandrīz visu ielānoto darbības rādītāju izpildē un pārsniegšanā.

Saimnieciskā aprēķina pamatuzdevumam atbilstošu materiālo ieinteresētību peļņa izraisa tikai tad, ja ir pareizi izveidoti tās sadale, plānošanas metodika un organizācija kā arī tās relatīvais lielums jeb rentabilitāte.* Pretējā gadījumā peļņas radītā materiālā ieinteresētība ir nepietiekama vai arī tā ieinteresē saimnieciskās darbības norisēs, kas neatbilst sociālisma ekonomisko likumu prasībām un socialistiskās tautsaimniecības attīstībai. To ievērojot, saimnieciskā aprēķina nostiprināšana prasa novērst trūkumus peļņas sadales organizācijā, plānošanā un rentabilitātes izveidojumā.

Nepieskaroties tuvāk problēmām par peļņas sadales organizāciju un plānošanu, šī raksta uzdevums ir atklāt rentabilitātes izveidojuma formas, kas neatbilst saimnieciskā aprēķina nostiprināšanas interesēm, un parādīt ceļus šādas — no saimnieciskā aprēķina viedokļa nenormālas — rentabilitātes novēršanai. Tas būtībā nozīmē runāt par rentabilitātes normalizēšanu nolūkā nostiprināt saimniecisko aprēķinu.

* * *

Peļņas radīto materiālo ieinteresētību mazina pārāk zema rentabilitāte un atsevišķo ražojumu liela rentabilitātes dažādība.

* Ar rentabilitāti socialistiskās saimniecības praksē saprot peļņas attiecību pret realizētās produkcijas pilno pašizmaksu.

Kā viena tā otra vājina saimniecisko aprēķinu. Bez tam mūsu ekonomiskajā literatūrā vairākkārt norādīts, ka saimniecisko aprēķinu vājina arī pārāk augsta rentabilitāte.

Pārāk zemas rentabilitātes gadījumā ieinteresētību peļņas gūšanā mazina peļņas mazais īpatsvars ražošanas paplašināšanas izdevumos. Nelieli ir arī atskaitījumi uzņēmuma fondā un budžetā. It sevišķi nevēlams stāvoklis izveidojas uzņēmumos, kuri strādā ar plānotiem zaudējumiem. Šajos uzņēmumos iztrūkst materiālā ieinteresētība, ko rada peļņas izlietošana ražošanas paplašināšanai un tās atskaitījumi budžetā.

Uzņēmuma vai apvienības atsevišķu ražojumu rentabilitātes dažādība padara viena ražojuma izlaidi izdevīgāku un cita ražojuma izlaidi mazāk izdevīgu. Cenšoties pēc augsti rentablu ražojumu izlaidis, rodas novirze no sortimenta plāna. Uzņēmumi un apvienības izvairās no mazrentablu ražojumu apgūšanas. Jau apgūto mazrentablu ražojumu izlaidi cenšas pārtraukt vai pēc iespējas samazināt.

Pret rentabilitātes dažādību savā runā XXI kongresā asi vērsās b. A. Kosigins.

«Krasā atšķirība rentabilitātes ziņā», viņš sacīja, «rada saimnieciskajos darbiniekos tieksmi pārsniegt rentablās produkcijas ražošanas uzdevumus, samazinot tautas saimniecībai svarīgu, bet uzņēmumam nerentablu izstrādājumu ražošanu. Ir, piemēram, zināms, ka sakarā ar pastāvošo nerentabilitāti dažu bērniem domātu šūšanas izstrādājumu ražošanā, šo izstrādājumu ražošanas plāni bieži vien netiek izpildīti!».

Mūsu ekonomiskajā literatūrā vairākkārt uzsvērts, ka pārāk augsta rentabilitāte rada uzņēmumam «siltumnīcas apstākļus», kas grauj saimniecisko aprēķinu un mazina ieinteresētību pazēnāt pašizmaksu².

Arī Politiskās ekonomijas mācību grāmatā teikts: «... nepieciešams, lai katram uzņēmumam būtu tāda rentabilitātes norma, kas neļauj tam lieki uzkrāt naudas līdzekļus un pastāvīgi pamudina to stiprināt saimniecisko aprēķinu un samazināt produkcijas pašizmaksu. Ja rentabilitātes norma ir pārlietu augsta, uz-

¹ A. N. Kosigins — Runa PSKP Ārkārtējā XXI kongresā (Rīgā, 1959.), 21. lpp.

² A. V. Bačurins raksta: «Padomju valsts, nosakot uzņēmumu pašizmaksu un vairumcenas, plāno atsevišķiem produkcijas veidiem un uzņēmumiem tādu rentabilitāti, kas stimulē produkcijas pašizmaksas pazemināšanu un saimniecisko plānu izpildi... Tani pašā laikā produkcijas veidu un uzņēmumu rentabilitātes līmenis nedrīkst būt pārlietu augsts, lai neradītu uzņēmuma darbam siltumnīcas apstākļus un nepalēninātu pašizmaksas pazemināšanu. A. В. Бачурин, Прибыль и налог с оборота в СССР (Москва, 1955), стр. 87.

nēmums var iegūt prāvu tiro ienākumu, necinīdamies par produkcijas pašizmaksas samazināšanu»¹.

Tomēr nekur nav atrodami norādījumi par to, kā īsti augstu rentablajos uzņēmumos notiek «siltumnīcas apstākļu» rašanās, t. i., kā notiek lieku līdzekļu uzkrāšanās un cik liels ir šo uzkrājumu apmērs. Tāpat nav tuvāku norādījumu, kāpēc augstu rentablajos uzņēmumos mazinās ieinteresētība pašizmaksas pazemināšanā. Un beidzot, nekur nav pateikts, kādu rentabilitāti uzskatīt par «pārlietu lielu». Tas rāda, ka jautājums par augsto rentabilitāti ir vēl nepietiekami noskaidrots.

Vispirms jāievēro, ka augstas rentabilitātes gadījumā uzņēmums gan iegūst «prāvu tiro ienākumu», pat «necinīdamies par produkcijas pašizmaksas pazemināšanu», bet neiegūst no tā gandrīz nekādu papildus labumu, t. i., iespēju šo «prāvo tiro ienākumu» izlietot.

Pirmām kārtām nupat teiktais attiecināms uz augstu plāna peļņu. Augsta peļņa nebūt nedod kaut kādas neplānotas papildus iespējas palielināt apgrozāmo līdzekļu pieaugumu un kapitālieguldījumu apjomu. Protams, uzņēmumos ar augstu rentabilitāti ir objektīvi iespējams padarīt peļņu par galveno vai pat vienīgo apgrozāmo līdzekļu un kapitālieguldījumu seguma avotu, kādas iespējas bieži vien nav zemu rentablajos uzņēmumos. Tomēr šāds stāvoklis nevis vājina saimniecisko aprēķinu, bet gan taisni otrādi — to nostiprina.

Vienīgi uzņēmuma fondā augstas rentabilitātes gadījumā ieplūst lielāki atskaitījumi no plāna peļņas nekā zemas rentabilitātes gadījumā.

Neplānotu papildus līdzekļu izlietošanas iespējas rodas, iegūstot virsplāna peļņu. Tas notiek, atskaitot virsplāna peļņu uzņēmuma fondā un 30% no tās izlietojot dzīvokļu celtniecībai. Tomēr jāievēro, ka virsplāna peļņas lielums no rentabilitātes līmeņa ir tikai daļēji atkarīgs.

Rentabilitātes līmenis virsplāna peļņas lielumu ietekmē tikai tad, ja tā rodas pārsniedzot realizācijas plānu.

Nupat teikto var paskaidrot ar šādu tabulu (skat. nāk. lpp.).

Redzams, ka pārsniedzot realizācijas plānu, iegūtā virsplāna peļņa (ja pašizmaksa nemainās) ir tieši proporcionāla plānotās rentabilitātes normai ($5\%:50\%=0,5$ milj.:5,0 milj.). Ja pazemina pašizmaksu, bet realizācijas cenu un apjomu nesamazina, tad arī rodas virsplāna peļņa. Tomēr tās lielums kā zemas, tā augstas rentabilitātes gadījumā ir vienāds (8 milj. rb.). Šāds stāvoklis izveidojas sakarā ar to, ka virsplāna peļņas avots —

¹ Politiskā ekonomija, Mācību grāmata (Rīgā, 1959.), 472. lpp.

Virsplāna realizācijas un virsplāna pašizmaksas pazemināšanas
ietekme uz peļņu

	Realizācijas ap- joms (milj. rbļ.)		Peļņa (milj. rbļ.)	
	uzņēmuma vai- rumcenās	pašiz- maksā	Kopā	tai skaitā visplāna
Pēc plāna				
uzņēmums «A»	105	100	5	—
uzņēmums «B»	150	100	50	—
Pārsniegts realizācijas plāns (par 10%)				
uzņēmums «A»	115,5	110	5,5	0,5
uzņēmums «B»	165	110	55	5
Pazemināta pašizmaksā (par 8%)				
uzņēmums «A»	105	92	13	8
uzņēmums «B»	150	92	58	8

pašizmaksas virsplāna pazemināšanas ekonomija — abos gadījumos ir vienāds.

Līdzīgā kārtā uzņēmuma plānotā rentabilitātes norma ietekmē virsplāna peļņu arī tad, ja pēdējā rodas no sortimenta un šķirības izmaiņas, realizācijas cenu paaugstināšanas, apgrozījuma nodokļa likmju pazemināšanas, kā arī no ārpusrealizācijas ieņēmumiem.

Tādējādi redzams, ka iegūstot virsplāna peļņu, augstu rentable uzņēmumi nonāk labākā stāvoklī tikai vienā gadījumā, t. i., ja virsplāna peļņa iegūta pārsniedzot plānoto realizācijas apjomu. No tā izriet, ka augstu rentabls uzņēmums ir vairāk ieinteresēts pārsniegt realizācijas plānu nekā zemu rentabls uzņēmums. Turpretim ieinteresētība pazemināt pašizmaksu ir vienāda kā augstas tā zemas rentabilitātes gadījumā.

Zināmi neplānoti līdzekļi uzņēmumu rīcībā uzkrājas kā plāna tā virsplāna peļņas sadalīšanas procesā. Šāda uzkrāšanās notiek tāpēc, ka peļņa uzņēmuma norēķinu kontā ienāk pie katras saņemtās samaksas par realizēto produkciju, bet to izņem un novirza atbilstošām vajadzībām tikai periodiski. Peļņas izņemšanas termiņu starplaikā uzkrājas vidēji puse no attiecīgā peļņas atskaitījuma jeb maksājuma summas. Tā kā peļņas ieplū-

šana norēķinu kontā un tās sadalīšana notiek nepārtraukti, tad lielākajai daļai minēto uzkrājumu ir stabilo pasīvu raksturs. Šo stabilo pasīvu veidu līdz šim neplāno un arī neparedz izlietot apgrozāmo līdzekļu segšanai.

Līdzekļu neplānotā uzkrāšanās, sadalot plāna peļņu, rodas šādos gadījumos:

1. iemaksājot peļņas atskaitījumus budžetā divas reizes mēnesī (maksāšanas termiņu starplaikā vidēji uzkrājas apmēram 1/12 daļa no ceturkšņa plānotajiem atskaitījumiem budžetā);

2. iemaksājot peļņu kapitālieguldījumu finansēšanai trīs reizes mēnesī (vidēji uzkrājas 1/18 daļa no ceturksnim plānotajiem maksājumiem);

3. izdarot avansveida atskaitījumus uzņēmuma fondā (katru ceturksni vidēji uzkrājas puse no avansveida atskaitījumiem);

4. izdarot peļņas iekšsistēmas izņemšanu (uzkrājumu lielums atkarīgs no izņemamās summas un izņemšanas termiņiem).

Visos šajos gadījumos uzkrājumi ir lielāki, ja maksājumi un atskaitījumi gandrīz vienmēr ir lielāki, ja ir augstāka rentabilitāte. Tādējādi relatīvi lielāki uzkrājumi parasti ir uzņēmumiem ar augstāku rentabilitāti.

Sadalot virsplāna peļņu neplānoti līdzekļi uzkrājas:

1. sakarā ar 30% atskaitīšanu dzīvokļu celtniecībai;

2. sakarā ar atskaitījumiem pagaidu finansiālās palīdzības fondā;

3. sakarā ar virsplāna peļņas iemaksu budžetā.

Fakti apstiprina, ka līdzekļu uzkrājumi sakarā ar peļņas sadali ir lielāki, ja rentabilitāte ir augstāka. Tā Latvijas PSR kokvilnas rūpniecībā 1957. gadā kombinātam «Zasulauka manufaktūra» rentabilitāte bija 2,2%, bet līdzekļu uzkrājumi 1,1% no apgrozāmo līdzekļu normatīva. Tani pašā laikā uzņēmumam «Rekords» rentabilitāte bija 9,6%, bet līdzekļu uzkrājumi 2,9% no normatīva.

Trikotāžas uzņēmumos rentabilitāte svārstījās no 7,4 līdz 51,8%, bet līdzekļu uzkrājumi attiecīgi no 1,7 līdz 8,4% no normatīva¹.

Tālāk rodas jautājums, kādā mērā nupat minētā līdzekļu uzkrāšanās rada «siltumnīcas apstākļus» un kādos uzņēmuma darbības rādītājos tas praktiski izpaužas.

Galvenās neplānotās līdzekļu summas uzkrājas sakarā ar peļņas maksājumiem budžetā. Kā rāda aprēķini pēc Latvijas PSR TSP Viegļās rūpniecības pārvaldes 1957. gada datiem, tad

¹ Aprēķināts pēc uzņēmumu gada pārskatu un finanšu plānu datiem.

šīs summas sastāda ap 90—95% no uzkrājumiem, ko rada plāna peļņas sadale, bet no uzkrājumiem, ko rada visas peļņas sadale — ap 50—60%¹. Līdz ar to šiem uzkrājumiem būtu jāieņem galvenā vieta ekonomisko «siltumnīcas apstākļu» radīšanā.

Līdzekļu uzkrājumiem sakarā ar maksājumiem un atskaitījumiem no peļņas vispirms jāparādās līdzekļu atlikumos uzņēmumu norēķinu kontos. Tur tāpat arī jāparādās uzkrājumiem, ko izsauc peļņas atskaitījumi budžetā.

Lai tuvāk noskaidrotu līdzekļu uzkrāšanos sakarā ar peļņas atskaitījumiem budžetā, izanalizēti piecu Rīgas uzņēmumu norēķinu konta atlikumi uz katras dienas beigām par visu 1956. gadu. Šī analīze parādīja, ka nekāda līdzekļu atlikumu palielināšanās īsi pirms peļņas iemaksām budžetā nenotika pat uzņēmumos, kuru rentabilitāte sasniedza 25,6 un 32,3%. Tāpat nenotika līdzekļu atlikuma samazināšanās tūlīt pēc maksājumu izdarīšanas. Šis fakts liecina, ka līdzekļu kustība norēķinu kontā citu iemeslu dēļ ir daudzkārt lielāka. Līdz ar to līdzekļu izmaiņas, ko izsauc peļņas iemaksa budžetā praktiski neatstāja nekādu ietekmi uz norēķinu konta atlikumu.

Lai noteiktu norēķinu konta atlikumu atkarību no rentabilitātes līmeņa, aprēķināti gada vidējie norēķinu konta atlikumi, izejot no atlikumiem katras operāciju dienas beigās.

2. tabula

Norēķinu kontu vidējie atlikumi un līdzekļu uzkrāšanās sakarā ar peļņas atskaitījumu iemaksu budžetā 1956. gadā

Uzņēmumi (un to produkcija)	Rentabilitāte		Norēķinu konta vidējie atlikumi (% no norma- tīva)	Budžetā iemaks. peļņas plāns (% no plānotās peļņas)	Līdzekļu uzkrāša- nās sakarā ar peļņas atskaitī- jumiem budžetā (% no nor- matīva)
	plānotā	faktiskā			
Sarkanais kvadrāts (gu- mijas izstrādājumi)	30,3	32,3	30,7	59,4	2,0
Pionieris (apavi)	21,4	25,6	13,9	73,6	2,4
Māra (trikotāža)	18,9	14,6	2,7	96,7	2,7
Ērglis (apavi)	5,1	5,8	25,5	67,0	0,6
1. maijs (apavi)	1,3	2,9	5,4	3,2	0,008

Tabula aprēķināta pēc Valsts bankas Rīgas pilsētas Kirova nodaļas grāmatvedības materiāliem un uzņēmumu grāmatvedības bilancēm.

¹ Pēc iepriekš minētiem datiem.

Tabulas dati rāda, ka līdzekļu atlikumi norēķinu kontā sastādīja 2,7—30,7% no apgrozāmo līdzekļu normatīva. Tajā pašā laikā vidējie uzkrājumi sakarā ar plāna peļņas maksājumiem budžetā sastādīja tikai 0,008—2,7%. Šo datu salīdzinājums liecina, ka uzkrājumiem sakarā ar peļņas iemaksām budžetā bijusi maza nozīme norēķinu konta atlikumu veidošanā. Pie tam kopējais norēķinu konta atlikums praktiski nemaz nav atkarīgs no rentabilitātes normas.

Pēdējais sevišķi uzskatāmi redzams, ja salīdzina apavu fabriku «Erglis» ar gumijas izstrādājumu rūpnīcu «Sarkanais kvadrāts» un trikotāžas uzņēmumu «Māra». Apavu fabrikai «Erglis» bija sešas reizes zemāka rentabilitāte nekā «Sarkanajam kvadrātam». Tanī pašā laikā norēķinu konta atlikums (procentos no normatīva) bija tikai par vienu sestdaļu mazāks. Salīdzinot «Ergli» ar «Māru», redzams, ka pēdējās rentabilitāte apmēram trīs reizes augstāka, bet norēķinu konta atlikums (procentos no normatīva) ap deviņas reizes mazāks.

Tādā kārtā dati par minētajiem pļeciem uzņēmumiem liecina, ka līdzekļu uzkrājumi norēķinu kontā sakarā ar peļņas maksājumu budžetā ir pārāk niecīgi, lai izsauktu jūtamus ekonomiskus «siltumnīcas apstākļus».

Pret nupat minēto secinājumu var iebilst, ka tā pamatā dati par pārāk mazu uzņēmumu skaitu un ka nav ņemti vērā visi uzkrājumi, kas rodas peļņas sadales procesā. Tāpat var iebilst, ka «siltumnīcas apstākļi» var parādīties ne tikai norēķinu konta atlikumā, bet arī citos finansu rādītājos. Lai atspēkotu šos iebildumus, tad ņemts lielāks uzņēmumu skaits un analizēti vienlaikus trīs finansu rādītāji, kuros varētu atspoguļoties «siltumnīcas apstākļu» ietekme. Šādi rādītāji ir pašu apgrozāmo līdzekļu pārpalikums, nekreditētie virsnormatīvie materiālo vērtību krājumi un naudas līdzekļu (kases, norēķinu konta un pārējo naudas līdzekļu) atlikumi. Visi trīs rādītāji aprēķināti kā gada vidējie, pamatojoties uz uzņēmumu grāmatvedības bilancēm. Sevišķi zīmīgs rādītājs «siltumnīcas apstākļu» raksturošanai ir nekreditēto virsnormatīvo krājumu un naudas līdzekļu atlikumu kopsumma. Ja abu kopsumma ir relatīvi liela, tad tas tiešām liecina, ka aprītē iesaistīti lieli neplānoti līdzekļi.

Tabulas dati (sk. 3. tabulu 15. lpp.) kā par visiem 47 uzņēmumiem kopā, tā arī par atsevišķiem apavrūpniecības uzņēmumiem, neatklāj faktus, kas liecina par tendenci uz «siltumnīcas apstākļiem», pieaugot rentabilitātei.

Tā apgrozāmo līdzekļu pārpalikums tieši uzņēmumos ar augstāku rentabilitāti ir viszemākais. Naudas līdzekļu atlikumi, augot rentabilitātei, gan aug. Tomēr, ja ņem tos kopā ar nekre-

ditētajiem materiālo vērtību krājumiem, tad vislielākā to kopsu-
ma ir zemāk rentablu uzņēmumu grupā.

3. tabula

Pašu apgrozāmo līdzekļu pārpalikuma, nekreditēto virsnormatīvo krājumu
un naudas līdzekļu atlikumu atkarība no rentabilitātes Latvijas PSR vieglās
rūpniecības uzņēmumos 1956. gadā

(procentos no pašu apgrozāmo līdzekļu normatīva)

Rentabilitāte proc.)	Uzņēmumu skaits vai nosaukums	Apgrozāmo līdzekļu pārpalikums	Nekreditē- tie virsnor- matīvie krājumi	Naudas li- dzekļu at- likumi	Kopā virs- normatīvie krājumi un naudas li- dzekļu atli- kumi (4+5)
1	2	3	4	5	6
Verentablie	7	0,7	8,0	6,4	14,4
0,1—5,0	11	2,1	12,6	6,4	19,0
5,1—10,0	15	10,4	1,6	11,0	12,6
pāri 10,1	14	3,8	4,2	12,2	16,4
Tanī skaitā apa- vu nozarē					
—8,1*	Liepājas apavi	5,8	3,2	9,3	12,5
2,9	1. maijs	1,2	16,4	1,9	18,3
5,8	Erglis	0,1	—5,7**	15,4	9,7
12,8	Rekords	6,0	13,2	5,9	19,1
25,6	Pionieris	4,0	0,4	13,1	13,5

* zaudējumi.

** krājumi zem normatīva.

Tabula aprēķināta pēc uzņēmumu grāmatvedības mēneša bilanču datiem.

Tādā kārtā no visa teiktā jāsecina, ka neplānotā līdzekļu uz-
krāšanās augstu rentablajos uzņēmumos ir lielāka nekā uzņē-
mumos ar zemu rentabilitāti. Tomēr šī uzkrāšanās nav tik lie-
la, lai radītu ekonomiskus «siltumnīcas apstākļus». Bez tam uz-
krājumus no plāna peļņas var taču plānot kā stabilos pasīvus un
pārvērst par apgrozāmo līdzekļu seguma avotu. Tādā gadījumā
neplānotie līdzekļu uzkrājumi, kas rodas peļņas sadalīšanas
procesā — kā to rāda aprēķini — samazināsies par 60 līdz 75
procentiem un patiesībā būs ļoti niecīgi. Līdz ar to jāatzīst, ka
neplānotā līdzekļu uzkrāšanās, kas izveidojas peļņas sadales
procesā, objektīvi nav tāds faktors, kas augstas rentabilitātes
gadījumā var samazināt ieinteresētību pašizmaksas pazeminā-
šanā.

Vienīgais faktors, kas augstas rentabilitātes gadījumā vā-
jina cīņu par tālāku pašizmaksas pazemināšanu, ir tātad atskai-
tījumu uzņēmuma fondā maksimālā robeža, t. i., 5% no algas
fonda*. Lai gan šim noteikumam par uzņēmuma fonda apmēru
ir negatīva ietekme uz peļņas radīto materiālo ieinteresētību, tas
principā saglabājams (var vienīgi būt runa par minētā procenta
nelielu paaugstināšanu). Tā jārikojas tāpēc, lai pārāk nepalieli-
nātu sabiedrības tirā ienākuma daļu, ko novirza personīgajam
patēriņam, un netraucētu plānveidīgu personīgā patēriņa priekš-
metu sadali. Līdz ar to par saimnieciskajam aprēķinam neat-
bilstošu pārāk augstu rentabilitāti atzīstama rentabilitāte, pie
kuras uzņēmuma fonds vairs nevar palielināties, pazeminot paš-
izmaksu.

Vadoties no uzņēmuma fonda veidošanās noteikumiem, par
plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo robežu atzīstama ren-
tabilitāte, pie kuras atskaitījumi uzņēmuma fondā no plāna peļ-
ņas sasniedz 4/5 no maksimālā atskaitījumu lieluma jeb 4% no
ražošanas personālam plānotā algu fonda. Pie šāda augstākās
plāna rentabilitātes kritērija jāieturas tāpēc, lai uzņēmuma fon-
dā varētu izdarīt atskaitījumus arī no virsplāna peļņas un tā-
dējādi ieinteresēt peļņas plāna pārsniegšanā.

Nupat minēto plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo ro-
bežu var aprēķināt pēc šādas formulas:

$$R = \frac{A \cdot 4 \cdot 100}{p \cdot P}$$

Apzīmējumi:

R – rentabilitāte;

A – plānotais algas fonds;

p – atskaitījuma procents no plāna peļņas uzņēmuma fon-
dā, t. i., 1, 4 vai 6%;

P – plānotās realizējamās produkcijas pilnā pašizmaksa.

Formula izveidojas šādi:

$$R = \frac{\text{augstākā pieļaujamā peļņa} \cdot 100}{P};$$

augstākā pieļaujamā peļņa =

$$= \frac{\text{augstākie pieļaujamie atskaitījumi uzņēmuma fondā} \cdot 100}{p};$$

$$\text{augstākie pieļaujamie atskaitījumi uzņēmuma fondā} = \frac{A \cdot 4}{100};$$

$$\text{augstākā pieļaujamā peļņa} = \frac{A \cdot 4 \cdot 100}{100 \cdot p} = \frac{A \cdot 4}{p}.$$

* Seit un turpmāk, runājot par uzņēmuma fondu, iziets no noteikumiem,
kas ir spēkā līdz 1960. gada 31. decembrim.

Sādā veidā aprēķinātā augstākā pieļaujamā plāna rentabilitāte ir atkarīga no diviem faktoriem:

1. no algas fonda īpatsvara pašizmaksā;
2. no atskaitījuma procenta uzņēmuma fondā.

Tā kā algu fonda īpatsvars pašizmaksā katram uzņēmumam ir savādāks, bet atskaitījuma procents diferencēts pa rūpniecības nozarēm, tad augšminētā veidā aprēķinātā augstākā pieļaujamā rentabilitāte katram rūpniecības posmam ir citādāka.

Lai noskaidrotu plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo robežu dažādās rūpniecības sistēmās un to salīdzinātu ar pastāvošās rentabilitātes plāna un izpildes datiem, tad, lietojot iepriekš minēto formulu, izdarīti aprēķini par Latvijas PSR TSP nozaru pārvaldēm un dažiem uzņēmumiem.

4. tabula

Latvijas PSR TSP nozaru pārvalžu un uzņēmumu augstākā pieļaujamā, plānotā un faktiskā rentabilitāte (procentos) 1958. gadā

Nozaru pārvaldes un uzņēmumi	Rentabilitāte		
	augstākā pieļaujamā*	plānotā	faktiskā
Nozaru pārvaldes			
Radio, elektrotehnikas un metalapstrādes	27,8	24,5	25,6
Enerģētikas saimniecības	20,9	20,7	25,0
Kurināmā rūpniecības	45,1	40,0	33,0
Būvmateriālu rūpniecības	35,3	-0,6	1,1
Ķīmiskās, silikātu un keramiskās rūpniecības	16,0	16,3	20,0
Papīra un kokapstrādes	26,1	12,7	13,4
Vieglās rūpniecības	32,0	6,1	7,8
	16,0**		
Zivju rūpniecības	99,9	10,1	17,5
Pārtikas rūpniecības	30,3	7,1	8,2
Gaļas un piena rūpniecības	21,7	6,7	5,0
Uzņēmumi			
VEF	43,7	27,8	23,0
Sarkanā Zvaigzne	25,9	37,9	40,1
Popova radio rūpnīca	44,2	63,4	66,2
Omega	39,4	70,7	75,2
Ploču kūdras uzņēmums	41,0	23,3	20,7

Nozaru pārvaldes un uzņēmumi	Rentabilitāte		
	augstākā pieļaujamā*	plānotā	faktiskā
Sedas kūdras uzņēmums	40,7	43,1	29,9
Aizputes kūdras uzņēmums	47,8	56,3	50,5
Ķīmiskā fabrika «Jugla»	6,2	17,4	18,4
Liepājas korķu un linoleja rūpnīca	10,2	33,6	28,5
Ķīmiskā fabrika «Spodrība»	15,4	48,3	58,1
Papīra fabrika «Līgatne»	21,8	14,9	15,8
Mēbeļu kombināts Nr. 3	44,5	20,8	36,2
Mēbeļu kombināts Nr. 4	31,6	36,0	44,6
Tekstilgalantērijas rūpnīca «Lenta»	42,0	21,8	22,4
Zeķu fabrika «Aurora»	121,2	29,3	31,5
Zeķu fabrika «Kosmoss»	153,2	48,9	53,7
Liepājas alus darītava	72,6	18,3	11,7
Liepājas cukurfabrika	21,8	21,9	21,9
Rēzeknes alus darītava	98,2	33,9	33,7

* pārvaldēm aprēķināta, izejot no procenta, pēc kura atskaitījumus uzņēmuma fondā izdara lielākai daļai attiecīgās pārvaldes uzņēmumu.

** aprēķināts, izejot no tekstilrūpniecības uzņēmumu atskaitījumu procenta.

Tabula aprēķināta pēc pārvalžu un uzņēmumu gada pārskatu datiem.

Tabulas dati rāda, ka augstākās pieļaujamās plāna rentabilitātes robeža (izņemot ķīmisko rūpniecību) ir stipri augsta. To apliecina kā nozaru, pārvalžu, tā arī atsevišķu uzņēmumu dati. Plānotā un faktiskā rentabilitāte visumā ir zemākas par aprēķināto plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo robežu. Izņēmums ir vienīgi Ķīmiskās, silikātu un keramiskās rūpniecības pārvalde, kurā ir relatīvi zems darba algas īpatsvars pašizmaksā. Arī atsevišķu uzņēmumu dati apliecina, ka tikai sevišķi augstas plānotās un faktiskās rentabilitātes gadījumā (izņemot ķīmiskās rūpniecības uzņēmumus «Jugla» un «Spodrība», kā arī Liepājas korķu un linoleja rūpnīcu) tās var pārsniegt aprēķināto plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo robežu.

No teiktā izriet, ka visumā samērā reti var rasties apstākļi, kad augsta rentabilitāte traucē ieinteresētību pazemināt pašizmaksu. Pie tam šie traucējumi rodas tikai sakarā ar uzņēmuma fonda maksimālo robežu. Līdz ar to augstas rentabilitātes negatīvā ietekme uz pašizmaksas pazemināšanu ir mazāknozīmīgs faktors mūsu ekonomiskajā dzīvē.

Pēdējo apgalvojumu uzskatāmi apliecina fakti par pašizmaksas pazemināšanas plāniem un to izpildi Latvijas PSR TSP rūpniecības uzņēmumos.

5. tabula

Rentabilitātes ietekme uz salīdzināmās produkcijas pašizmaksas plānotajām izmaiņām Latvijas PSR TSP uzņēmumiem 1958. gadā

Plānotā rentabilitāte (proc.)	Uzņēmumi ar pašizmaksas pazeminājumu				Uzņēmumi ar pašizmaksas paaugstinājumu		Kopā	
	kopā		tānī skaitā ar pašizmaksas pazemināj. lielāku par 3%		skaits	proc.	skaits	proc.
	skaits	proc.	skaits	proc.				
Zaudējumi	21	52,5	9	22,5	19	47,5	40	100,0
lidz 10,0	55	64,8	14	16,5	30	35,2	85	100,0
10,1—20,0	38	80,8	12	25,5	9	19,2	47	100,0
20,1—30,0	15	71,5	6	28,6	6	28,5	21	100,0
30,1 un augstāk	43	84,3	23	43,1	8	15,7	51	100,0
Kopā visos uzņēmumos	172	70,6	63	25,9	72	29,4	244	100,0

Aprēķināts pēc uzņēmumu gada pārskatu datiem.

Tabulas dati rāda, ka augstākas rentabilitātes gadījumā pašizmaksas pazemināšanas uzdevums visumā bija plānots augstāks. To vispirms apliecina tas, ka augot rentabilitātei, relatīvi lielāks (izņemot uzņēmumus ar rentabilitāti no 20,1—30,0%) bija to uzņēmumu skaits, kam plānoja pašizmaksas pazeminājumu. Pie tam uzņēmumu īpatsvars, kam pašizmaksas pazemināšanas uzdevums samērā ievērojams (pāri 3%); bija sevišķi liels augstu rentablu uzņēmumu grupā. Tā pie rentabilitātes līdz 10% uzņēmumi ar pašizmaksas pazeminājumu pāri 3% sastādīja 16,5% no kopskaita, bet pie rentabilitātes virs 30% līdzīgu uzņēmumu īpatsvars bija 43,1%. No tā izriet, ka augsta rentabilitāte pašizmaksas pazemināšanas plānošanu nav traucējusi.

Arī pašizmaksas plānu izpildes dati neliecina, ka augstai rentabilitātei ir krasi izteikta negatīva ietekme uz cīņu par pašizmaksas pazemināšanu.

**Rentabilitātes ietekme uz pašizmaksas plāna izpildi
Latvijas PSR TSP uzņēmumos 1958. gadā**

Rentabilitāte (proc.)	Salīdzināmajai produkcijai					Visai preču produkcijai				
	Uzņēmumu kopskaitis	tani skaitā izpildījuši pašizmaksas pazemi- nāšanas uzdevumu				Uzņēmumu kopskaitis	tani skaitā izpildījuši pašizmaksas pazemi- nāšanas uzdevumu			
		skaitis	proc.	no tiem ar virspilna paš- izmaksas pa- zeminājumu lielāku par 2% ^{1/2}			skaitis	proc.	no tiem ar virspilna paš- izmaksas pa- zeminājumu lielāku par 2% ^{1/2}	
				sk.	proc.				sk.	proc.
Zaudējumi	40	31	75,5	13	32,5	46	38	82,6	21	45,7
līdz 10,0	85	73	85,9	19	22,4	93	88	94,6	31	33,3
10,1—20,0	47	41	87,2	11	23,4	54	52	96,3	19	35,2
20,1—30,0	21	19	90,5	8	38,1	20	18	90,0	9	45,0
30,1 un augstāk	51	42	82,4	17	33,3	51	43	84,3	22	43,1
Kopā visos uzņēmumos	244	206	84,4	68	27,9	264	239	90,5	102	38,6

Aprēķināts pēc uzņēmumu gada pārskatu datiem.

No tabulas vispirms redzams, ka to uzņēmumu īpatsvars, kas izpildījuši salīdzināmās produkcijas pašizmaksas plānu, relatīvi vismazākais (izņemot nerentablos uzņēmumos) ir augstākās rentabilitātes grupā. Attiecībā uz visas produkcijas pašizmaksas plāna izpildi tāds pat stāvoklis ir abās augstākās rentabilitātes grupās. Tomēr tas vēl nedod pamatu secinājumam, ka augsta rentabilitāte kavē pazemināt pašizmaksu.

Ir jāievēro, ka, neizpildot pašizmaksas plānu, uzņēmumi neatkarīgi no rentabilitātes līmeņa zaudē tiesības izveidot uzņēmuma fondu. Taisnī šī iemesla dēļ jāatzīst, ka uzņēmuma fonda maksimālā robeža arī augstas rentabilitātes gadījumā pašizmaksas pazemināšanu netraucē. To ievērojot, secinājumi par augstas rentabilitātes ietekmi uz pašizmaksas pazemināšanu izdarāmi, pamatojoties uz datiem par virspilna pašizmaksas pazemināšanu.

Tabulas dati par virspilna pašizmaksas pazemināšanu rāda, ka to uzņēmumu īpatsvars, kas sasnieguši lielu virspilna pašizmaksas pazeminājumu (virs 2%), bija vislielākais taisnī abās augstākās rentabilitātes grupās. Tani pašā laikā nevar atstāt

nepamanītu to, ka uzņēmumu skaits ar minēto virsplāna pašizmaksas pazeminājumu pēdējā rentabilitātes grupā bija relatīvi mazāks nekā priekšpēdējā.

Daļēji tas izskaidrojams ar jau minēto faktu, ka augstākās rentabilitātes grupas uzņēmumiem visumā plānots daudz lielāks pašizmaksas pazemināšanas uzdevums. Tanī pašā laikā jāievēro, ka daļai šo uzņēmumu rentabilitāte pārsniedza augstāko pieļaujamo robežu. Līdz ar to jāatzīst, ka augsta rentabilitāte dažos gadījumos tomēr traucē ciņu par pašizmaksas pazemināšanu.

Ievēribu pelna pašizmaksas plāna un tā izpildes dati nerentablaļos uzņēmumos. Šie dati nebūt neliecina, ka nerentablaļos uzņēmumos ciņa par pašizmaksas pazemināšanu būtu vājāka nekā rentablaļos uzņēmumos. Šādu stāvokli daļēji var izskaidrot ar to, ka pašreiz vēl peļņa rada pārāk mazu materiālo ieinteresētību un ka administratīvās metodes, ar kuru palīdzību augstākstāvošie posmi vada ciņu par nerentabla uzņēmumu pašizmaksas pazemināšanu, ir iedarbīgākas. Tas tikai vēlreiz apstiprina faktu, ka jāpaceļ peļņas loma saimnieciskā aprēķina nostiprināšanā.

Tanī pašā laikā dati par pašizmaksas pazemināšanu nerentablaļos un augstu rentablaļos uzņēmumos liek domāt, ka rentabilitātes ietekme uz pašizmaksas pazemināšanu ir atkarīga ne tikai no peļņas sadales procesā izraisītās materiālās ieinteresētības. Ievērojama nozīme te ir uzskatām, ka rentabilitātes līmenis atspoguļo uzņēmuma darbības kvalitāti. Taisni šāds uzskats liek pastiprināt ciņu par pašizmaksas pazemināšanu nerentablaļos un zemu rentablaļos uzņēmumos un augstu rentablaļos uzņēmumos veicina ieslīgšanu pašapmierinātībā ar sasniegto. Šī augstās rentabilitātes «psiholoģiskā» iedarbība uz ciņu par pašizmaksas pazemināšanu var saimniecisko aprēķinu vājināt pat vairāk nekā augstās rentabilitātes ekonomiskā iedarbība.

* * *

Normalizēt rentabilitāti — kā tas norādīts iepriekš — nozīmē novērst pastāvošās nepilnības rentabilitātes izveidojumā. Par cik saimniecisko aprēķinu galvenokārt vājina pārāk zema rentabilitāte un liela rentabilitātes dažādība, tad rentabilitātes normalizēšanas gaitā galvenā uzmanība pievēršama tieši šīm nepilnībām.

Pārāk augsta rentabilitāte — kā jau minēts — saimniecisko aprēķinu vājina tikai atsevišķos gadījumos. Tāpēc arī normalizējot rentabilitāti, pie tās pazemināšanas jāķeras samērā reti.

Normalizējot uzņēmumu un apvienību nenormālu rentabilitāti, pēdējā pēc iespējas jātuvina tā sauktai optimālajai rentabilitātei.

Par optimālu apzīmējama rentabilitāte, kurai pastāvot peļņa rada saimnieciskajam aprēķinam optimāli atbilstošu materiālo ieinteresētību. Tāda peļņa nosauicama par optimālu peļņu. Izejot no tautsaimniecības praksē lietotā rentabilitātes jēdziena, līdz ar to var sacīt, ka optimālā rentabilitāte ir optimālā peļņa, izteikta procentos no realizētās preču produkcijas pilnās pašizmaksas. Jāizšķir optimālā plāna un optimālā faktiskā rentabilitāte.

Mūsu ekonomiskajā literatūrā jau ilgāku laiku pastāv visumā noteikta optimālās rentabilitātes izpratne¹.

Konkretizējot šo izpratni, par optimālu atzīstama rentabilitāte, kas dod iespēju pilnīgi segt no peļņas šādus izdevumus:

1. normālos atskaitījumus uzņēmuma fondā.

Par normāliem atskaitījumiem uzņēmuma fondā no faktiskās peļņas atzīstami maksimālie atskaitījumi, t. i. 5% no algas fonda. Mazāks uzņēmuma fonda apmērs rada pārāk mazu materiālo ieinteresētību. Par normāliem atskaitījumiem no plāna peļņas atzīstami 3,0—3,75% no algas fonda. Šāds atskaitījumu apmērs no vienas puses nodrošina pietiekamus stimulējumus no plāna peļņas, bet no otras puses dod iespēju atskaitīt uzņēmuma fondā arī virsplāna peļņu, kas savukārt ieinteresē pašizmaksas virsplāna pazemināšanā;

2. apgrozāmo līdzekļu normatīva pieaugumu, kas korigēts ar stabilo pasīvu izmaiņām;

3. tautsaimniecības plānā paredzētos un neparedzētos kapitālieguldījumus, no kuriem atņemti to finansēšanai aprēķinātie amortizācijas atskaitījumi un plānā neieslēgtie kapitālieguldījumi, ko finansē no uzņēmuma fonda. Pēdējie izslēdzami tāpēc, ka tie jau ietverti atskaitījumos uzņēmuma fondā.

Tautsaimniecības plānā neparedzētie kapitālieguldījumi jāņem vērā tāpēc, ka arī šie kapitālieguldījumi atspoguļo reāli nepieciešamu pamatfondu pieaugumu un to lielāko daļu tieši vai netieši sedz no peļņas. Par cik šo kapitālieguldījumu noteicošo daļu sedz no virsplāna peļņas, to segšana jānodrošina tikai optimālai faktiskai rentabilitātei;

4. izdevumus kadru gatavošanai, zinātniskajai pētniecībai un citiem līdzīgiem pasākumiem;

5. dzīvokļu un komunālās saimniecības zaudējumus;

6. minimālos atskaitījumus budžetā, t. i., ievērojot pašreizējos noteikumus, 10% no visas peļņas.

Šāda optimālās rentabilitātes izpratne tomēr ir pārāk vienusīga. Tajā nav ievērots, ka optimālai rentabilitātei ne tikai

¹ Skat A. В. Бачурин, Прибыль и налог с оборота в СССР (Москва, 1955) стр. 87. А. Куликов, Закон стоимости и ценообразование в СССР. «Вопросы экономики» № 9, 1957, стр. 79.

jānodrošina attiecīgo izdevumu segšana, bet tai jābūt atkarīgai arī no pašizmaksas līmeņa. Pēdējā atkarība nozīmē, ka, pastāvot relatīvi vienādam ar peļņu sedzamo izdevumu lielumam, uzņēmuma vai apvienības optimālai rentabilitātei jābūt atbilstoši augstākai, ja to pašizmaksa ir zemāka. Turpretim, ja uzņēmuma vai apvienības pašizmaksa augstāka, to optimālajai rentabilitātei jābūt atbilstoši zemākai. Šādos apstākļos optimālā rentabilitāte var pilnīgi nodrošināt ar peļņu sedzamos izdevumus un atskaitījumus tikai tādā gadījumā, ja pašizmaksa nav augstāka par sabiedriski nepieciešamajām ražošanas izmaksām, t. i., ja tā praktiski nav augstāka par nozares vidējo pašizmaksu.

Tādējādi, novērtējot pastāvošās rentabilitātes atbilstību vai neatbilstību optimālās rentabilitātes līmenim, ir reizē jāievēro kā iespēja nodrošināt no peļņas sedzamos izdevumus un atskaitījumus, tā arī esošais pašizmaksas līmenis.

Tanī pašā laikā stingri jāpasvīturo, ka pašizmaksas līmeņa dažādības drīkst ietekmēt tikai vienai šaurai nozarei piederošu uzņēmumu vai apvienību optimālās rentabilitātes atšķirību. Tas, piemēram, nozīmē, ka pašizmaksas dažādības dēļ optimālā rentabilitāte drīkst atšķirties divos apavrupniecības uzņēmumos, bet nedrīkst atšķirties uzņēmumos, no kuriem viens ir apavrupniecības un otrs ādu apstrādes uzņēmums.

Jāievēro arī, ka optimālās rentabilitātes līmeni drīkst ietekmēt tikai tādas pašizmaksas dažādības, kas radušās no uzņēmuma vai apvienības atkarīgu apstākļu pēc. Turpretim optimālo rentabilitāti nedrīkst ietekmēt pašizmaksas dažādības, kas radušās pateicoties objektīvi pastāvošiem specifiskiem ražošanas apstākļiem.

Iepriekš minētajai rentabilitātes atkarībai no pašizmaksas jāpastāv kā attiecībā uz optimālo plāna rentabilitāti, tā arī attiecībā uz optimālo faktisko rentabilitāti.

Līdz šim pastāvošajā optimālās rentabilitātes izpratnē nav ievērots arī tas, ka saimniecisko aprēķinu vājina nenormāli augsta rentabilitāte un liela rentabilitātes dažādība viena uzņēmuma atsevišķiem izstrādājumiem.

Tādējādi uzņēmuma vai apvienības optimālai rentabilitātei jāatbilst sekojošām pamatpazīmēm: jānodrošina ražošanas paplašināšanas, kā arī citu attiecīgo izdevumu un atskaitījumu segšana, ja pašizmaksa nav augstāka par nozares vidējo pašizmaksu; tā nedrīkst būt nenormāli augsta; tā nedrīkst būt pārāk nevienāda viena uzņēmuma dažādiem izstrādājumiem.

Visi ar peļņu sedzamie izdevumi ir dažādi un pa atsevišķiem periodiem mainās. Tas pats sakāms arī par individuālās un nozares vidējās pašizmaksas atšķirībām. Tāpēc dažāda un mainīga ir arī optimālā rentabilitāte. Nav un nekad nevar būt visiem uz-

ņēmumiem, apvienībām, kā arī nozarēm vienāda un nemainīga optimālā rentabilitāte.

Normalizējot rentabilitāti, galvenā uzmanība pievēršama atsevišķiem uzņēmumiem. Tā jārikojas tāpēc, ka uzņēmums ir saimnieciskā aprēķina pamatposms. Visi ražošanas pasākumi vispirms izšķiras atsevišķos uzņēmumos. Tāpēc saimnieciskā aprēķina sistēmas atsevišķām sastāvdaļām jābūt vispilnīgāk izveidotām tieši uzņēmumā. Tajā skaitā arī rentabilitātei vispilnīgāk jāatbilst saimnieciskā aprēķina interesēm tieši uzņēmumā.

Lai normalizētu pārāk zemu un nevienādu rentabilitāti, pirmais pasākums ir pašizmaksas pazemināšana. Rūpniecības uzņēmumiem ar zemu vidējo rentabilitāti ir jāpazemina visas produkcijas pašizmaksa. Turpretim tajos rūpniecības uzņēmumos, kuriem nevienāda atsevišķu izstrādājumu rentabilitāte, galvenā vērība veltama zemu rentablo izstrādājumu pašizmaksas pazemināšanai.

Viens no svarīgākajiem pašizmaksas pazemināšanas pasākumiem ir lietpratīga ražošanas specializācija. Tas nozīmē katru uzņēmumu specializēt tieši tādu izstrādājumu ražošanai, kuri vispilnīgāk atbilst šī uzņēmuma specifiskajiem ražošanas apstākļiem. Par šo pasākumu it sevišķi jādomā, novēršot rentabilitātes atšķirības, kas rodas sakarā ar uzņēmumu ražošanas apstākļu nevienādu piemērotību dažādu ražojumu izlaidei. Iespēju robežās attiecīgo ražojumu izlaide jākoncentrē uzņēmumos, kuros šo ražojumu pašizmaksa ir viszemākā. Veicot uzņēmumu specializāciju, protams, nevar vadīties tikai no pašizmaksas un rentabilitātes līmeņa vien. Jāievēro arī visi pārējie faktori, kas nosaka ražošanas specializāciju.

Ja zemu un nevienādu rentabilitāti nav iespējams normalizēt ar pašizmaksas pazemināšanu un tajā skaitā ar lietpratīgu ražošanas specializāciju, jāpārkarāto uzņēmuma vairumcenas. Kā vienīgais šis pasākums jālieto, normalizējot pārāk augstu rentabilitāti. Šinī sakarībā jānosaka vairumcenas, kas nodrošina cenu darbības periodā normālu rentabilitāti, t. i., rentabilitāti, kas iespējami tuvína cenu darbības perioda perspektīvai optimālai rentabilitātei.

Normalizējot uzņēmumu rentabilitāti ar uzņēmuma vairumcenu palīdzību, ir jācenšas saskaņot normālas rentabilitātes nodrošināšanu ar tādu cenu sistēmas izveidošanu, kas iespējami vienkārša un izdevīga visai tautsaimniecībai.

Tā kā optimālā rentabilitāte katram uzņēmumam ir savādāka, tad pirmā brīdī var likties, ka katram atsevišķam uzņēmumam vispirms jāaprēķina optimālā rentabilitāte un pēc tam, balstoties uz pēdējo, katram atsevišķam uzņēmumam jānosaka diferen-

cētas uzņēmuma vairumcenas. Tomēr tas jādara ne vienmēr. Bieži ir pilnīgi pietiekami cenu noteikšanai aprēķināt īpašus rentabilitātes rādītājus uz nozares vidējo datu pamata. Arī pašas cenas ir iespējams noteikt kā vidējās vienas nozares vi-
siem vai lielākai daļai uzņēmumu.

Aprēķinot cenu noteikšanai nepieciešamo rentabilitāti uz-
ņēmumiem, kuru pašizmaksu neietekmē specifiski ražošanas ap-
stākļi, vispirms jāatrod perspektīvā plāna peļņa, kas nodro-
šina no tās sedzamos izdevumus un atskaitījumus, kas pared-
zami cenu darbības periodā. Pēc tam šī perspektīvā plāna
peļņa jāizsaka procentos no perspektīvās preču produkcijas, kas
izteikta nozares vidējā perspektīvā pašizmaksā. Pastāvot uzņē-
muma vairumcēnām, kas noteiktas, izejot no šādas rentabilitā-
tes, praktiski izveidosies optimālā jeb tai tuva normālā rentabi-
litāte.

Ja uzņēmuma pašizmaksu ietekmē specifiski ražošanas ap-
stākļi, tad cenu noteikšanai jāizlieto šī uzņēmuma optimālā ren-
tabilitāte, kas aprēķināta, izejot no individuālās pašizmaksas.

Plāna peļņu, kas nodrošina no tās sedzamos perspektīvos iz-
devumus un atskaitījumus, var aprēķināt tādējādi, ka šos izde-
vumus un atskaitījumus saskaita. Tā kā lielākai daļai uzņē-
mumu šie izdevumi un atskaitījumi ir samērā nelieli, peļņa,
ko dabū, tos summējot, nespēj nodrošināt normālus atskaitīju-
mus uzņēmuma fondā. Tāpēc cenu noteikšanai nepieciešamās ren-
tabilitātes aprēķins jāšāk, aprēķinot peļņu, kas nodrošina normā-
lus atskaitījumus uzņēmuma fondā. Šāda peļņa aprēķināma pēc

formulas: $peļņa = \frac{A \cdot N}{p}$, kur A un p apzīmē tos pašus jē-

dzienus, ko iepriekšējā formulā, bet N — skaitļus 3—3,75%,
t. i., normālos atskaitījumus no plāna peļņas uzņēmuma fondā,
rēķinot procentos no ražošanas strādnieku darba algas fonda.

Ja pēc nupat minētās formulas aprēķinātā peļņa nodrošina
arī pārējos no tās sedzamos izdevumus un atskaitījumus, to
var izlietot cenu noteikšanai nepieciešamās rentabilitātes ap-
rēķinam. Turpretim ja visi no peļņas sedzami izdevumi (nor-
mālie atskaitījumi uzņēmuma fondā un pārējie izdevumi kopā)
pārsniedz peļņu, kas nodrošina normālus atskaitījumus uzņē-
muma fondā, jālieto jau iepriekš minētā sumēšanas metode, t. i.,
visi no peļņas sedzami izdevumi jāskaita.

Ja visi no peļņas sedzami izdevumi ir sevišķi lieli, var ras-
ties stāvoklis, ka cenu plānošanas pamatā jāliek rentabilitāte,
kas pārsniedz agrāk minēto plāna rentabilitātes augstāko pie-
ļaujamo robežu. Var iestāties situācija, ka uzņēmuma fonds
mazina vai pat pavisam pārtrauc ieinteresēt tālākā pašizmak-

sas pazemināšanā. Tomēr šādos gadījumos no tā nav jāvairās. Uzņēmuma fonda lomas mazināšanos kompensē pastiprināta materiālā ieinteresētība, ko izsauc pārējo izdevumu — it sevišķi ražošanas paplašināšanas izdevumu — segšana no peļņas.

Jāpiezīmē, ka tomēr reti kad strādājošos uzņēmumos ar peļņu sedzamo izdevumu un atskaitījumu kopsumma pārsniedz peļņu, kas nodrošina normālos atskaitījumus uzņēmuma fondā.

Ja uzņēmuma vairumcenu noteikšanai lietojamo rentabilitāti aprēķina, izejot no peļņas, kas nodrošina normālus atskaitījumus no plāna peļņas uzņēmuma fondā, šo rentabilitāti var aprēķināt pēc formulas:

$$R = \frac{A \cdot N \cdot 100}{p \cdot P}$$

Būtībā tā ir formula, pēc kuras aprēķina plāna rentabilitātes augstāko pieļaujamo robežu. Tikai skaitļa «4» vietā ievietots «N», kas apzīmē normālos atskaitījumus no plāna peļņas uzņēmuma fondā.

P vietā šajā aprēķinā ievietojama cenu darbības perioda perspektīvā preču produkcija, kas izteikta vai nu perspektīvajā individuālajā, vai nozares vidējā pašizmaksā. Viena vai otra pašizmaksa lietojama atkarībā no tā, vai uzņēmumā ir specifiski vai visai nozarei raksturīgi ražošanas apstākļi.

Liekot P vietā cenu darbības perioda preču produkciju nozares vidējā pašizmaksā, jārikojās tādejādi, ka nozares vidējā pašizmaksā vispirms izsaka katru atsevišķo ražojumu vai to grupu. Pēc tam visas produkcijas pašizmaksu dabū, summējot atsevišķu ražojumu pašizmaksu.

Iepriekš minētā rentabilitātes aprēķināšanas formula rāda, ka rentabilitāte, kas pēc šīs formulas aprēķināta, izejot no nozares vidējās pašizmaksas, atsevišķiem vienas nozares uzņēmumiem atšķirās tikai sakarā ar darba algas dažādo īpatsvaru pašizmaksā. Tāds stāvoklis rodas tāpēc, ka tikai formulas locekļi «A» raksturo uzņēmuma individuālos apstākļus, bet visi pārējie — vai nu nozares vidējos apstākļus (P) vai arī visiem nozares uzņēmumiem vienādos apstākļus (N un p). Ja minētā rentabilitāte aprēķināta, ievērojot arī nozares vidējos darba algas izlietošanas apstākļus, tā visiem vienas nozares uzņēmumiem ir vienāda. Sakarā ar to rentabilitātes normalizēšanas nolūkā nav nepieciešams noteikt atsevišķiem uzņēmumiem diferencētās uzņēmumu vairumcenas.

Izlietojot minētajiem aprēķiniem nozares vidējo darba algas īpatsvaru pašizmaksā, ne tikai vienkāršojas uzņēmuma vairumcenu sistēma un šo cenu noteikšanas tehnika. Rodas arī īpašs stimulants labāk izlietot darba algu un līdz ar to arī dzīvo

darbu uzņēmumos, kur darba algas īpatsvars pašizmaksā pārsniedz nozares vidējo līmeni. Šāds stimuls rodas tāpēc, ka pēdējie uzņēmumi, salīdzinot ar citiem, iegūst relatīvi mazāk peļņas.

Normalizējot uzņēmuma vidējo rentabilitāti, jālikvidē arī rentabilitātes dažādība atsevišķiem tā izstrādājumiem. Atsevišķu izstrādājumu rentabilitāte normalizējama ar tādu aprēķinu, lai likvidētu rentabilitātes dažādību, kas radusies nepareizi noteiktu cenu dēļ. Turpretim normālos apstākļos nav jālikvidē rentabilitātes dažādība, kas rodas, pateicoties uzņēmuma nevienādai piemērotībai dažādu izstrādājumu ražošanai. Ja arī pēdējā gadījumā likvidētu dažu izstrādājumu rentabilitātes atšķirības, saimnieciskais aprēķins pārstātu stimulēt racionālu ražošanas specializāciju un pašizmaksas pazemināšanu izstrādājumiem, kuriem tā ir pārāk augsta. Vienīgi sevišķos gadījumos, kad objektīvu iemeslu dēļ atsevišķi izstrādājumi jāražo nepiemērotos ražošanas apstākļos, var ķerties pie tādu rentabilitātes dažādību novēršanas, kam pamatā nevis atšķirības cenās, bet gan pašizmaksas līmenī.

Ievērojot nupat minētos apsvērumus, viena uzņēmuma visu izstrādājumu cenās ir jāieplāno vienāda rentabilitāte. Ja uzņēmumā nepastāv specifiski ražošanas apstākļi, visu ražoiumu cenās jāieplāno rentabilitāte, kas aprēķināta (pēc 26. lpp. dotās formulas), vadoties no nozares vidējās pašizmaksas. Tas tomēr nepadarīs vienādu atsevišķo izstrādājumu pastāvošo (plānoto un arī faktisko) rentabilitāti, jo parasti dažāda būs atsevišķo izstrādājumu individuālās pašizmaksas atšķirība no nozares vidējās pašizmaksas. Tieši šis apstāklis arī stimulēs ražošanas lietpratīgu specializāciju un to izstrādājumu pašizmaksas pazemināšanu, kam tā ir augsta.

Kā izveidojas rentabilitātes dažādība, ja uzņēmuma vairumcenas plānotas uz nozares vidējās pašizmaksas pamata, to raksturo šāds piemērs:

Uzņēmums ražo izstrādājumus A un B. Šo izstrādājumu vidējā plāna pašizmaksa, kas likta pamatā uzņēmuma vairumcenam, ir attiecīgi 300 un 600 rbļ., individuālā plānotā pašizmaksa — 320 un 580 rbļ., uzņēmuma vairumcena, kas plānota ar rentabilitāti 10% — 330 un 660 rbļ. Līdz ar to abu izstrādājumu pastāvošā plānotā rentabilitāte izveidojas attiecīgi 3,1% un 13,8% (plānotā peļņa — 10 un 80 rbļ.), jo izstrādājumam A individuālā plānotā pašizmaksa ir par 6,7% augstāka nekā nozares vidējā pašizmaksa, bet izstrādājumam B — par 3,3% zemāka.

Lai gan pastāv plašas iespējas normalizēt rentabilitāti ar visai nozarei vienotu uzņēmuma vairumcenu palīdzību, tomēr daudzos gadījumos to var veikt tikai ar uzņēmuma vairumce-

nām, kas diferencētas pa atsevišķiem uzņēmumiem vai to grupām. Praktiska nepieciešamība ieviest diferencētas uzņēmuma vairumcenas var izvirzīties divos gadījumos:

1. ja atsevišķos uzņēmumos vai to grupās pastāv specifiski ražošanas apstākļi;

2. ja peļņa, kas nodrošina no tās sedzamos izdevumus un atskaitījumus, nosakāma, šos izdevumus un atskaitījumus sumējot.

Uzņēmuma vairumcenu diferencēšana tomēr nedrīkst novest pie tā, ka ražošanas līdzekļus un patēriņa priekšmetus to izlietojami saņem par dažādām cenām. Saglabājams stāvoklis, ka ražošanas līdzekļus un patēriņa priekšmetus to izlietojami saņem par vienotām realizācijas cenām visā Padomju Savienībā vai kādā tās joslā (joslu cenas).

Ražošanas līdzekļiem vienotas cenas nepieciešamas, lai nesarežģītu pašizmaksas plānošanu, kā arī kapitālieguldījumu plānošanu un finansēšanu. Savukārt patēriņa priekšmetiem vienotās cenas vajadzīgas, lai nodrošinātu visā Padomju Savienībā jeb tās atsevišķās joslās vienādu dzīves līmeni un lai nerastos spekulatīvas tendences ar patēriņa priekšmetiem.

To ievērojot, rentabilitātes normalizēšanas nolūkā var diferencēt tikai uzņēmuma vairumcenas. Turpretim rūpniecības vairumcenas saglabājamas vienotas. Saglabājot vienotas rūpniecības vairumcenas, uzņēmuma vairumcenas iespējams dažādot tikai ar diferencētām apgrozījuma nodokļa likmēm. Lai šo principu varētu lietot arī attiecībā uz ražošanas līdzekļiem, tad arī to cenas jānosaka atbilstoši vērtībai un daļa no šajās nozarēs radītā tīrā ienākuma izņemama apgrozījuma nodokļa veidā. Rentabilitātes normalizēšana ir vēl viens faktors, kas blakus citiem¹, runā par labu ražošanas līdzekļu cenu saskaņošanai ar vērtību.

Normalizējot uzņēmumu un to atsevišķo izstrādājumu plāna rentabilitāti ar diferencētu uzņēmuma vairumcenu palīdzību, pēdējo augstākā robeža ir atkarīga no rūpniecības vairumcenu līmeņa.

Ja rentabilitātes normalizēšanu ierobežo pārāk zemas rūpniecības vairumcenas, tad jādomā par to paaugstināšanu. Tomēr rūpniecības vairumcenas jāizmaina tikai ar tādu aprēķinu,

¹ Daži apsvērumi par ražošanas līdzekļu cenu noteikšanu atbilstoši vērtībai mūsu ekonomiskajā literatūrā izvirzīti vairākkārt.
Ф. С. Я. Кронрод, Закон стоимости и проблема ценообразования в СССР. «Вопросы экономики» № 2, 1957 г. стр. 79-93. А. Бачурин, Цена как проявление закона стоимости. Сборник «Вопросы советских финансов» (Москва, 1956), стр. 3-40. Д. Кондрашев, К вопросу об экономической основе цен. «Финансы СССР» № 1, 1960, стр. 44-54.

lai tās nenovestu pie galīgo realizācijas cenu vienotās sistēmas dezorganizācija*.

Preļ rentabilitātes normalizēšanu ar diferencētu uzņēmuma vairumcenu un apgrozījuma nodokļa likmju starpniecību var celt iebildumus, ka tas sarežģīs cenu un apgrozījuma nodokļa likmju noteikšanu, apgrozījuma nodokļa ievākšanu un plānošanu.

Vispirms jānorāda, ka diferencētās uzņēmuma vairumcenas un apgrozījuma nodokļa likmes, pie tam ar nolūku normalizēt (pazemināt pārāk augstu) rentabilitāti, jau ieviestas praksē. Protī, ar 1959. gada 1. janvāri daudziem uzņēmumiem noteiktas no citiem atšķirīgas apgrozījuma nodokļa likmes un daudziem ražojumiem — individuālās likmes, kas diferencētas pa atsevišķiem uzņēmumiem. Ar to automātiski izveidojušās arī diferencētas uzņēmumu vairumcenas. Ar apgrozījuma nodokli aplīkti arī daži ražojumi (piemēram, mēbeles), ko agrāk neaplika.

Diferencētās apgrozījuma nodokļa likmes nav gan ieviestas, vadoties no iepriekš apskatītajiem rentabilitātes normalizēšanas principiem. Tomēr tas parāda, ka apgrozījuma nodokļa likmju diferencēšana ir praktiski iespējama.

Preļ ieteikto apgrozījuma nodokļa un cenu diferencēšanu var iebilst, ka tā būtība novedīs pie aplikšanas ar apgrozījuma nodokli cenu starpības veidā un tātad pie ļoti daudzām šī nodokļa likmēm.

Preļ aplikšanu ar apgrozījuma nodokli cenu starpības veidā un ar to saistīto likmju dažādību un daudzumu, mūsu ekonomiskajā literatūrā ir izvirzīti iebildumi, ka tā sarežģī apgrozījuma nodokļa aprēķināšanas kontroles iespējas¹. Tomēr jāievēro, ka vēl nav izzuduši tie apstākļi, kuru dēļ 1939. gadā ievēda aplikšanu cenu starpības veidā, t. i., rentabilitātes dažādību. Pēdējo iespējams likvidēt tikai ar diferencētām apgrozījuma nodokļa likmēm cenu starpības veidā.

Lai atvieglotu apgrozījuma nodokļa ievākšanu, pastāvot lielai apgrozījuma nodokļa likmju dažādībai, tad noteikti jāatmet kārtība, ka šo nodokli daudzos gadījumos maksā realizācijas bāzes². Ja apgrozījuma nodokli maksās ražošanas uzņēmumi,

* Rūpniecības vairumcenu noteikšanas jautājumi tikai nelielā mērā saistīti ar rentabilitātes normalizēšanu. Tāpēc to sīkāks iztirzājums neietilpst šī raksta ietvaros.

¹ Skat. Ф. Угюши, О плательщиках налога с оборота и отчислений от прибыли. «Финансы СССР» № 5, 1957 г., стр. 22.

А. Бачурин, Экономическое содержание бюджета при социализме, (Москва, 1957), стр. 58-60.

² Šis ieteikums minētā un vēl citu apstākļu pēc izvirzīts iepriekš uzrādītajos darbos.

tad katrs maksātājs būs aplikts pat ar mazāku likmju skaitu nekā pašreiz realizācijas bāzes. Vēl lielāku maksāšanas kārtības atvieglojumu var sniegt mūsu ekonomiskajā literatūrā ieteiktā kārtība par maksāšanu pēc vidējām likmēm un pārrēķinu mēneša beigās¹.

Lai novērstu rentabilitātes nenormālības, kas var izveidoties sakarā ar pašizmaksas izmaiņām, periodiski jāpārkrāto uzņēmumu vairumcenas. Šī cenu masveida pārkrātošana pieskaņojama perspektīvās plānošanas perioda sākumam. Tieši šāda kārtība ievērojami samazinās sarežģījumus, ko izsauc cenu pārkrātošana.

Atsevišķos gadījumos cenu pārkrātošana rentabilitātes normalizēšanas nolūkā pieļaujama arī biežāk. It sevišķi tas var būt nepieciešams, ja atsevišķu uzņēmumu darbā un atsevišķu izstrādājumu ražošanā pastāv specifiski apstākļi.

Cenu un apgrozījuma nodokļa likmju izmaiņu projektu izstrādāšanā jāiesaista paši uzņēmumi, saimnieciskās organizācijas, kā arī vietējie finansu orgāni. Turpretim šo izmaiņu apstiprināšana izdarāma centralizēti, lai cenu politikā neparādītos nevēlama cenšanas izvirzīt priekšplana vietējas intereses.

Lai cenu un apgrozījuma nodokļa likmju pārkrātošana nerādītu grūtības budžeta plānošanā un izpildē, visas izmaiņas nākošajam gadam jāapstiprina pirms budžeta projekta sastādīšanas. Tām jāstājas spēkā 1. janvārī. Budžeta gada vidū nekādas izmaiņas nedrīkst izdarīt.

Realizējot apskatītos rentabilitātes normalizēšanas pasākumus, tos vispirms pārbaudes un precizēšanas nolūkā varētu ieviest dažos vai pat tikai vienā ekonomiskajā rajonā. Pēc tam, ievērojot pārbaudē sasniegtos rezultātus, varētu pāriet uz plašāku ieviešanu.

¹ Minētajā A. Bačurina darba 63. lpp.

НОРМАЛИЗАЦИЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ КАК ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОГО РАСЧЕТА В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Нормализация рентабельности в данной статье рассматривается как один из факторов укрепления хозяйственного расчета. Основной задачей статьи является показать пути устранения ненормальностей рентабельности промышленных предприятий. Для осуществления намеченной задачи, в первую очередь, выяснено, какой уровень рентабельности лучше всего отвечает интересам хозяйственного расчета (оптимальная рентабельность), а также — какой именно уровень рентабельности ослабляет хозяйственный расчет.

Статья содержит следующие важнейшие выводы и предложения.

Хозяйственный расчет ослабляется слишком низкой рентабельностью и резкими различиями ее на отдельные изделия.

В нашей экономической литературе, в том числе и в учебнике политической экономии, слишком преувеличена роль высокой рентабельности в создании накоплений излишних средств, ослабляющих хозяйственный расчет и борьбу за снижение себестоимости.

Не предусмотренное планом накопление средств при высокой рентабельности незначительно, и почти все эти средства можно планировать в качестве устойчивых пассивов для покрытия оборотных средств.

Единственным фактором, ослабляющим при чрезмерно высокой рентабельности хозяйственный расчет и борьбу за снижение себестоимости, является то обстоятельство, что фонд предприятия образуется в полном или почти полном размере за счет отчислений от плановой прибыли. В связи с этим сверхплановая прибыль совсем не отчисляется в фонд предприятия или отчисляется в незначительном размере. Таким образом снижается заинтересованность в получении сверхплановой прибыли и в сверхплановом снижении себестоимости. Поэтому чрезмерно высокой следует признать такую плановую рента-

бельность, при которой отчисления от плановой прибыли превышают $4/5$ максимального размера фонда предприятия. Но такой уровень рентабельности встречается сравнительно редко. В связи с этим — как об этом свидетельствуют данные примерно 250 промышленных предприятий Латвийской ССР — отрицательное влияние высокой рентабельности на хозяйственный расчет и снижение себестоимости практически незначительно.

При нормализации рентабельности промышленного предприятия необходимо ее приблизить к оптимальной рентабельности. Оптимальной является рентабельность, которая: а) обеспечивает расходы и отчисления, покрываемые за счет прибыли (расходы на расширение производства, для подготовки кадров и покрытия убытков жилищно-коммунального хозяйства, нормальные отчисления в фонд предприятия и минимальные отчисления в бюджет), если себестоимость продукции не превышает среднеотраслевой уровень; б) не является ненормально высокой; в) не является чрезмерно различной по отдельным изделиям в рамках одного и того же предприятия. Для каждого предприятия оптимальная рентабельность своя.

Одним из способов нормализации рентабельности является изменение оптовых цен предприятия.

Нормализация рентабельности при помощи оптовых цен предприятия в большинстве случаев не требует дифференциации этих цен по предприятиям. При планировании таких цен также не требуется вычисления и самой оптимальной рентабельности. Исключения встречаются лишь тогда, если на себестоимость предприятия влияют специфические производственные условия.

Чтобы планировать цены, обеспечивающие рентабельность на предприятиях, не имеющих специфических производственных условий, необходимо вычислить специальный показатель рентабельности. Эта рентабельность вычисляется исходя из перспективной плановой прибыли, обеспечивающей соответствующие расходы (отчисления), и перспективной среднеотраслевой себестоимости. В большинстве предприятий вышеупомянутую прибыль нельзя определить путем суммирования плановых расходов и отчислений, покрываемых за счет прибыли, так как эта сумма не обеспечивает нормальных отчислений в фонд предприятия. Поэтому рентабельность для планирования цен определяется исходя из прибыли, обеспечивающей нормальные отчисления в фонд предприятия.

Если при определении прибыли, обеспечивающей нормальные отчисления в фонд предприятия, для всех предприятий отрасли принимается среднеотраслевой удельный вес заработ-

ной платы в себестоимости, то исчисленная рентабельность получается одинаковой для всех предприятий данной отрасли. Планируя оптовые цены на основе такой рентабельности и на основе среднеотраслевой себестоимости, выходит, что нормальная рентабельность обеспечивается при помощи единых оптовых цен предприятия.

Рентабельность нормализуется при помощи дифференцированных оптовых цен предприятия в двух случаях, а именно, если предприятие имеет специфические производственные условия и если сумма расходов и отчислений превышает плановую прибыль, обеспечивающую нормальные отчисления в фонд предприятия.

Дифференцируя оптовые цены предприятия, одновременно необходимы единые оптовые цены промышленности, установленные по стоимости. Одновременное существование таких двух цен возможно только при дифференцировании ставок налога с оборота по предприятиям. При этом налогом с оборота должны облагаться и средства производства.

При нормализации чрезмерных различий рентабельности разных изделий следует устранить лишь те различия, которые вызываются в связи с неправильно установленными ценами. Не подлежат устранению такие различия рентабельности, которые создаются в связи с отличием индивидуальных производственных затрат от общественно необходимых.

Vecākais pasniedzējs R. LINDENBERGS

KOLHOZOS IZLIETOTĀ DARBA LAIKA NOTEIKŠANAS METODES

Izlietotais darba laiks ir svarīga sastāvdaļa to ekonomisko rādītāju sistēmā, kas raksturo kolhoza vai kolhozu grupas saimnieciskās darbības rezultātus. Nozīmīgus rādītājus dabū, dalot ar izlietoto darba laiku lielumus, kurus līdzās citiem apstākļiem ietekmē arī izlietotais darbs, piem., bruto vai neto produkciju, kolhoza naudas ieņēmumus, kolhozā strādājušo cilvēku ienākumus, kolhoza tīro ienākumu.

Par kolhozos izlietotā darba laika noteikšanas metodēm visvairāk runāts un rakstīts sakarā ar darba ražīguma rādītāju aprēķināšanu. Darba ražīgumu mēdz mērit gan attiecībā uz visu kāda uzņēmuma vai uzņēmumu grupas produkciju, gan attiecībā uz tās atsevišķām sastāvdaļām — zināma veida produktiem vai produktu grupām. Sakarā ar to nākas noteikt gan visu gada laikā kolhozā izlietoto darba laiku, gan darba laiku, kas izlietots atsevišķu produktu vai produktu grupu ražošanai. Vispirms sāksim ar jautājumu, kā iespējams noteikt visu kolhozā gada laikā izlietoto darbu.

PSRS Centrālā Statistikas Pārvalde (CSP) jau daudzus gadus ir mērijusi darba ražīgumu kolhozu lauksaimniecībā un sakarā ar to aprēķinājusi visas Savienības mērogā darba izlietojumu kolhozu lauksaimniecībā. Pēdējos gados tas ir ticis darīts arī republiku un apgabalu mērogā. Pēc PSKP CK un PSRS MP 1955. g. 9. marta lēmuma, kas nodibināja jaunu kārtību lauksaimniecības plānošanā, ievērojami pieauga interese par atsevišķa kolhoza darbības rezultātus raksturojošiem rādītājiem, tajā skaitā par darba ražīguma rādītājiem. Strauji pieauga attiecīgo pētījumu skaits, kurus izdarija kolhozu un rajonu darbinieki, atsevišķi pētnieki un pētniecības iestādes. Nostrādātā

darba laika noteikšanai tika lietotas metodes, kas lielā mērā sakrita ar CSP metodēm. Te nu jāievēro, ka noteicot darba laiku, kas izlietots visos kāda apgabala, republikas vai visas Savienības kolhozos, var ar labiem panākumiem lietot izlases metodi koeficientu atrašanai, ar kuru palīdzību izstrādes dienas pārreķina cilvēkdienās. No otras puses, nodarbojoties ar nostrādātā darba laika noteikšanu atsevišķa kolhoza kantorī, nav jāaprobežojas ar pārskatu datiem — tos var papildināt ar konkrētiem kolhoza reģistrētiem datiem. Visgrūtāk noteikt darba laika izlietojumu katram kolhozam atsevišķi, ja pētamo kolhozu ir tik daudz, ka nav iespējams izmantot materiālus, kas atrodami tikai pašā kolhozā. Turpmāk paturēsim visvairāk vērā šo grūtāko gadījumu.

Iespējams, ka dažam lasītājam šeit radīsies iebildums, ka sākot ar 1957. gadu vairs nav vajadzīgi aplinkus ceļi kolhozos izlietotā darba laika noteikšanai, jo no šī gada kolhozu pārskatos tiek prasīts darbā ierašanās dienu skaits. Tomēr CSP izstrādātās un citu interesentu mazliet pārveidotās netiešās darba laika noteikšanas metodes divu iemeslu dēļ nav zaudējušas savu nozīmi arī šodien:

1) lai pilnīgāk spriestu par kāda kolhoza vai kolhozu grupas sasniegumiem vai neveiksmēm, vajadzīgs salīdzinājums pa vairākiem gadiem, jo gadās lauksaimniecībai labvēlīgāki un nelabvēlīgāki gadi; tāpēc vajadzīgas arī ziņas par 1956. un agrākiem gadiem;

2) cilvēkdienu reģistrācija kolhozos ir vēl jauns pasākums, kuru daudzos gadījumos veic nepilnīgi un kļūdaini, tāpēc krāsāko nepareizību atklāšanai noder salīdzinājumi ar lielumiem, kas aprēķināti pēc vecajām metodēm.

Nostrādātā darba laika noteikšanas metodes ir dažādas dažādām kolhozos strādājošo cilvēku grupām. Pirmā kārtā jāievēro sekojošas grupas:

1) kolhoznieki, saprotot ar šo vārdu ne tikai kolhoza biedrus, bet arī viņu ģimenes locekļus pusaudzus, kuri vēl nav sasnieguši vecumu, kad var iestāties kolhozā par biedru; šādu paplašinātu kolhoznieka jēdzienu lieto kolhoza gada pārskata veidlapa III tabulas izziņā A, un šo parocīgo terminoloģiju lietosim arī mes;

2) algotas personas;

3) personas, kas piesaistītas lauksaimniecības darbos no ārienes; īsuma dēļ sauksim turpmāk šīs personas par talciniekiem.

CSP metodoloģija, kas izteikta CSP norādījumos republiku un apgabalu statistikas pārvaldēm, paredz vēl vienu ceturto grupu — MTS (RTS) strādniekus (kombainierus u. c.), kas nav

kolhoza biedri, bet strādā lauksaimniecības darbus kolhozos, saņemdami algu pilnīgi no MTS (RTS). So strādnieku vidējo skaitu gadā atrod pēc MTS (RTS) gada pārskatiem. Izdarot nostrādātā darba laika aprēķinus katram kolhozam atsevišķi, grūti sadabūt datus, ar kuru palīdzību varētu noteikt, cik darba laika šīs ceturtās grupas piederīgie veltījuši tieši dotajam kolhozam. Nebūs liela kļūda, ja tos šādā gadījumā nemaz neievēros, jo šīs grupas veiktais darbs mēdz būt pavisam mazs, salīdzinot ar pirmo triju grupu veikto darbu.

Tā kā par algoto personu un talcinieku darba laika noteikšanu ir samērā mazāk ko teikt, tad šīs divas grupas apskatīsim vispirms. CSP ir norādījusi saviem orgāniem sekojošu rīcību. Kolhoza gada pārskata II tabulā parādītās talcinieku izstrādes dienas pārreķina cilvēkdienās pēc koeficienta, kas atrasts, izlases ceļā, pētot kolhoznieku budžetus, un 300 šādu cilvēkdien skaita par vienu cilvēkgadu. Attiecībā uz algotām personām ņem tām izmaksāto algu kopsummā, kas parādīta kolhoza gada pārskatā kā viens no naudas izdevumiem ražošanas vajadzībām (1958. gada pārskatā tas ir XIV tabulas izdevumu puses II nodaļuma 12. punkts). So algu kopsummā izdala ar padomju saimniecības strādnieka vidējo dienas algu un šīs dalīšanas rezultātu uzskata par algoto personu nostrādāto cilvēkdien skaitu; 300 šādas cilvēkdienas skaita par vienu cilvēkgadu. Atdalot lauksaimniecību no pārējām kolhoza darbības nozarēm, CSP tiklab talcinieku, kā arī algoto personu cilvēkgadus vai cilvēkdienas skaita pie lauksaimniecībā izlietotā darba laika. Attiecībā uz talciniekiem tas ir principā pareizi, bet attiecībā uz algotām personām tam var piekrist aiz praktiskiem apsvērumiem. Ir jau labi, ka minētajā algu kopsummā neietilpst celtniecībā nodarbināto algoto personu algas, bet toties tur līdzās algām par lauksaimniecībā nostrādāto darbu var ietilpt arī patstāvīgu produkciju dodošu rūpniecisku palīguzņēmumu darbinieku algas, kā arī tādu darbinieku algas, kuru darbs vismaz pa daļai var kalpot celtniecībai vai citām nelauksaimnieciskām nozarēm, piemēram., algoto šoferu un remontstrādnieku algas. Kolhozu gada pārskatos nav datu, pēc kuriem būtu iespējams nodalīt atsevišķi lauksaimniecībā nopelnīto algu, un tāpēc jāapmierinās ar pamatotu cerību, ka nebūs liela kļūda, ja visu augšminētā veidā atrasto algoto personu darbu pieskaitīs lauksaimniecībai.

CSP atstāj ārpus minētajiem aprēķiniem algotā administratīvā un pārvaldes personālā algas. Kā vēlāk redzēsīm, ir nopietns pamats ieskaitīt arī šī personāla darbu kopējā darba izlietojumā.

Kopš 1958. gada kolhoza gada pārskata III tabulas izziņa A ir papildināta ar aili, kurā paredzēts par katru mēnesi parā-

dit šajā mēnesī kolhozā strādājušo algoto personu un talcinieku kopskaitu. Ja visi kolhozi kārtīgi aizpildītu šo jauno aili, tad pēc tās samērā vienkārši varētu aprēķināt algoto personu un talcinieku nostrādāto darba laiku. Būtu vienīgi grūtības ar lauksaimniecībā nostrādātā darba laika atsevišķu nodalīšanu un tiktu pielaista tā neprecizitāte, ka nepilnu kalendāra mēnesi strādājušie tiktu pielīdzināti visu mēnesi nostrādājušiem. Taču daudzi kolhozi atstāj šo aili neaizpildītu. Uz šādu secinājumu pamudina piemērs ar Rīgas rajona kolhoziem. Šajā rajonā 1958. gadā bija 25 kolhozi, bet no tiem tikai 12 bija aizpildījuši aili par strādājušo algoto personu un talcinieku skaitu pa mēnešiem. Patiesībā šo aili vajadzēja aizpildīt visiem 25 kolhoziem, jo, spriežot pēc ziņām par naudas izdevumiem algoto personu algām un par naudas un naturāliem izdevumiem sakarā ar talcinieku nodarbināšanu, 1958. gadā Rīgas rajonā nebija neviena kolhoza, kas nebūtu nodarbinājis algotus darbiniekus, un bija tikai 2 kolhozi, kas nebija nodarbinājuši talciniekus. Šāda masveidīga jaunās ailes neievērošana padara to pagaidām statistiskiem pētījumiem nelietojamu.

Attiecībā uz algotiem darbiniekiem tiešu datu trūkuma dēļ nākas sekot CSP metodei. Turpretim attiecībā uz talciniekiem stāvoklis ir citāds. Nosakot atsevišķiem kolhoziem pēc gada pārskatu datiem talcinieku nostrādāto darba laiku, atkrīt iespēja pārrēķināt izstrādes dienas cilvēkdienās. Talcinieku izstrādes dienas tādā gadījumā varētu vienīgi izlietot talcinieku pārrēķināšanai darba spējīgos kolhozniekos pēc paņēmiena, kuru apskatīsim vēlāk. Taču izrādās, spriežot atkal pēc datiem par Rīgas rajonu, ka talcinieku nodarbināšanas apjomu pilnīgāk raksturo ziņas par naudas un naturāliem izdevumiem sakarā ar talcinieku nodarbināšanu. Šādas ziņas, kā jau minēts, satur 23 Rīgas rajonu kolhozu pārskati par 1958. g., bet no tiem tikai 14 kolhozi sniedz arī ziņas par talcinieku izstrādes dienām. No šiem 14 kolhoziem diviem ir nesamērīgi mazs un diviem nesamērīgi liels talcinieku izstrādes dienu skaits, salīdzinot ar šo izstrādes dienu samaksai izlietoto naudas summu. Ņemot visu to vērā, jādomā, ka mazāka varbūtība kļūdities būs tad, ja talcinieku cilvēkgadus noteiks tāpat kā algoto personu cilvēkgadus, pamatojoties uz naudas izdevumiem un naturāliem izsniegumiem, kas pārrēķināti naudā pēc valsts iepirkuma cenām.

Ievērojami vairāk par līdz šim apskatītām grupām kolhozos strādā kolhoznieki. Tāpēc arī aprēķinātā darba kopizlietojuma pareizība vislielākā mērā atkarājas no tā, cik pareizi aprēķināts kolhoznieku darba izlietojums. Kolhoza gada pārskata I un III tabula šķiro sekojošas kolhoznieku grupas:

1) pieaugušie darba spējīgie kolhoznieki, kuriem pienākums

izstrādāt izstrādes dienu minimumu — vīrieši, kuriem pārskata gadā piepildās ne mazāk kā 16 un ne vairāk 59 gadi no dzimšanas, un sievietes, kurām pārskata gadā piepildās ne mazāk kā 16 un ne vairāk kā 54 gadi no dzimšanas; turpmāk īsuma dēļ šīs grupas piederīgos sauksim par darba spējīgiem kolhozniekiem;

2) kolhoznieki, kas no iepriekš minētās grupas atšķiras tikai ar to, ka ir atbrīvoti no izstrādes dienu minimuma sakarā ar kolhoza atļauto strādāšanu ārpus kolhoza, mācīšanos vai arī sakarā ar pārāk īso laiku kopš iestāšanās kolhozā vai atgriešanās tajā;

3) kolhoznieki, kas atbrīvoti no izstrādes dienu obligātā minimuma sakarā ar vecumu vai sakarā ar slimību vai fiziskiem trūkumiem; sakarā ar vecumu atbrīvotie ir vīrieši, kuri pārskata gadā sasniedz 60 gadu vai lielāku vecumu, un sievietes, kuras pārskata gadā sasniedz 55 gadu vai lielāku vecumu; sakarā ar slimību vai fiziskiem trūkumiem atbrīvotie ir tajā pašā vecumā kā darba spējīgie kolhoznieki (skat. I. pkt.); abu šo apakšgrupu piederīgos kopīgi sauksim par veciem un darba nespējīgiem kolhozniekiem;

4) pusaudži — kolhoza biedru ģimenes locekļi, kuriem pārskata gadā piepildās ne mazāk kā 12 un ne vairāk kā 15 gadi no dzimšanas.

Nekādu izšķirību starp šīm četrām kolhoznieku grupām neļaus kolhoza gada pārskata III tabulas izziņa A, pēc kuras CSP orgāni mēģina aprēķināt kaut ko radniecīgu tam, ko rūpniecībā sauc par saraksta darbinieku vidējo skaitu gadā, kas tāpat izsaka izlietoto darba laiku cilvēkgados (kuros gan ietilpst zināms skaits nenostādātu dienu). Rūpniecībā šādu rādītāju aprēķina katrs atsevišķs uzņēmums, kura rīcībā ir dati par katru pārmaiņu darbinieku skaitā. Turpretim minētajā izziņā ir tikai parādīts, cik kolhoznieku ir strādājis kolhoza sabiedriskā saimniecībā katrā kalendāra mēnesī, vienalga, vai attiecīgais kolhoznieks šajā mēnesī strādājis visas, gandrīz visas, daudzas, nedaudzas vai tikai vienu pašu dienu. Aprēķinot aritmētisko vidējo no kalendāra gada 12 mēnešiem atbilstošiem 12 skaitļiem, dabū to, ko CSP sauc par strādājušo kolhoznieku gada vidējo skaitu. Arī šo skaitu zināmā mērā var saukt par cilvēkgadu skaitu. Taču salīdzinot ar rūpniecības statistikas cilvēkgadiem, šajos kolhoznieku cilvēkgados ir krietni lielāks nenostādāto dienu īpatsvars un, galvenais, šis īpatsvars ir dažāds dažādos kolhozos un dažādos gados.

CSP metodoloģija paredz vēl vienu cilvēkgadam radniecīgu lielumu — darba spējīgos kolhozniekos pārrēķināto kolhoznieku skaitu. Šī skaita aprēķināšanai vajadzīgos izejdatus atrod kolhoza gada pārskata III tabulā, kurā parādīta kolhoza biedru

un viņu ģimeņu piedalīšanās sabiedriskā saimniecībā. Aprēķinus izdara šādi:

1) darba spējīgo kolhoznieku skaitu dabū, saskaitot kopā tos no viņiem, kas strādāja, un tos, kas nav izstrādājuši nevienu izstrādes dienu;

2) saskaita kopā izstrādes dienas, kuras izstrādājuši visi pārējie, darba spējīgo kolhoznieku grupā neietilpstošie kolhoznieki;

3) aprēķina, cik izstrādes dienu gadā ir izstrādājis vidēji viens faktiski strādājušais darba spējīgais kolhoznieks;

4) 2. punktā minētās izstrādes dienas izdala ar 3. punktā minēto viena darba spējīga kolhoznieka vidējo izstrādi;

5) šīs dalīšanas rezultātam pieskaita darba spējīgo kolhoznieku skaitu, kas atrasts 1. punktā minētā kārtībā.

CSP piešķir dažādu nozīmi «strādājušo kolhoznieku gadā vidējam skaitam» un «darba spējīgos kolhozniekos pārreķinātam kolhoznieku skaitam». Kopsummu, kuru dabū, pieskaitot pirmajam no minētajiem lielumiem nekolhoznieku cilvēkģadus, CSP acīm redzot uzskata par darba laika izlietojuma rādītāju, jo šo kopsummu izmanto darba ražīguma mērīšanai. Ja turpēsim tos pašus nekolhoznieku cilvēkģadus pieskaita darba spējīgos kolhozniekos pārreķinātam kolhoznieku skaitam, lai ar dabūto kopsummu dalītu kolhoza produkciju, tad CSP nerunā par darba ražīguma rādītāju, bet tikai atzīmē, ka jāaprēķina arī šāds dalījums, lai varētu pilnīgi un vispusīgi izpētīt kolhozu darbības rezultātus.

Konkrētāk vajadzību pēc šādiem diviem rādītājiem pamato I. Merinovs¹. Pēc viņa domām abu rādītāju salīdzinājums dod iespēju noteikt, kā kolhoza rīcībā esošā darba spēka pilnīgāka vai mazāk pilnīga izmantošana ietekmē darba ražīgumu. Acīm redzot Merinovs domā, ka darba spējīgos kolhozniekos pārreķinātais kolhoznieku skaits (kuru literatūrā parasti sauc par nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaitu) arvien ir lielāks par strādājušo kolhoznieku gada vidējo skaitu (tajā nozīmē, kā šo jēdzienu lieto CSP). Pirmais no minētajiem lielumiem būtu vienlīdzīgs kolhoza rīcībā esošo cilvēkģadū skaitam, otrs — nostrādāto (kaut arī ne simtprocentīgi nostrādāto) cilvēkģadū skaitam.

Patiesībā tomēr, pretēji I. Merinova un CSP metodoloģijas autoru domām, nav principiālas atšķirības starp abiem apskatītiem cilvēkģadū veidiem un nav iespējams deduktīvu prātojumu ceļā noteikt, pēc kuras metodes aprēķinātais cilvēkģadū skaits

¹ И. Меринов, О методах исчисления производительности труда в сельском хозяйстве, «Вопросы экономики» № 2, 1956 г., стр. 102/103.

būs lielāks dotajā kolhozā vai kolhozu grupā. Katrai no abām aptuvenām cilvēkgažu aprēķināšanas metodēm ir savs vājš punkts, kas veicina nenostādātā laika ietilpināšanu aprēķināmos cilvēkgažos. Kā zināms, pat darba spējīgie kolhoznieki, sevišķi augkopji ziemas laikā, dažreiz izlaiž veselu kalendāra mēnesi, ne reizi neierasdamies strādāt kolhoza sabiedriskajā saimniecībā. Šī apstākļa dēļ metode, kas paredz ņemt darba spējīgo kolhoznieku skaitu no kolhoza gada pārskata III tabulas, pārspilē cilvēkgažu skaitu, jo neatmet cilvēkmēnešus, kuros nav nostrādāta neviena diena; šajā ziņā precīzāka ir otra metode, kas aprēķina strādājušo kolhoznieku vidējo skaitu gadā, izejot no katrā atsevišķā mēnesī strādājušo kolhoznieku skaita. Turpretim attiecībā uz pusaudžiem un veciem kolhozniekiem precīzāka ir pārrēķināšana darba spējīgos kolhozniekos samērā ar izstrādāto izstrādes dienu skaitu; tādā ceļā novērš tikai dažas dienas mēnesī strādājušo pielīdzināšanu visu mēnesi strādājušiem.

Tātad redzam, ka vienā ziņā ir precīzāka viena metode, otrā ziņā otra. Minētos apsvērumus apstiprina fakti, kas konstatēti dažādos kolhozos un kolhozu grupās.

I. tabula

Latvijas PSR kolhozos izlietoto kolhoznieku cilvēkgažu aprēķinu rezultāti (ņemot izejdatumus no kolhozu gada pārskatu kopsavilkumiem)

Gadi	Strādājušo kolhoznieku gada vidējais skaits procentos no nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaita
1950.	83,5
1951.	89,3
1952.	92,2
1953.	93,9
1954.	93,8
1955.	91,8
1956.	92,8
1957.	93,4
1958.	91,5

Kā redzams, tabulā minētais procents pēdējos gados ir bijis diezgan stabils. Līdz ar to šajos gados darba ražīguma dinamika maz atkarājas no tā, kuru no minētiem diviem lielumiem ņem par cilvēkgažu aptuvenu izteiksmi.

Tā kā tabulā parādītie procenti visi ir mazāki par 100, tad tie neatspēko maldīgo uzskatu, saskaņā ar kuru šos procentus uzlūko par darba spēka resursu izmantošanas pakāpes rādītājiem. Taču, izdarot tos pašus aprēķinus par atsevišķiem mūsu republikas rajoniem, atrod arī tādus rajonus, kuros vidēji gadā strādājušo kolhoznieku skaits ir lielāks par nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaitu. Vēl lielākas svārstības atklājas, ja aprēķinus izdara pa atsevišķiem kolhoziem, kā tas redzams sekojošā tabulā.

2. tabula

Rīgas rajona kolhozu grupējums pēc cilvēkgadu aptuvenu aprēķinu rezultātiem

Vidēji gadā strādājušo kolhoznieku skaits procentos no nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaita	Kolhozu skaits	
	1957. g.	1958. g.
līdz 70	4	1
70 — 85	3	4
85 — 100	9	14
100 — 115	7	4
115 un vairāk	2	2
K o p ā	25	25

Tabulā par grupēšanas pazīmi ņemtā procentuālā attiecība atsevišķos Rīgas rajona kolhozos bija ļoti dažāda: 1957. gadā vismazākā bija 64,6, vislielākā — 135; 1958. gadā vismazākā bija 67,9, vislielākā — 123. Attiecības, lielākas par 100%, nekādi nevar uzskatīt par darba spēka resursu izmantošanas pakāpes rādītājiem, jo resursus nevar izmantot vairāk nekā par 100%. Taču lielās atšķirības minētajos procentos dod iemeslu šaubīties, vai līdzās jau minētiem apstākļiem šeit nedarbojas vēl viens cits, proti, kolhozu gada pārskatos ierakstīto skaitļu atkāpšanās no īstenības. Salīdzinot savā starpā dažādus gada pārskata rādītājus, smagākas aizdomas radās samērā nedaudzos gadījumos, par kādiem četriem kolhoziem (no kopskaita 25). Vispirms jau 1958. gadā divos kolhozos (1957. gadā nevienā) gada laikā strādājušo kolhoznieku skaits (pēc III tabulas) izrādījās mazāks par atsevišķā mēnesī strādājušo kolhoznieku skaitu (pēc III tabulas izziņas A), kas īstenībā nav iespējams. Atradās arī pāris gadījumu, kur neticami strauji bija mainījies III tabulā parādītais strādājušo darba spējīgo kolhoznieku skaits vai I tabulā pa-

rādītais kolhozā dzīvojošo kolhoznieku skaits pa vecuma grupām.

Kā redzam, dažos kolhozos ir visai liela atšķirība starp vidēji gadā strādājušo kolhoznieku skaitu un nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaitu. Dažos kolhozos šo divu lielumu attiecība 1957. gadā ir daudz citādāka nekā 1958. gadā. Abi minētie apstākļi nostāda darba ražīguma mērītāju grūtas izvēles priekšā: atkarībā no tā, kuru no cilvēkgadu aptuveniem lielumiem izvēlēties, dabūs vienu vai citu darba ražīguma dinamiku vai darba ražīguma atšķirības starp kolhoziem. Tā tad vajadzība pēc tiešas un precīzas nostrādātā darba laika registrācijas kolhozos sajūtama jo stiprāk tad, ja darba ražīguma mērīšanā neaprobežojas ar lielākām teritoriālām vienībām, bet pievēršas atsevišķiem rajoniem un kolhoziem.

Papildus apskatītām divām aptuvenām cilvēkgadu noteikšanas metodēm, kuras lieto CSP, ir ieteikti vēl citi paņēmieni. Kolhoza gada pārskata I tabula satur ziņas par kolhozā dzīvojošo kolhoznieku skaitu gada beigās pēc vecuma u. c. grupām. Turpat arī atrodamas ziņas par to kolhoznieku skaitu, kas dzīvo kolhozā, bet strādā rūpniecībā, transportā u. c.; sākot ar 1958. gadu arī to kolhoznieku skaitu, kas mācās, nepiedaloties ražošanas darbā. Ir bijuši mēģinājumi izmantot šo tabulu, lai aprēķinātu kolhoza rīcībā esošā darba spēka daudzumu. Ņemot pārskatus par diviem blakus gadiem, var dabūt katras kolhoznieku grupas apjomu gada sākumā un beigās; abu šo skaitļu aritmētisko vidējo var uzskatīt par vidējo skaitu gadā. S. Islamovs ar piemēru parāda¹, ka gada vidējais skaits iznāk precīzāks, ja kolhoznieku skaitu pa grupām ņem nevis katra gada beigās, bet katra gada ceturksņa beigās, taču tādas ziņas atrodamas tikai pašos kolhozos.

Lietojot darba spēka resursu noteikšanai kolhoza gada pārskata I tabulu, parasti atmet kolhozniekus, kas strādā rūpniecībā, transportā u. c. vai mācās, bet pusaudžus un vecos un darba nespējīgos pārrēķina darba spējīgos ar kādu pieņemtu reizinātāju palīdzību. Izvēloties šādu reizinātāju (atsevišķi pusaudžiem un atsevišķi veciem un darba nespējīgiem), liekas pareizāk ņemt vērā ne tikai to, ka pusaudzis vai gados vecais kolhoznieks spēj dienā mazāk pastrādāt nekā pieaugušais darba spējīgais, bet arī to, ka vidēji katrs pusaudzis vai vecais kolhoznieks strādā mazāk dienu gadā kolhoza sabiedriskajā saimniecībā, nekā vidēji katrs darba spējīgais.

¹ С. Исламов, К вопросу о статистическом изучении производительности труда в сельском хозяйстве, «Вестник статистики» № 1, 1956 г., стр. 50/51.

Uz kolhoza gada pārskata I tabulu balstītam paņēmienam nav praktisku priekšrocību, salīdzinot ar agrāk apskatīto nosacīto darba spējīgo kolhoznieku skaita aprēķināšanas paņēmieni. Vienīgi uz I tabulu balstītie aprēķini var likties teorētiski viendabīgāki, jo ne tikai darba spējīgos kolhozniekus, bet arī pārējos (ievērojot pārrēķināšanas koeficientu) ņem pēc esošā skaita, neatkarīgi no izstrādāto izstrādes dienu skaita.

Jāapskata vēl viens priekšlikums cilvēkgažu aprēķināšanā¹: par cilvēkgažu uzskatāmas 290 faktiski nostrādātas cilvēkdienas. Šī metode ir analogiska tai, ko CSP lieto attiecībā uz nekolhozniekiem. To var lietot tikai tad, ja zināms nostrādāto cilvēkdienas skaits, bet tad jau tikpat labi var rēķināt produkcijas vai kāda cita lieluma attiecību pret cilvēkdienas skaitu. Cilvēkdienas pārrēķināšana cilvēkgažos, dāļot cilvēkdienas skaitu ar 290 vai kādu citu šim nolūkam izraudzītu skaitli, nozīmē tikai darba laika mēroga maiņu, kurai nav lielākas nozīmes, kā svara izteikšanai centneros kilogramu vietā.

Visu laiku runājām par kolhoznieku cilvēkgažu konstatēšanu visos kolhozā veiktajos darbos kopā. Ja grib atrast izlietoto darba laiku kolhoza atsevišķas lauksaimniecības nozarēs, tad tas nav izdarāms bez tiešas reģistrācijas. Varētu rasties doma, ka darba laika kopizlietojumu kolhozā (ja tas būtu zināms) varētu sadalīt pa nozarēm proporcionāli nozarēs aprēķinātam izstrādes dienu skaitam. Taču šī doma noraidāma, jo dažādās nozarēs ir dažāda attiecība starp izstrādes dienām un cilvēkdienām. Ja aprēķinus izdara par apgabalu vai vēl lielāku teritoriālu vienību, tad iespējams izlases ceļā atrast koeficientus izstrādes dienu pārrēķināšanai cilvēkdienās katrā nozarē atsevišķi, turpretim izdarot aprēķinus atsevišķam kolhozam vai nelielai kolhozu grupai, izlases metodi šim nolūkam nav iespējams lietot. Bez tam minētās metodes priekšnoteikums ir izstrādes dienu pareizs sadalījums pa nozarēm. Sekojošā tabula rāda, cik neveiksmīgs ir bijis pirmajā gadā mēģinājums panākt, lai kolhozi sadalītu gada pārskatā govslomu fermās aprēķinātās izstrādes dienas starp pamatganāmpulku no vienas puses un jaunlopiem no otras puses.

Tabulā minētie īpatsvari vidēji Rīgas rajonā ir bijuši 1956. g. 51,3, 1957. g. 14,6 un 1958. g. 17,6. Arī citos mūsu republikas rajonos daudzu kolhozu 1956. g. pārskatos ir sastopams nespējami mazs izstrādes dienu skaits par pamatganāmpulka kopšanu, no kā izriet neiespējami liels izstrādes dienu skaits par jaunlopu kopšanu. Tas ir tiešām pārsteidzošs fakts,

¹ E. Карнаухова, Вопросы методики измерения производительности труда, «Экономика сельского хозяйства» № 8, 1957 г., стр. 75.

Rīgas rajona kolhozu sadalījums pēc govslomu fermās aprēķināto izstrādes dienu struktūras

Par jaunlopu kopšanu aprēķināto izstrādes dienu skaits procentos no visām govslomu fermu izstrādes dienām	Kolhozu skaits		
	1956. g.	1957. g.	1958. g.
0 — 10	2	5	1
10 — 20	4	15	17
20 — 30	4	5	5
30 — 40	2	—	1
40—50	—	—	—
50 — 60	—	—	1
60 — 70	1	—	—
70 — 80	3	—	—
80 — 90	5	—	—
90 — 100	4	—	—
K o p ā	25	25	25

ka pusē no Rīgas rajona kolhoziem grāmatvedības darbinieki tik krasi pārpratuši skaidri formulētu veidlapas jautājumu. Šis gadījums ir nopietns brīdinājums visiem, kas ar pārliecīgu optimismu raugās uz mūsu kolhozu grāmatvežu spējām tikt galā ar jebkuru jauninājumu grāmatvedībā un pārskatos. Protams, kolhozu grāmatvedības un pārskatu reformas vajadzīgas, bet tās jāievada ar rūpīgu un sīku instruešanu.

Noraidot darba laika aprēķinus proporcionāli izstrādes dienām attiecībā uz atsevišķām augu kultūrām un lopu sugām, tomēr jāatzīst par iespējamu lietot šādus aprēķinus, ja grib no visu cilvēkgadu skaita, kas nostrādāti kolhozā vai atradušies kolhoza rīcībā kā iespējamais darba laiks, izdalīt atsevišķi to cilvēkgadu skaitu, kas attiecas uz lauksaimniecību. Vajadzība pēc šādiem aprēķiniem rodas sakarā ar to, ka parasti darba ražīgumu mēri atsevišķi lauksaimniecībai, nejaucot klāt pārējās kolhoza ražošanas nozares. Visā kolhoza lauksaimniecībā no vienas puses un pārējās kolhoza ražošanas nozarēs no otras puses attiecība starp izstrādes dienām un cilvēkdienām nemēdz ievērojami atšķirties. Šis proporcionālās pārreķināšanas paņēmieni tiek lietots CSP praksē. Daži citi lietotāji atsevišķos jautājumos ir atkāpušies no CSP metodoloģijas.

Ja darba izlietojumu aprēķina darba ražīguma mērīšanas vajadzībām, tad lauksaimniecības izstrādes dienu sastāvs jāpieskaņo lauksaimniecības produkcijas sastāvam. Piem., CSP ieskaita lauksaimniecības izstrādes dienās arī tās, kas aprēķinātas par augļu dārzu stādīšanu un jauno stādījumu kopšanu, jo lauksaimniecības produkcijā ir ieskaitīti pārskata gadā iestādītie dārzi un agrākos gados stādīto, bet augļus nesozo vecumu vēl nesasnējušu dārzu vērtības pieaugums. Turpretim PSRS Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas institūta metodoloģija šādu posteni lauksaimniecības produkcijā neparedz un tāpēc, dabīgi, arī tam atbilstošās izstrādes dienas neieskaita lauksaimniecības izstrādes dienās. Šajā ziņā sekosim Ekonomikas institūta metodoloģijai.

Izstrādes dienu sadalījums pa nozarēm atrodams kolhoza gada pārskata II tabulā. Šeit vairākos posteņos sastopams izstrādes dienu skaits par darbu, kas netieši kalpo pa daļai lauksaimniecībai, pa daļai nelauksaimnieciskai ražošanai un kultūras un sadzīves iestāžu darbībai. Šāda veida netiešā darba izlietojumā ZA Ekonomikas institūts ieskaita arī administratīvā un apkalpojošā personāla darbu, ko CSP nedara, atstādama šo personālu pilnīgi ārpus darba ražīguma aprēķiniem. Šajā ziņā sekosim Ekonomikas institūta metodoloģijai, jo tiešām nav saprotams, kāpēc tad proporcionāla daļa no kolhoza priekšsēdētāja vai grāmatveža darba nevarētu tikt atzīta par lauksaimniecības vajadzībām izlietotu, ja jau CSP atzīst par pareizu pilnā apmērā pieskaitīt lauksaimniecības darbiem brigadieru un fermu pārziņu, tāpat brigāžu un fermu uzskaitvežu darbu.

Kolhoza gada pārskata II tabula savu tagadējo veidu ieguvu 1956. gadā. Vēl 1955. gadā šajā tabulā ietilpa postenis «pārējās aprēķinātās izstrādes dienas», no kurām CSP 2/3 attiecina uz lauksaimniecību. Daži posteņi pirms 1956. g. bija apvienoti, piem., nebija govslomu šķirošanas pamatganāmpulkā un jaunlopos, zirgu šķirošanas darba zirgos un jaunzirgos un vaisliniekos; no palīguzņēmumiem un palīgozarēm nebija atdalītas remontdarbnīcas, elektrostacijas un tamlīdzīgi apkalpojoši palīguzņēmumi.

Dažu apkalpojošu nozaru izstrādes dienas vispareizāk būtu sadalīt starp lauksaimniecību un ārpus lauksaimniecības stāvošām nozarēm, balstoties uz to, kādā mērā attiecīgās nozares ir izmantojušas apkalpojošo nozaru darbības rezultātus (zirgu dienas, autotransporta tonnu kilometrus, elektriskās enerģijas, kilovatstundas u. tml.). Ja attiecīgo datu nav, t. i., ja jāiztiek ar gada pārskata datiem, tad var ieteikt sekojošā piemērā lieto to aprēķinu kārtību (skaitļi piemērā ņemti no Rīgas rajona kolhoza «Skulte» 1958. g. pārskata; visi skaitļi, izņemot ziņas par

autotransporta t/km, ņemti no pārskata II tabulas, kuras punkti attiecīgās vietās minēti).

A.

Kolhoza autotransporta pārvadāto t/km kopsumma	153400
tajā skaitā darbā uz ārieni	10900
paša kolhoza vajadzībām pārvadāto t/km kopsumma	142500
Paša kolhoza vajadzībām veikto pārvadājumu īpatsvars kolhoza autotransporta t/km kopsummā	$\frac{142500}{153400} = 0,9289..$

Izstrādes dienas kolhoza autotransportā (10b pkt.)	6103
no tām starp kolhoza darbības nozarēm sadalāmās izstrād. d. 6103,0,9289	5669
pārējās pa nozarēm sadalāmās izstr. d.:	
par darba zirgu kopšanu (6a pkt.)	6030
par darbiem remontdarbnīcās (10a pkt.)	1483
vispārējais saimniecības izstr. dienu patēriņš (11. pkt. kopsumma)	9880
pa nozarēm sadalāmo izstr. d. kopsumma	<u>23062</u>

B.

Izstrādes dienas:

augkopībā (1. pkt. kopsumma)	37794
produktīvā lopkopībā, putnkopībā un biškopībā (2. pkt. kopsumma)	51659
zvērkopībā (3. pkt.)	89
zīdkopībā (4. pkt.)	
zivkopībā (5. pkt.)	
par jaunzirgu un vaislas zirgu kopšanu (6b pkt.)	109
vispārējās (netiešās) lopu fermu un lopkopības izstrādes dienas (7. pkt.)	4207

Tiešā ceļā konstatējamās lauksaimniecības izstr. d. **93858**

C.

Pāvisam aprēķinātas izstrādes dienas (13. pkt.)	127043
— izstr. d., kuras nav saistītas ar ražošanu (12. pkt. kopsumma)	1990
ar ražošanu saistītās izstrādes dienas	125053
+ izstr. d. par darbu kolhoza kultūras un sadzīves iestādēs (12a pkt.)	579
izstrādes dienas par visu veidu darbiem kopā	<u>125632</u>

— pa darbības nozarēm sadalāmo izstr. d. kopsumma 23062
 tieši pa nozarēm konstatējamo izstr. d. kopsumma 102570

D.

Lauksaimn. īpatsvars tieši pa nozarēm konstatējamās izstr. dienās $\frac{93858}{102570} = 0,91506$.

d. Lauksaimniecībai pieskaitāmās pa nozarēm sadalāmās izstr.	23062,0,91506	21103
tiešā ceļā konstatētās lauksaimniecības izstr. d.	93858	
tiešās un netiešās lauksaimniecības izstr. d. kopā	114961	
— talcinieku izstrādes dienas (16d pkt.)	1455	
kolhoznieku tiešās un netiešās izstrādes dienas	113506	
Izstrādes dienas par visu veidu darbiem kopā	125632	
— talcinieku izstrādes dienas	1455	
kolhoznieku izstr. d. par visu veidu darbiem	124177	
Lauksaimniecības īpatsvars kolhoznieku cilvēkgados	$\frac{113506}{124177} = 0,9141$.	

Ja pēc šiem pašiem izejdatiem izdara aprēķinus saskaņā ar CSP metodēm, tad lauksaimniecības īpatsvars iznāk 0,8197, tātad krietni mazāks. Galvenais iemesls šai atšķirībai ir tas, ka CSP atstāj ārpus lauksaimniecības darba administratīvā un kolhozu visumā apkalpojošā personāla darbu. Ja CSP metodologiju grozītu vienīgi tajā ziņā, ka «vispārējais saimniecības izstrādes dienu patēriņš» tiktu pieskaitīts izstrādes dienām, kas sadalāmas pa nozarēm, tad minētais lauksaimniecības īpatsvars iznāktu 0,8772, tātad jau daudz tuvāks mūšējam.

Ne tikai salīdzinot ar CSP metodoloģiju, bet arī salīdzinot ar literatūrā sastopamiem priekšlikumiem, mūsu aprēķinā ir vairāk darbību un skaitļu, bet tas tāpēc, ka mēģināts konsekventāk un precīzāk realizēt proporcionālās pārreķināšanas domu.

Kā jau minēts, līdz šim apskatītās metodes ir nepieciešamas, ja aprēķinus izdara par 1956. un agrākiem gadiem. Attiecībā uz 1957. un 1958. gadu ar šīm netiešām un aptuvenām cilvēkgadu noteikšanas metodēm var kontrolēt kolhozu gada pārskatos sniegtās ziņas par cilvēkdieniem (darbā ierašanās dienu) skaitu.

Darbā ierašanās dienu registrācija kolhozos ir saistīta ar izstrādes dienu registrāciju. Jau pirms 1957. g., izdarot ekonomiskus pētījumus atsevišķos kolhozos uz vietas, ir mēģināts

saskaitīt darbā ierašanās dienas pēc ierakstiem izstrādes dienu uzskaites lapās. Tika uzskatīts — ja kāds kolhoznieks kādu dienu ir strādājis, tad viņam ir ar šo dienu datēts ieraksts izstrādes dienu uzskaites lapā. Pa lielākai daļai tā tas arī ir, taču sastopami arī tādi datējumi, kā, piem., 3.—8. VIII, kas nekatrreiz nozīmē, kas strādātas visas 6 dienas no 3. līdz 8. augustam ieskaitot; var būt arī dienu izlaidumi. Ierakstu datējumi neko nelīdz tajos gadījumos, kad brigadierī nav precīzi pildījuši savus pienākumus, ierakstīdami izstrādes dienas ar lielu nokavēšanos, varbūt tikai reizi mēnesī, pa daļai pēc atmiņas un acumēra.

Stingrāki pamati cilvēkdienu reģistrācijai tika likti, kad izstrādes dienu uzskaites lapa tika papildināta ar aili, kurā katram kolhozniekam ierakstāms darbā ierašanās dienu skaits. Taču daudzi kolhozi atstāja šo aili neizpildītu¹.

Kolhoza 1957. g. pārskata pielikuma veidlapa paredz ziņas par dienu skaitu, kurās kolhoznieki ieradušies darbā, un par šajās dienās izstrādātām izstrādes dienām — kopsummā un vidēji uz vienu darbā ierašanās dienu. Katru no šiem trim rādītājiem veidlapa paredz atsevišķi pa sekojošām nozarēm: 1) augkopība (bez darba izlietojuma, kas attiecas uz brigādi vai augkopību visumā); 2) govslomu ferma; 3) cūku ferma; 4) aitu ferma; 5) putnu ferma; 6) darba zirgu apkošana; 7) celtniecība un kapitālremonts. Izdarot aprēķinus pēc kolhozu 1957. g. pārskatu kopsavilkuma pa mūsu republiku, iznāk, ka izstrādes dienas par darbu šajās 7 nozarēs sastāda 77,9% no visām par darbu aprēķinātām izstrādes dienām.

Kolhoza 1958. gada pārskats aptver arī tās tabulas, kas iepriekšējā gadā bija pārskata pielikumā, Šādu tabulu skaitā ietilpst XXXI tabula, kurā paredzētas ziņas par cilvēkdienu, izstrādes dienām un to attiecībām. Salīdzinot ar 1957. g., mazliet grozīts to nozaru sastāvs, par kurām šie rādītāji tiek prasīti. Vairs nav obligātas ziņas par celtniecību un kapitālremontu, toties tabulā ir ietverts darbs biškopībā un netiešais (pa kultūrām un lopu sugām nesadalītais) darba izlietojums augkopībā un lopkopībā. Tāpēc neko daudz nav mainījies to izstrādes dienu īpatsvars, kurām atbilstošās cilvēkdienu prasīts parādīt sadalījumā pa nozarēm. Visos Latv. PSR kolhozos kopā 1958. gadā tas bija 81,1%.

Bez tam kolhoza 1958. g. pārskata XXXI tabulā paredzēts arī cilvēkdienu kopskaits, kas atbilst par visu veidu darbiem aprēķināto izstrādes dienu kolpskaitam. Tomēr kolhozi nav vienveidīgi sapratuši šo darba izlietojuma kopsummā, kā to mazliet

¹ Latv. PSR ZA Ekonomikas institūta līdzstrādnieka M. Bagrada referāts starprepublikāniskā zinātniskā apspriedē 1958. g. decembrī Tallinā.

vēlāk redzēsīm, apskatot Rīgas rajona kolhozu pārskatus par 1958. g.

Arī citos cilvēkdienu reģistrācijas jautājumos līdz šim ne visu kolhozu pārskatos ir panākta vajadzīgā precizitāte. M. Bagrads savā jau minētajā referātā sniedz dažus secinājumus, kas rodas, kritiski iepazīstoties ar Latvijas PSR kolhozu 1957. g. pārskatu pielikumiem. Izrādās, ka samērā precīzākas ir ziņas par lopkopībā nostrādātām cilvēkdienu, kaut arī tās bieži aprēķinātas, reizinot pastāvīgi strādājošo lopkopju skaitu ar 365. Tiešām, lopkopībā ir dažas profesijas (piem., slaucējas), kuru pildītājiem jāstrādā katru kalendāra dienu, un ja grib kādu dienu atbrīvoties no darba, tad tajā dienā jāstrādā kādam citam cilvēkam. Tas tomēr nenozīmē, ka lopkopībā cilvēkdienu precīzākai noteikšanai nebūtu vajadzīga to tiešā tekošā reģistrācija. Lieta tā, ka daži lopkopības darbinieki (piem., barības pieveđji) nestrādā visu gadu katru dienu. Iespējami arī gadījumi, kad katru dienu strādājošo lopkopju skaits gada laikā mainās; tādā gadījumā precīzs vidējais skaits nav atrodamas bez svēršanas ar faktiski nostrādātām dienām.

Bēdīgāku stāvokli M. Bagrads ir atradis augkopībā. Lai atrastu augkopībā nostrādātās cilvēkdienu, kolhozi ir mēģinājuši vadīties no datumiem, kuros veikti darbi, bet tie ne arvien ir bijuši atzīmēti uzskaites lapās. Vienā kolhozā bija aizdomīgi maza attiecība starp augkopības izstrādes dienām un cilvēkdienu — tikai 0,65. Tā kā kolhoza darbinieki nekādi nevarēja izskaidrot šī skaitļa rašanos, bija jāsecina, ka cilvēkdienu skaits vienkārši izdomāts. Uz šāda neiepriecinoša fona gandrīz jau kā nopelns parādās viena cita kolhoza rīcība, kur cilvēkdienu saskaitītas pēc izstrādes dienu uzskaites lapām tikai vienā brigādē un tādā kārtā atrastā izstrādes dienu un cilvēkdienu attiecība pieņemta par visā kolhozā pastāvošu.

M. Bagrada minētie fakti pamudina uz domām — vai tik patvarīgi sadomāti augkopības cilvēkdienu ieraksti nav notikuši daudz biežāk, nekā to varētu spriest pēc gadījumiem, kad izstrādes dienu un cilvēkdienu attiecība iznākusi neticami maza vai neticami liela; apķērīgāki un labāk informēti skaitļu sagudrotāji varēja taču izvēlēties ticamāku šo divu lielumu attiecību.

Lai apgaismotu kolhozu pārskatu kvalitātes līmeni attiecībā uz cilvēkdienu skaitu, esmu izpētījis visu Rīgas rajona kolhozu pārskatus par 1957. un 1958. gadu. Abos gados Rīgas rajonā bija 25 kolhozi. No tiem aili par cilvēkdienu 1957. gadā bija atstājis neaizpildītu viens kolhozs, bet 1958. gadā — četri. Šis apstāklis liek visai apdomīgi izturēties pret pārskatu kopsavilkumiem rajona un republikas mērogā. Pirms tos lieto, jāpārbauda, vai nav kāda neatbilstība starp sasummētām cilvēkdie-

nām un izstrādes dienām; varbūt izstrādes dienas attiecas uz visiem kolhoziem, bet cilvēkdienas tikai uz tiem, kas snieguši ziņas par tām.

Interesanta, kaut arī neiepriecinoša statistika rodas, pārbaudot, kā savos 1958. g. pārskatos Rīgas rajona kolhozi izpildījuši XXXI tabulas 1. punkta prasību — sniegt cilvēkdienas un tām atbilstošās izstrādes dienas visu veidu darbos kopā. Dažos gadījumos šīs prasības neprecīzā izpildīšanā varbūt ir bijuši vainīgi veidlapas pretrunīgie formulējumi. Tabulas virsrakstā iet runa tikai par kolhozienu ierašanos darbā, bet tabulas tekstā norādījumi uz II tabulā minētām izstrādes dienām liek saprast, ka patiesībā ir domātas ne tikai kolhozienu, bet arī talcinieku izstrādes dienas, sakarā ar ko, protams, arī cilvēkdienas kopskaitā jāietilpst ne tikai kolhozienu, bet arī talcinieku cilvēkdienām. Pavisam 12 kolhozi ir ierakstījuši tādu izstrādes dienu skaitu, kādu prasa veidlapa. Pārējie 9 kolhozi, kas vispār ziņas par cilvēkdienām snieguši, prasītās izstrādes dienu kopsummam vietā ir parādījuši šādus lielumus;

1) «Spilve» — izstrādes dienas, uz kurām sadalīti ienākumi, mīnus talcinieku izstrādes dienas;

2) «Cīņa» — to pašu, tikai atvelkot arī RTS strādnieku izstrādes dienas;

3) «Mārupe» — prasīto lielumu, pamazinātu apmēram par talcinieku izstrādes dienām;

4) «Upesciems» — augkopības, produktīvās lopkopības un zirgkopības izstrādes dienu kopsommu;

5) «Ropaži» — prasīto lielumu, palielinātu par izstrādes dienām, kas nav saistītas ar darbu;

6) Ļeņina kolhozs un «Ļeņina ceļš» — prasīto lielumu, palielinātu par izstrādes dienām, kas aprēķinātas kā pensijas vai pārejošas darba nespējas gadījumā sniedzami pabalsti;

7) «Skulte» — prasīto lielumu, pamazinātu par izstrādes dienām, kas aprēķinātas par darbu kolhoza kultūras un sadzīves iestādēs;

8) «Jugla» — lielumu, kas par 124 izstrādes dienām mazāks nekā prasītais.

Neko nelīdz arī tas apstāklis, ka minētos nepareizos izstrādes dienu kopskaitus var izlabot pēc gada pārskata II tabulas datiem — nav taču nekādas nozīmes izlabot tikai izstrādes dienu skaitu, ja nav iespējams reizē izlabot arī tām atbilstošo cilvēkdienas skaitu.

Redzot kolhozu nevienādo pieeju gada pārskata XXXI tabulas 1. punktā prasīto izstrādes dienu noteikšanai, rodas jautājums, vai kolhozi ir pieskaņojuši cilvēkdienas skaitu parādītam izstrādes dienu skaitam. Uz šo jautājumu pats gada pārskats parasti

atbildi nedod, jo nav ar ko salīdzināt ierakstīto cilvēkdienu skaitu. Taču krasākie nepareizību gadījumi var tikt atklāti. Piem., kolhozs «Padomju Latvija» 1958. g. pārskata XXXI tabulas 1. punktā parāda, kā pienākas, izstrādes dienu skaitu par visu veidu darbiem kopā, bet tās pašas rindīņas cilvēkdienu ailē ieraksta skaitli, kuru dabū, sasummējot pa nozarēm parādītās cilvēkdienas, kas neaptver visas cilvēkdienas. Saskaitot atsevišķi pa nozarēm parādītās cilvēkdienas, dabū to kopskaitu 41338, un, saskaitot tām pašām nozarēm parādītās izstrādes dienas, dabū to kopskaitu 68137; tātad vidēji uz vienu cilvēkdienu iznāk 1,65 izstrādes dienas, kas ir ļoti ticama attiecība. Taču pats kolhozs cilvēkdienu kopskaitu 41338 raksta XXXI tabulas 1. punktā blakus izstrādes dienu kopskaitam 87118 un tādā kārtā dabū nepareizu attiecību 2,1. Gluži to pašu kļūdaino pāņēmieni ir lietojuši kolhozi «Spilve» un «Boļševiks».

Ievērojot minētos faktus, ziņas par cilvēkdienu visu veidu darbos kopā liekas mazāk ticamas, nekā ziņas par cilvēkdienu atsevišķās nozarēs. Tāpēc salīdzināšanai ar dažiem gada pārskata rādītājiem, nolūkā pārbaudīt datu ticamību, ņemsim pa nozarēm sadalītās cilvēkdienas. Attiecīgo aprēķinu parauga ņemsim datus no Rīgas rajona kolhoza «Spilve» 1958. g. pārskata. Vispirms konstatēsim, kādu skaitli nevarētu pārsniegt visu kolhoznieku cilvēkdienu kopsūma, ja gada pārskata dati atbilstu īstenībai. Šim nolūkam izmantosim gada pārskata III tabulas izziņu A. Aprēķinām, cik cilvēkdienu būtu nostrādājuši kolhoznieki, ja katrs attiecīgā mēnesī strādājušais būtu nostrādājis visas šī mēneša kalendāra dienas. Šādu aprēķinu rezultātā dabūjam 39191 cilvēkdienas; bet tā kā katrā kolhozā ir vismaz daļa kolhoznieku, kas nestrādā kolhoza sabiedriskā saimniecībā visas kāda mēneša kalendāra dienas, tad «Spilves» kolhoznieku cilvēkdienu skaitam visu veidu darbos kopā vajadzētu būt mazākam par 39191.

Atsevišķi pa nozarēm «Spilve» sava gada pārskata XXXI tabulā parāda:

	Cilvēk- dienas	Izstrādes dienas
augkopībā	14278	20999
govslopu fermā	5345	11242
cūku fermā	730	2649
aitu fermā	365	395
putnu fermā	720	1392
bišu dravā	475	1972
uz lopu sugām nesadalītais darba izlietojums		
lopkopībā	715	1613
darba lopu apkopšana (pieaugušu un jaunzirgu)	1095	1877
K o p ā	23733	42139

Dabūtās 23733 cilvēkdienas nav gan tieši salīdzināmas ar iepriekš dabūtām 39191 cilvēkdienām, kas rastos strādāto cilvēkmēnešu maksimālās izmantošanas gadījumā, jo

1) skaitli 23733 pēc gada pārskata metodoloģijas ietilpst arī talcinieku cilvēkdienas, kamēr skaitlis 39191 tās nesatur;

2) skaitlis 39191 attiecas uz visu veidu darbiem, bet skaitlis 23733 tikai uz darbiem īpaši minētās nozarēs.

Lai panāktu salīdzināmību, izdarīsim vēl sekojošus aprēķinus. Pieņemsim, ka attiecība starp izstrādes dienu skaitu un cilvēkdienu skaitu ir viena un tā pati tiklab talciniekiem, kā kolhozniekiem, tiklab vidēji īpaši minētās nozarēs, kā arī vidēji ārpus tām. Nav jābaidās, ka šo pieņēmumu atšķiršanās no īstenības varētu stipri ietekmēt aprēķinu rezultātu. Balstoties uz minētajiem pieņēmumiem un uz faktu, ka «Spilvē» 1958. gadā par visu veidu darbiem aprēķinātas 57098 izstrādes dienas, tajā skaitā talciniekiem 5565, varam sastādīt proporciju

$$\frac{57098 - 5565}{42139} = \frac{x}{23733}, \text{ kur } x \text{ apzīmē}$$

kolhoznieku cilvēkdienas visos darbu veidos kopā. Atrisinot šo proporciju, dabūjam $x = 29023$. Šis skaitlis ir salīdzināms ar augšminēto skaitli 39191. Izpildot salīdzināšanas nolūkā dalī-

šanu, dabūjam $\frac{29023}{39191} = 0,741$, ko varētu saukt par kolhoz-

nieku strādāto cilvēkmēnešu izmantošanas koeficientu. Tātad iznāk, ka «Spilves» kolhoznieki 1958. gadā katrā no tiem mēnešiem, kuros tie ir strādājuši, vidēji ir ieradušies darbā dienu skaitu, kas sastāda 74,1% no kalendāra dienu skaita. Tas fakts, ka koeficients 0,741 ir mazāks par vienu, liek mums secināt, ka šajā virzienā nav konstatējama nekāda pretruna starp atsevišķiem gada pārskata rādītājiem. Cita lieta būtu, ja koeficients izrādītos lielāks par vienu, jo tas nozīmētu, ka vidēji mēnesī strādāts vairāk dienu nekā mēnesī ir kalendāra dienu.

Aprēķinus pēc tikko minētā parauga esmu izdarījis par viēiem Rīgas rajona kolhoziem, kuri snieguši ziņas par cilvēkdienām. Konstatētās galējības parādītas sekojošā tabulā.

Tabulā dotie nenormāli lieli koeficienti var būt radušies tiklab tāpēc, ka kolhozs parādījis lielāku cilvēkdienu skaitu, nekā bijis īstenībā, kā arī tāpēc, ka pa mēnešiem strādājušo kolhoznieku skaits parādīts mazāks par īsto. Par kolhozu «Boļševiks» noteikti jāsaaka, ka tas abos gados ārkārtīgi pārspīlējis cilvēkdienu skaitu. Aprēķinot pēc gada pārskata I tabulas datiem gada vidējo kolhoznieku skaitu (kā vidējo starp skaitu gada sākumā un beigās) un izdarot ārkārtīgi pārspīlētu pieņēmumu, ka

**Kolhoznieku strādāto cilvēkmēnešu izmantošanas koeficienti
Rīgas rajona kolhozos, kuros tas ir bijis lielāks par vienu 1957. un 1958. gadā
vai vienā no tiem**

Kolhoza nosaukums	Koeficients	
	1957. g.	1958. g.
«Boļševiks»	2,09	1,89
«Garkalne»	1,12	0,640
«Skulte»	1,02	0,759
«Mangaļi»	1,01	0,942
«Rīts»	0,888	1,43
«Leņina ceļš»	0,588	1,24
Stajina	0,496	1,14

katrs no šiem kolhozniekiem (kuru skaitā ietilpst arī pusaudži un gados vecie kolhoza biedri) ir strādājis 365 dienas gadā, tomēr nesadabū tik lielu cilvēkdienu skaitu, kāds būtu nostrādāts, ja būtu pareiza kolhoza gada pārskatā saskatāmā attiecība starp izstrādes dienām un cilvēkdienu dienām. Jāpiezīmē; ka kolhozs «Boļševiks» abos gados ačgārni aprēķina izstrādes dienu un cilvēkdienu attiecību — daļa nevis izstrādes dienu skaitu ar cilvēkdienu skaitu, bet otrādi. Šo kļūdu gan viegli labot, tā tikai lieku reizi atgādina, ka ieteicams aritmētiski pārbaudīt visus tos skaitļus, kas kolhoza gada pārskatā dabūti, izpildot aritmētiskās darbības ar citiem pārskatā sastopamiem skaitļiem. Ja minēto kļūdu izlabo, tad iznāk, it kā kolhozā «Boļševiks» 1957. gadā vidēji vienā cilvēkdienu bija izstrādātas tikai 0,67 izstrādes dienas, bet 1958. gadā — 0,64; tie ir neticami mazi koeficienti.

Gaužām sliktu liecību par pārskatu datu ticamību Stajina kolhozā, tāpat kolhozos «Garkalne», «Rīts» un «Leņina ceļš» dod tabulā Nr. 4 redzamais fakts, ka vienā gadā koeficients ārkārtīgi atšķiras no otra gada koeficienta.

Tā tad nākam pie slēdziena: nepārbaudot tuvāk apstākļus, vismaz neizdarot rūpīgus salīdzinājumus ar citiem gada pārskata datiem, ir riskanti lietot kolhozu pārskatu datus par 1957. un 1958. gadā nostrādātām cilvēkdienu dienām. Ja turpretim šādu pārbaudi un salīdzinājumu izdara, tad diezgan daudz kolhozu dati jāatmet kā nederīgi vai stipri apšaubāmi.

Iespēja atšķirt ticamus datus no neticamiem ar kolhoza gada pārskata datu savstarpēju salīdzināšanu pastāv ne tikai at-

tiecībā uz cilvēkdienu skaitu. Rodas jautājums, vai nebūtu lietderīgi izstrādāt plašu aprēķinu programmu, kuru izpildot, gada pārskatu pieņēmēji varētu konstatēt šaubīgākos skaitļus, kurus uzdotu kolhoziem izlabot, vajadzības gadījumā pārtraugot labošanas procesu, lai apkarotu mēģinājumus nemākulīgi sagudrota skaitļa vietā ielikt citu, arī sagudrotu, bet ticamāku. Lai rūpīgi pārbaudei vajadzīgos daudzus aprēķinus varētu izdarīt lēti, ar augstražīgām rēķinmašīnām, šai pārbaudei vajadzētu būt centralizētai, piemēram, visu mūsu republikas kolhozu pārskatus vajadzētu pārbaudīt Rīgā. Tad varētu nodrošināt arī vienveidīgākus principus pārskatu pieņemšanā un noraidīšanā. Tādai centralizācijai tomēr būtu arī savas ēnas puses, salīdzinot ar līdzšinējo kārtību, kad pārbaude uzdota rajonu lauksaimniecības inspekcijām: vairāk laika aizietu pārskatu un rakstisku iebildumu pārsūtīšanai, zustu personīgais kontakts starp pārbaudītāju un kolhoza grāmatvedi.

Tomēr ar pārskatu stingrāku pārbaudi vēl nepietiktu. Vajaga pārliecināt kolhozu vadītājus un rēķinvedības darbiniekus, ka darba laika reģistrācija ir derīga pašiem kolhoziem. Protams, daudzus kolhozu darbiniekus neinteresēs darba ražīguma aprēķini un citi saimnieciskās darbības analīzes paņēmieni. Taču nostrādātais darba laiks jāreģistrē ne tikai šīm vajadzībām. Vispirms jau jāievēro tas, ka darba laika reģistrācija ievērojami disciplinē kolhozniekus, veicina viņu aktīvāku piedalīšanos kolhoza sabiedriskajā saimniecībā. Kolhoza vadītājiem ir svarīgi zināt, kāda daļa no iespējamā darba laika tiek faktiski nostrādāta. Taču vislielāko nozīmi nostrādātā darba laika precīza reģistrācija pa atsevišķiem darba veidiem iegūst sakarā ar gabaldarba samaksas likmju noteikšanu, vienalga, vai to grib darīt pēc līdz šim valdošās kārtības, t. i., ar izstrādes dienu starpniecību, vai pieslejšoties jaunajai garantētās darba samaksas metodei. Bez rūpīgas faktiskā darba izlietojuma pētīšanas kolhozos rodas izstrādes normas, kas vienus darbus padara izdevīgus, citus neizdevīgus. Tas paver durvis neveselīgām parādībām — centieniem ar pielabināšanos priekšniecībai nodrošināt sev izdevīgus darbus, izvairīties no neizdevīgiem.

Nostrādātā darba laika reģistrācija nepaceltos ideālā līmenī arī tad, ja izdotos panākt, lai kolhozi turpmāk precīzi izpildītu prasības, kuras tiem pirmo reizi izvīrītas 1957. un 1958. gadā. Lieta tā, ka darbā ierašanās diena dažādās vietās un dažādā laikā, kā arī dažādiem kolhozniekiem satur ļoti dažādu nostrādāto stundu skaitu.

Daudzi ekonomisti šaubās, vai būtu lietderīgi prasīt no visiem kolhoziem nostrādātā darba laika reģistrāciju ar pareizību līdz stundai. Šo šaubu pamatā ir doma, ka precīza darba stun-

du reģistrācija var izmaksāt dārgi, bet darba stundu lētāka un tātad paviršāka reģistrācija radītu tikai precizitātes ilūziju — reģistrētais darba laiks būtu gan izteikts sikākās vienībās, bet nebūtu garantijas, ka šo vienību summa atbilst īstenībai. Tomēr vairāk pārlicina doma, ka ar vieniem un tiem pašiem izdevumiem reģistratoru darba samaksai iespējams iegūt precīzākus rezultātus, ja cenšas reģistrēt nostrādātās darba stundas, nekā tad, ja cenšas reģistrēt tikai darbā ierašanās dienas.

Bažas par to, ka nostrādāto cilvēkstundu reģistrācija var izmaksāt dārgi, var rasties sekojošu apsvērumu dēļ. Ja negrib palauties uz paša kolhoznieka apgalvojumiem par nostrādātām stundām, tad brigadieriem vai uzskaitvežiem rastos diezgan liels papildus darbs, sevišķi mūsu republikas apstākļos, kur kolhozu lauki un citas darba vietas bieži ir sīki sadrumstalotas un izkaisītas plašā teritorijā. Reģistratoram vieglāk pašam savām acīm vai ar ticamiem lieciniekiem noskaidrot, kad darbu sāk, pārtrauc, atjauno un beidz, ja visu to liela cilvēku grupa dara reizē; tā tas ir, ja pats darbs prasa daudzu cilvēku sadarbību (piem., kuļot labību ar kuļmašīnu), vai kad lielu kolhoznieku grupu ved ar automašīnām no dzīves vietas uz darba vietu. Taču mūsu kolhozos vēl ir daudz ar rokām un ar zirgu vilcējspēku veicamu darbu, kurus kolhoznieki strādā dažādos kolhoza teritorijas punktos pa vienam vai pavisam nelielās grupās. Kā lai konstatē, kad darbu sāk, pārtrauc, atjauno un beidz sieviete, kurai uz visu vasaru ierādīts kopšanai cukurbiešu lauks viņas dzīves vietas tuvumā? Dažreiz varbūt viņai palīdz bērni, kuru darba rezultātus pieraksta mātei.

Lai varētu pareizāk spriest par precīzas cilvēkstundu reģistrācijas iespējām, vajadzētu dažādu ražošanas novirzienu kolhozos pārbaudīt, cik liels ir to darbu īpatsvars, kuros reģistrātoriem samērā viegli pārbaudīt kolhoznieku apgalvojumus par darba dienas garumu. Ja šis īpatsvars ir liels, tad iebildumi pret darba stundu reģistrāciju atkrīt.

Ir ieteikts lietot šādu vienkāršāku un tātad lētāku cilvēkstundu noteikšanas paņēmieni: reģistrē katra kolhoznieka darbā ierašanās dienas un tās katru mēnesi sasummē visa kolhoza mērogā (labāk gan summēt pa nozarēm, vismaz augkopību šķirot no lopkopības). Katram mēnesim nosaka vidējo dienas garumu stundās (bez šaubām, to lietderīgāk darīt augkopībai atsevišķi no lopkopības). Ar šo vidējo stundu skaitu reizina darbā ierašanās dienu skaitu. Daži grib šo paņēmieni pat tiktāl vienkāršot, ka vidējo darba stundu skaitu dienā domā ņemt pēc kolhoza valdes apstiprinātā darba dienas režīma. Taču šo režīmu bieži vien pārkāpj, un pat vislabākās disciplīnas gadījumā dienas režīmu var izjaukt lietains laiks. Pieņemamāks ir otrs priekšlikums —

Katru mēnesi lietpratēji (brigadierī, uzskaitveži), vajadzības gadījumā iztaujājot kolhozniekus, noskaidro faktisko vidējo darba dienas garumu stundās. Arī šīs metodes precizitāte atkarājas no tā, cik liels īpatsvars darbiem, kuros ziņas par darba dienas garumu viegli pārbaudīt.

Baidoties no grūtībām, kas saistītas ar cilvēkstundu reģistrāciju, ir mēģināts aprobežoties darba laika reģistrācijā ar pareizību līdz pusdienai: ja kolhoznieks strādājis tikai priekšpusdien vai tikai pēcpusdien, tad atzīmē, ka viņš nostrādājis pusī dienas. Ir ieteikta un praktizēta reģistrācija ar pareizību līdz ceturtdaīdienai, bet tādā paņēmienā nevar saskatīt nekādas priekšrocības, salīdzinot ar reģistrāciju stundās.

Pavisam pieticīga ir metode, pēc kuras cilvēkstundas reģistrē CSP organizētajos kolhoznieku budžetu pētījumos. Šī metode ne tikai pilnīgi paļaujas uz pašu kolhoznieku apgalvojumiem, bet pat neapgrūtina budžeta pētījumam pakļautos kolhozniekus ar pienākumu pierakstīt nostrādātās stundas. Par katru budžeta pētījumā ietvertās ģimenes locekli nostrādāto cilvēkdienu skaitu un izstrādāto izstrādes dienu skaitu saskaņā ar instrukciju konstatē sekojošā kārtībā. Aizpildot par katru mēnesi formu Nr. 1 «Kolhoznieka budžets», budžetu statistiķis pēc kolhoznieka darba grāmatiņas vai pēc izstrādes dienu uzskaites lapas ieraksta, cik dienas attiecīgajā mēnesī kolhoznieks izgājis darbā kolhozā, neatkarīgi no tā, cik ilgi viņš strādājis dienā; šo ziņu pareizību statistiķis pārbauda, izjautājot kolhoznieku savā apmeklējumā, kuram jānotiek nākošā mēneša pirmajās 10 dienās. Atsevišķā ailē ieraksta, cik stundas mēnesī nostrādāts kolhoza darbos. Šīs ziņas iegūst vienīgi no kolhoznieka atbildēm, un to izdara divējādi. Ja kolhoznieks pārskata mēnesī ir strādājis kolhozā nedaudz dienu un viņam nav grūti atminēties, cik stundu katru dienu strādājis, tad sasummē pa mēnesi šīs stundas. Ja turpretim šādā tiešā ceļā nostrādāto stundu skaitu nevar konstatēt, tad budžetu statistiķis jautā kolhozniekam, cik stundu dienā viņš vidēji strādājis, un dabūto atbildi pareizina ar darbā ierašanās dienu skaitu.

Nebūtu grūti un neizmaksātu daudz organizēt precīzāku izlases pētījumu par darba laika izlietojumu kolhozos. Bet ar to, protāms, neuzlabotos iespējas analizēt atsevišķu kolhozu darbību. Šim pēdējam nolūkam jāuzlabo darba laika reģistrācija katrā atsevišķā kolhozā.

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗАТРАЧЕННОГО В КОЛХОЗАХ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ

Затраты рабочего времени — один из элементов для расчета производительности труда и других показателей, используемых при анализе хозяйственной деятельности. Установить размер этих затрат особенно трудно при массовом сравнении результатов работы многих отдельных колхозов. В этом случае использование первичных документов отдельных колхозов затруднительно из-за объема работы. Неприменимы в данном случае и найденные выборочным путем коэффициенты для пересчета трудодней в человеко-дни. Правда, имеются отчетные данные колхозов об отработанных человеко-днях за 1957 г. (в приложении к годовому отчету) и за 1958 г. (в самом годовом отчете). Несмотря на это, на ближайшее время сохраняют свое значение косвенные методы определения среднегодового числа работавших по следующим причинам:

- 1) данные за последние годы приходится сравнивать с данными за 1956 и предыдущие годы;
- 2) определенные старыми приближенными методами затраты труда пригодны для проверки отчетных данных о человеко-днях, которые на первых порах не всеми колхозами даются соответственно действительности.

Излагая разработанные ЦСУ СССР и несколько видоизмененные другими учреждениями и лицами методы определения численности работавших в сельском хозяйстве колхоза по данным годового отчета, автор возражает против взгляда, согласно которому число условных трудоспособных колхозников всегда больше среднегодового числа работавших, вычисленного по ежемесячным данным об участии колхозников и их членов семьи в общественном хозяйстве колхоза. Дедуктивно обоснованные сомнения в правильности упомянутого взгляда подтверждаются числовыми данными. Правда, по республике в целом данные не опровергают упомянутого взгляда, зато по отдельным районам, а тем более по отдельным колхозам бывает больше то один, то другой из упомянутых показателей.

Далее автор излагает результаты своего исследования о достоверности отчетных данных за 1957 и 1958 г. об отработанных человеко-днях в каждом из 25 колхозов Рижского района. Сопоставляя различные показатели отчета одного и того же колхоза, обнаружено значительное количество частичных отступлений от требований инструкции, а в некоторых случаях и совершенно невероятные данные. Из этого следует, что неуместно успокаиваться на том, что отчетность введена: еще много придется работать, чтобы сделать ее достаточно точной.

II JURIDISKĀS ZINĀTNES

Docents G. KĻAVA

jurid. zin. kandidāts

PADOMJU VARAS REVOLUCIONĀRĀ LIKUMDOŠANA LATVIJĀ 1919. GADĀ

Padomju varas atjaunošana 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā Latvijā un Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas nodibināšana ir izcils notikums latviešu tautas vēsturē, kas norūdīja Latvijas darbaļaudis turpmākai neatlaidīgai cīņai par Padomju varas galīgu uzvaru Latvijā.

Latvijas buržuāziskie nacionālisti visādi viltoja Latvijas vēsturi, sevišķi noklusēja vai arī nomelnoja Latvijas strādnieku, bezzemnieku un pārējo darbaļaužu revolucionāro cīņu un Padomju varas iekarojumus 1919. gadā Latvijā.

Atmaskojot šos viltojumus un parādot 1919. gada notikumus patiesā gaismā, padomju vēsturnieki un daļēji arī tiesībnieki veikuši krietnu darbu. Tomēr, vēl ir daudz jautājumu, kuri nav pietiekoši izpētīti. Viens no tādiem ir jautājums par Padomju varas revolucionāro likumdošanu 1919. gadā Latvijā.

Raksts gan neaizpilda šo robu. Tā nolūks ir pievērst fīkai lielāku vērību šim jautājumam un pasvītrot nepieciešamību to dziļāk pētīt.

I

Isā rakstā nav nozīmes kavēties pie 1919. gada notikumu apraksta. Pievērsīsimies tieši Latvijas Padomju valdības likumdošanai 1918.—1919. gadā.

Padomju vara Latvijā 1919. gadā pilnīgi atteicās piemērot vecos buržuāzisko valdību likumus. Kā zināms, pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas tiešām kādu laiku atļāva piemērot līdzās Padomju varas dekrētiem arī Padomju varas neatcel-

tos pirmsrevolūcijas likumus, kas nebija pretrunā ar Padomju valdības dekrētiem un revolucionāro tiesisko apziņu. Padomju vara Latvijā atjaunojās 1918. gada decembrī, kad Krievijas Sociālistiskajā Federatīvajā Republikā bija jau pieņemta padomju Konstitūcija un veco likumu piemērošana pilnīgi izbeigta. Šis apstāklis, bez šaubām, ietekmēja Padomju Latvijas likumdošanu. Padomju Latvijas valdības pirmais akts — vēsturiskais 1918. gada 17. decembra «Manifests», kas pasludināja valsts varas pāriešanu Latvijā Padomju valdības rokās, pārvilka svītru visām buržuāziskajām un vācu imperiālistu nodibinātāni iestādēm un likumiem. Padomju Latvijas valdība atzina proletāriskās revolūcijas likumu, kura pamats ir proletariāta diktatūra¹.

Līdz Apvienotās Latvijas Padomju I kongresa sanāksšanai Latvijā Padomju valdība izdeva samērā nedaudz aktu. Tas arī saprotams, jo Latvijas Padomju valdībai bija vispirms jāatbrīvo Latvijas teritorija no vācu okupantiem un jāatjauno Padomju vara atbrīvotajā teritorijā. Līdz Padomju kongresa sanāksšanai pieņēma un publicēja sekojošus aktus: 1) Latvijas Padomju valdības Manifestu (1918. g. 17. XII); 2) Dekrētu par muižniecības un pārējo kārtu iznīcināšanu un činu un ordeņu atcelšanu Latvijā (1918. g. 28. XII); 3) Dekrētu par Krievijas S. F. P. R. dekrētu spēkā nākšanu Latvijā (1919. g. 8. I); 4) Dekrētu par labības nodevām (1919. g. 10. I) un 5) Dekrētu par laika grozīšanu (1919. g. 11. I).

Apvienotās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku Padomju I kongress 1919. g. 13.—16. janvārī apstiprināja Latvijas Padomju valdības 1918. gada 17. decembra «Manifestu», pieņēma rezolūcijas par attiecībām pret Krieviju un par strādnieku republiku, kā arī Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Konstitūciju.

Svarīgs likumdošanas darbs izvērās pēc kongresa. Latvijas SPR Dekrētu un Rikojumu krājuma septiņos numuros (no 1919. g. 14. II līdz 30. IV) publicēti 123 dekrēti, rikojumi un citi Latvijas Padomju valdības akti, bet «Latvijas Sociālistiskās Padomju valdības Ziņotāja» 75 numuros (no 1919. g. 20. II līdz 20. V) publicēts lielāks aktu skaits, proti, 45 valdības dekrēti, 9 valdības lēmumi un nolēmumi, 1 valdības rikojums un 1 valdības pavēle. «Ziņotājā» publicēti arī dažādu resoru (Tautsaimniecības Padomes, Ražošanas Padomes, Maiņas Padomes, Sociālās apgādības un izglītības Padomes, Revolucionārās cīņas Padomes un tām pakļauto komisariātu) rikojumi, noteiku-

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Dekrētu un Rikojumu Krājums, 1. nr. 1919. g. 14. februārī.

mi, instrukcijas, cirkulāri, aicinājumi utt. Pavisam publicēti 184 rīkojumi, 40 noteikumi, 62 (galvenokārt Kara komisariāta) pavēles, 19 instrukcijas, 2 nosacījumi, 11 cirkulāri, 127 uzaicinājumi, paskaidrojumi un aizrādījumi.

Protams, šie dati nedod pilnīgu ainu par Latvijas Padomju valdības un resoru aktu skaitu, jo pēc Rīgas krišanas 1919. gada 22. maijā izdotie akti minētos oficiālos izdevumos nav publicēti. Tomēr, šie akti liecina, ka Padomju valdība, neskatoties uz sevišķi grūtajiem darbības apstākļiem, veica nopietnu likumdošanas darbu.

II

1919. gadā Latvijā, tāpat kā Krievijas SFPR, nebija stingri nosacīti likumdošanas aktu veidi.

Latvijas SPR 1919. gada Konstitūcijā minēti Padomju valdības lēmumi un rīkojumi, vietējo (apriņķu, pagastu) padomju un to izpildkomiteju lēmumi un rīkojumi. Faktiski bija sastopami arī cita veida akti, proti, dekrēti, noteikumi, instrukcijas, cirkulāri, pavēles utt. Likumdošanas aktu daudzveidībā izpaudās revolucionārās likumdošanas elastīgums un revolucionāro varas orgānu darbības formu un metožu dažādība. Vienā gadījumā bija vajadzīgs vispārējs dekrēts, otrā operatīvs rīkojums vai stingra pavēle, trešā aicinājums, norādījums, paskaidrojums, ieteikums utt.

Kā Krievijas SFPR 1918. gada Konstitūcija, tā arī Latvijas SPR 1919. gada Konstitūcija ļoti skopi regulēja likumdošanas kārtību. Latvijas SPR Konstitūcija nosacīja, ka Latvijas SPR Satversmes pamatus grozīt var vienīgi Latvijas Padomju kongress (2. pants); ka Latvijas Centrālajai Izpildu Komitejai ir tiesības atcelt Padomju valdības lēmumus un rīkojumus (7. pants); ka Apriņķu Padomēm un Izpildu Komitejām ir tiesības atcelt Pagasta Padomes vai Izpildu Komitejas lēmumus un rīkojumus (16. pants); ka LCIK ir tiesības atcelt ikvienu Apriņķa Padomes un Izpildu Komitejas lēmumu un rīkojumu (17. pants).

Sīkāk likumdošanas kārtību reglamentēja Latvijas Padomju valdības 1919. gada 20. februāra «Nosacījumi par dekrētu izdošanas kārtību»¹. Saskaņā ar šiem nosacījumiem dekrētus varēja izdot Latvijas CIK un Latvijas Padomju valdība. Latvijas CIK bija tiesības atcelt Valdības dekrētus, bet Latvijas Padomju kongresam — jebkuru Padomju valdības vai CIK dekrētu.

Tātad kongresa lēmumiem bija augstākais juridiskais spēks.

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 1. nr., 1919. g. 20. februāri.

Tas arī saprotams, jo kongress bija revolucionārās varas augstākais orgāns.

Arī Tautsaimniecības Padome varēja izdot dekrētus savas kompetences robežās. Tautsaimniecības Padomes dekrēti nāca spēkā ar Padomju valdības apstiprinājumu, izņemot gadījumus, kad tie neradīja domstarpības Padomē un pret tiem necēla ierunas kāds Padomes loceklis un kad tie (dekrēti) neprasīja naudas asignējumus. Šādos gadījumos Tautsaimniecības Padomes dekrēti stājās spēkā bez Padomju valdības apstiprinājuma. Tautsaimniecības Padomei bija tiesības izdot dekrētus tāpēc, ka to uzskatīja par Valdības sastāvdaļu.

Plašas tiesību jaunrades iespējas bija arī komisariātiem, kā arī Apriņķu Padomēm un to Izpildkomitejām. Visos jautājumos, kas nebija izšķirti līdz 1918. gada 25. decembrim izdotos Krievijas SFPR, vai Latvijas Centrālās valdības izdotos dekrētos Apriņķu Padomēm, kā arī atsevišķiem centrālajiem komisariātiem bija tiesības izdot «svabadi savus rīkojumus». Vietējo padomju un atsevišķo komisariātu rīkojumi, kas runāja pretīm vēlāk izdotiem CIK vai Padomju valdības dekrētiem vai lēmumiem, skaitījās par atceltiem un spēkā neesošiem no šo dekrētu, vai lēmumu izsludināšanas dienas. Tātad, pieļaujot plašu vietējo orgānu ierosmi, Padomju valdība tajā pašā laikā rūpējās par vienotas likumības nostiprināšanu.

Valdības dekrētu un lēmumu sagatavošanā un vienotās likumības nodrošināšanā to pieņemšanas laikā, svarīga nozīme bija Tieslietu komisariātam, kuru vadīja b. Linde. Visi dekrētu projekti komisariātiem bija jāiesniedz rakstiskā formā Valdības sekretariātam, bet pirms tam vai vismaz vienlaicīgi šie projekti bija jāiesniedz arī Tieslietu komisāram caurskatīšanai. Ar projektiem, kas prasīja naudas asignējumus, bija jāiepazīstas arī Finanšu komisariātam. Dekrētu izsludināšanu kārtoja Tieslietu komisariāts, kurš šim nolūkam periodiski izdeva Padomju Valdības «Ziņotāju», ko izsūtīja visām vietējām padomēm un centrālām iestādēm bez maksas. Jāatzīmē, ka «Ziņotājā» ievietoja ne tikai Valdības dekrētus, bet arī Valdībai, pakļauto iestāžu rīkojumus. Bija nosacīts, ka visi pārējo Valdības iestāžu rīkojumi un nosacījumi «top sludināti Padomju Valdības Ziņotājā, vienīgi tos no likumības stāvokļa caurskatot Tieslietu komisariātam».¹

Dekrēti stājās spēkā parakstīšanās dienā, ja tikai dekrētā par to nebija citāda nosacījuma. Par izsludināšanas

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 1. nr., 1919. g. 20. februārī, 4. lpp.

dienu ārpus Rīgas skaitījās tā diena, kad kārtēji pienāca «Padomju Valdības Ziņotājs».

Dekrētus parakstīja CIK Prezidija vai Padomju Valdības priekšsēdētājs, attiecīgais komisārs un Valdības sekretārs. Tā, dekrētu «Par banku nacionalizāciju» 1919. gada februārī bija parakstījuši Latvijas Padomju Valdības Priekšsēdētājs P. Stučka, Finanšu komisārs R. Endrups, Valdības sekretāra vietnieks Goba. Dekrētu «Par buržuāzijas nodarbināšanu pie sabiedriskiem darbiem» bija parakstījuši P. Stučka kā Valdības priekšsēdētājs, O. Kārklis — Darba komisārs un Bērce — Valdības sekretārs. Bija arī daži izņēmumi. Tā, dekrētu «Par bibliotēkām» bija parakstījis Latvijas Padomju Valdības Priekšsēdētājs P. Stučka vienpersonīgi; dekrētu «Par ārzemnieku iesaukšanu karaklausībā» bija parakstījuši P. Stučka un A. Bērce. Dekrētu «Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā» bija parakstījuši 1919. gada 25. aprīlī P. Stučka un K. Kauliņš (Valdības sekretārs). Latvijas Padomju Valdības Nolikumu «Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Armijas organizācija» bija parakstījuši Sociālistiskās Padomju Latvijas CIK un Valdības Priekšsēdētājs P. Stučka, Sociālistiskās Padomju Latvijas Armijas Revolucionārās Kara Padomes Priekšsēdētājs Daniševskis un Kara komisārs K. Pētersons (bez Valdības sekretāra paraksta).

Tātad, dekrētu un lēmumu noformēšanā Padomju Latvijas Valdības vadītāji nebija pedantiski, kaut gan visumā pieturējās pie noteiktas kārtības, realizējot to revolucionārās tautas interesēs.

III

1918. gada 28. decembrī, tikko KSFPR bija atzinusi Padomju Latvijas neatkarību, tika publicēts Latvijas Padomju valdības dekrēts «Par Krievijas SFPR dekrētu spēkā nākšanu Latvijā». Šajā dekrētā tika nosacīts, ka «visi līdz 1918. gada 25. decembrim izdotie KSFPR dekrēti stājas spēkā arī Latvijas teritorijā, ciktāl tie netiek atcelti vai grozīti ar Latvijas Padomju Valdības dekrētiem vai rīkojumiem»¹.

KSFPR dekrēti bija piemērojami Padomju Latvijā, jo tie bija revolucionāri dekrēti, kas pauda darbaļaužu gribu un nostiprināja sociālistiskās revolūcijas iekarojumus. Šajā faktā izpaudās sociālistiskā internacionālisma princips Padomju Latvijas un Krievijas attiecībās, princips, kas caurstrāvoja visu Padomju Latvijas likumdošanu. Šis princips ļoti spilgti izpaudās Apvie-

¹ Skat. «Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.» LVI, 1957. g. LVI, 1957. g., 128. lpp.

notās Latvijas Padomju I kongresa rezolūcijā «Par attiecībām pret Krieviju», kurā bija ierakstīts, ka «Latvijai ar Padomju Krieviju jādzīvo visciešākā brāļu apvienībā un jāizkaro kopēja cīņa pret ārzemju imperiālistu iejaukšanos un par darba tautas varas vispārēju uzvaru»¹.

Dekrētam «Par Krievijas SFPR dekrētu nākšanu Latvijā» pamatā bija dziļi politiski un juridiski apsvērumi, proti: «līdz ar Brestļitovskas miera līguma krišanu Latvija no jauna skaitījās kā Krievijas sastāvdaļa» un tāpat, dabiski, tās teritorijā bija spēkā Krievijas SFPR dekrēti.

1918. gada 25. decembrī VCIK atzina Padomju Latvijas neatkarību. Līdz ar to pacēlās jautājums par attieksmi pret Krievijas SFPR likumiem. Latvijas Padomju Valdība neatsacījās no šī vērtīgā mantojuma un ierakstīja 1919. gada 8. janvārī publicētajā dekrētā, ka «visi līdz 25. decembrim 1918. gadā izdotie Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Valdības dekrēti ir spēkā arī Latvijas Padomju Republikas robežās, cik tālu tie netiktu atcelti vai grozīti caur Latvijas Padomju Valdības dekrētiem un rīkojumiem»².

Padomju Latvijas Valdība piemēroja Krievijas SFPR dekrētus radoši, saskaņojot tos ar Latvijas vietējām konkrētām vajadzībām. Daudzos gadījumos Krievijas SFPR dekrētus ar nelieliem grozījumiem publicēja kā Padomju Latvijas dekrētus. Krievijas SFPR dekrētu saskaņošanai ar vietējām vajadzībām un pamatotām prasībām un to grozīšanai ar atsevišķiem vietējiem dekrētiem vai rīkojumiem bija nosacīta sekojoša kārtība: pirms šādi dekrēti tiek nodoti Latvijas Padomju valdībai apstiprināšanai, tie jāizskata un jā sagatavo pastāvīgai komisijai Tieslietu komisāra vai viņa biedra vadībā. Šajā komisijā ietilpa tautsaimniecības, revolucionārās cīņas, sociālās apgādības padomju un tautas izglītības komisāra pārstāvji.

Atsevišķi šādi dekrēti tika publicēti nevis ar Valdības Priekšsēdētāja, bet ar Tieslietu komisāra parakstu. Tā, dekrēts «Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas», kā arī dekrēts «Par mantošanas atcelšanu» tika publicēti kā Tieslietu komisāra dekrēti (ar Tieslietu komisāra b. Lindes, komisāra biedra, Likumprojektu un kodifikācijas apakšnodaļas pārziņa A. Rozenberga un sekretāru Enziņas vai A. Voita parakstiem).

Tas nepavisam nenozīmēja, ka šajos gadījumos Tieslietu komisariāts būtu rīkojies pilnīgi patstāvīgi. Padomju valdība, kas bija noslogota ar citiem svarīgākiem uzdevumiem, uzticēja

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 137.—138. lpp.

² Turpat, 128. lpp.

Tieslietu komisāram publicēt vispārējai zināšanai Latvijas teritorijā spēkā esošos KSFPR dekrētus ar savu parakstu. Raksturīgi, ka šajos dekrētos bija lasāms punkts: «Šis dekrēts publicēts, pamatojoties uz dekrētu par Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas dekrētu spēkā nākšanu Latvijā no 8. janvāra 1919. gada».

Jākonstatē, ka, izņemot P. Stučku, Fr. Roziņu-Āzi un Daniševski, Latvijas Padomju valdībā nebija kaut cik labi sagatavotu darbinieku juridiskos jautājumos. Tomēr, tiesību jaunradē Padomju valdība darbojās sekmīgi. Lielu daļu dekrētu un lēmumu Padomju Latvijas valdība izstrādāja patstāvīgi un pilnīgi no jauna. Nevar būt šaubu, ka svarīgāko likumdošanas aktu izveidošanā liela loma bija P. Stučkam kā izcilam padomju juristam, kurš bija ieguvis lielu pieredzi likumdošanā, strādājot kādu laiku Ļeņina vadībā par KSFPR Tieslietu tautas komisāru un vēlāk par pēdējā vietnieku. Vairāku dekrētu projektus sagatavoja arī Daniševskis un Roziņš-Āzis. P. Stučka savā grāmatā «Darbs un zeme» norāda, ka dekrēta «Par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu» autors bijis Fr. Roziņš-Āzis.

Bet neatkarīgi no tā, kas izstrādāja dekrēta projektus, tie bija revolūcijas radīti un izteica Latvijas revolucionāro darblaužu gribu un intereses.

Kā visu valsts darbu, tā arī likumdošanu vadīja Komunistiskā partija. Latvijas Komunistiskās Partijas VI kongress pasvītoja Komunistiskās Partijas vadošo lomu Padomju Latvijā.

«Latvijas Komunistiskā Partija ir vienīgā Latvijas apzinīgā proletariāta gribas izpaudēja un viņai pieder visa Latvijas proletariāta vadība, tādēļ viņai arī jāstāv Latvijas Padomju valdības un tās iestāžu priekšgalā»¹.

Svarīgākie likumdošanas akti izrietēja no attiecīgajiem Komunistiskās Partijas kongresu, konferenču un CK lēmumiem. Tā Padomju Latvijas 1919. gada Konstitūcijas pamatus izveidoja LSD XVII konferencē izstrādātais konstitūcijas projekts. Nolikumam «Par Latvijas S. P. R. armijas organizāciju» galvenos principus nosprauda LKP VI kongress. Partijas direktīvas kļuva par normatīviem aktiem nevis mehāniski (automātiski), bet gan tiesību jaunradē iesaistot plašas revolucionārās masas. Izstrādājot Konstitūcijas galīgo projektu, tika ievēroti pagastu bezzemnieku sapulču, apriņķu strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku deputātu Padomju norādījumi un rezolūcijas, kas izteica Latvijas darba tautas gribu un vēlēšanos. Jautājumā par Latvijas Padomju Republikas armijas organizāciju LKP VI kongress

¹ Latvijas Komunistiskā Partija 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli, LVI, 1958. g., 291. lpp.

uzticēja Centrālajai Komitejai saziņā ar strēlnieku komunistisko organizācijas komiteju izstrādāt Nolikuma projektu uz kongresa pieņemto principu pamata.

Latviešu strēlnieku padomju pulku komunistiskās organizācijas trešā konference jau bija pieņēmusi «Tēzes par armijas uzbūvi»¹. Šīs tēzes izmantoja, sagatavojot galīgo Nolikumu projektu, kuru iesniedza apstiprināšanai Padomju valdībai.

Padomju Latvijas 1919. gada valdības struktūras īpatnība bija tā, ka LKP CK vienlaikus bija arī Padomju Latvijas valdība.

Partijas un Padomju valdības vienotību apliecināja LKP VI kongress². Tas nenozīmē, ka partijas orgāni aizstāja padomju orgānus, bet gan to, ka partija īpatnējos šķiru ciņās apstākļos nodrošināja proletariāta diktatūras realizēšanu. Plašas bezpartejisko masas bija iesaistītas vietējo padomju un valdībai tieši pakļauto padomju orgānu darbā.

Partijas un Padomju valdības orgānu vienotībā saprindzinātos pilsoņa kara un piefrontes apstākļos izpaudās revolucionāro darbaļaužu uzticība Komunistiskajai Partijai. Šāda valdības struktūra deva iespēju novērst paralēlas iestādes, operatīvi realizēt partijas politiku.

Padomju Latvijas likumdošana aktīvi kalpoja Komunistiskās partijas politikas realizēšanai.

Sociālistiskās valsts likumdošanai vienmēr ir revolucionārs, progresīvs raksturs. Arī Padomju Latvijas 1919. gada likumdošanai bija šāds raksturs. Tā palīdzēja sagraut veco, ekspluatatorisko iekārtu un veidot jaunu, sociālistisku iekārtu.

Padomju varas dekrēti bija ļoti vienkārši, kodolīgi, saprotami tautas masām. Tie izteica Latvijas darbaļaužu intereses un gribu, nostiprināja revolūcijas iekarojumus un vienlaikus propagandēja Padomju varas idejas un politiku masās.

IV

Svarīgs Latvijas Padomju valdības uzdevums bija likvidēt vecās iestādes un organizācijas, nostiprināt Padomju varas politiskos pamatus, nosacīt Padomju valsts varas un pārvaldes orgānu struktūru, kompetenci un darbības formas, nodrošināt darbaļaužu pamattiesības un pilsoņu pienākumu pildīšanu.

Šim nolūkam kalpoja gandrīz visi likumdošanas akti, it sevišķi tādi kā 1918. gada 17. decembra «Manifests», dekrēts

¹ Latvijas Komunistiskā Partija 1918. un 1919. gadā, 261.—262. lpp.

² Turpat, 291. lpp.

«Par muižniecības un pārējo kārtu iznīcināšanu un činu un ordeņu atcelšanu Latvijā», dekrēts «Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā» (1919. gada 25. aprīlī), dekrēts «Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas», lēmums «Par Latvijas pilsoņu karaklausību ārpus Latvijas», dekrēts «Par ārzemnieku iesaukšanu karaklausībā», Latvijas Padomju valdības paskaidrojums «Par ārzemnieku tiesībām un pienākumiem» (1919. gada 26. aprīlī), noteikumi «Par revolucionāro disciplīnu, kārtību un kaujas spējām Padomju Latvijas Sarkanarmijā» (1919. gada 10. martā), Latvijas Padomju valdības nolikums «Par Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas armijas organizāciju» (1919. gada 19. aprīlī), Iekšlietu komisariāta noteikumi «Par Padomju Miliciju» (1919. gada 6. martā), dekrēts «Par oficiālos rakstos lietojamām valodām» (1919. gada 8. martā) un citi.

Sevišķi jāatzīmē Latvijas SPR Satversmes lielā nozīme minēto uzdevumu realizēšanā. Diez vai vēsturē ir otrs gadījums, kad būtu tik īsā laikā izstrādāta un pieņemta Konstitūcija. Kā zināms, 1919. gada 3. janvārī atbrīvoja Rīgu, bet 15. janvārī Padomju kongress jau pieņēma Padomju Latvijas Konstitūciju¹. Tik ātri to varēja izdarīt tāpēc, ka bija labs paraugs — Krievijas SFPR 1918. gada 10. jūlija Konstitūcija, kuras «Vispārējos noteikumus» (9.—23. p.) uzņēma Padomju Latvijas Konstitūcijā.

Tuvāk apskatot Padomju Latvijas Konstitūciju, vispirms jāatzīmē, ka tā pasludināja Latviju par Sociālistisku Padomju Republiku, kas apvieno sevī Kurzemi, Vidzemi un Latgali, un nosacīja, ka visa vara pieder visiem valstī strādājošiem iedzīvotājiem, kas apvienoti Padomēs, ka Padomju varas uzdevums ir pilnīgi pārvarēt buržuāziju, iznīcināt iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku un nodibināt sociālismu. Konstitūcija ne tikai piešķīra darbaļaudīm īstu brīvību paust savus uzskatus, bet arī iznīcināja preses atkarību no kapitāla, nodeva strādnieku šķiras un trūcīgās zemniecības rokās visus tehniskos un materiālos līdzekļus laikrakstu, brošūru, grāmatu un visu citu preses iespieddarbu izdošanai un nodrošināja to brīvu izplatīšanu visā valstī. Padomju Latvijas Konstitūcija nodrošināja darbaļaudīm arī patiesu sapulču, mītiņu, gājienu un biedrošanās brīvību, kā arī patiesu iespēju iegūt zināšanas. Tā pasludināja visu pilsoņu tiesību vienlīdzību neatkarīgi no viņu rases un tautības un atzina par nesavienojamu ar republikas pamatlikumiem jebkādu privilēģiju vai priekšrocību noteikšanu vai pieļaušanu uz šī pamata. Tajā pašā laikā tā nosacīja, ka Padomju Republika, vi-

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 131.—135. lpp.

sumā vadoties no strādnieku šķiras interesēm, atņem tiesības atsevišķām personām vai grupām, ja tās šīs tiesības izmanto par launu sociālistiskās revolūcijas interesēm. Latvijas SPR Konstitūcija paredzēja arī patvēruma tiesības visiem ārzemniekiem, kas tiek vajāti par politiskiem un reliģiskiem noziegumiem. Pamatojoties uz visu nāciju darbaļaužu solidaritāti, Latvijas SPR Konstitūcija piešķīra Padomju Latvijas pilsoņu politiskās tiesības arī ārzemniekiem, kas dzīvoja un strādāja Latvijas teritorijā un piederēja pie strādnieku šķiras vai zemniecības, kura neizmanto svešu darbaspēku.

Latvijas SPR Konstitūcija uzlika Padomju Latvijas pilsoņiem arī goda pilnus pienākumus. Pirmais svarīgais pienākums bija **darbs**. Konstitūcija nostiprināja sociālistisko principu: «Kas nestrādā, tam nebūs ēst». Otrs svarīgs pilsoņu pienākums bija **sociālistiskās tēvijas aizsardzība**. «Goda pilnas tiesības ar ieročiem rokās aizsargāt revolūciju», mēs lasām Konstitūcijā, «piešķirtas tikai darbaļaudīm; nestrādājošiem elementiem turpretim uzdots pildīt citus kara pienākumus».

Tālāk Padomju Latvijas Konstitūcija nosacīja centrālās varas un vietējo Padomju varas organizāciju, vēlēšanu normas, pilsoņu vēlēšanu tiesības un vēlēšanu kārtību, budžeta apstiprināšanas kārtību, republikas karogu un zīmogu.

Jāatzīmē, ka vēlēšanas bija vienlīdzīgas. Pilsētu un lauku iedzīvotāji bija pārstāvēti Padomēs pēc vienotām pārstāvības normām. Vēlēšanu tiesības baudīja abēju dzimumu pilsoņi no 18 gadu vecuma. Latvijas strēlnieki piedalījās vēlēšanās pēc vispārējiem noteikumiem, līdzīgi pārējiem strādniekiem. Vēlēšanu tiesības nevarēja baudīt:

a) tie, kas nodarbina algas — vai vispār svešu darbu izmantošanas nolūkā;

b) tie, kas pārtiek no kapitāla procentiem, uzņēmuma peļņām, īpašuma ienākumiem, no tirdzniecības un spekulācijām un citādiem sveša darba augļiem, kā arī mācītāji un ticību sektu sludinātāji un viņu palīgi, bijušie policijas-žandarmērijas un muižniecības locekļi;

c) garā vājas un zem aizbildniecības stāvošās personas;

d) personas, kas uz tiesu vai citu revolūcijas cīņas iestāžu lēmumu pamata zaudējušas balsstiesības».

Personas, kam bija liegtas vēlēšanu tiesības, sastādīja sabiedrības nelielu mazākumu. Protams, tas bija demokrātijas ierobežojums, bet ierobežojums, kas bija nepieciešams asas šķiru cīņas apstākļos, lai nodrošinātu visu varu valstī darbaļaudīm.

Balsstiesību atņemšana parazitiskiem elementiem pasvītvoja Padomju demokrātijas šķirisko būtību.

Konstitūcija tieši nenosacīja, kādi ir Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas ekonomiskie pamati, toties pasludināja sociālismu kā Padomju varas mērķi. Vēlāk izdotie dekrēti, realizējot konstitūcijā nosprausto mērķi, lauza ceļu sociālistiskās saimniecības formām. Šajā ziņā svarīga nozīme bija dekrētiem par ārkārtējo nodokli, par banku nacionalizāciju, par kooperatīviem (1919. g. februārī), par zemes nacionalizāciju, lietošanu un pārvaldīšanu (1919. g. 1. martā) un par rūpniecības uzņēmumu nacionalizēšanu. (1919. g. 8. martā).

Ārkārtējā nodokļa dekrēta izdošana bija svarīgs solis Padomju valdības darbībā. «Tas ir rādītājs», rakstīja P. Stučka par šo dekrētu, «kādu ceļu ņem Padomju valdība Latvijā, un ir, tā sakot, atbilde uz pilsoniskās sabiedrības gaidām, ka sociālisms Latvijā varētu pieņemt tādu pašu virzienu kā «sociālistiskajā» Vācijā, proti, «nesociālistisku».¹ Šis dekrēts bija pirmais solis lielo īpašumu ekspropriācijā un svarīgs pasākums spekulācijas apkarošanā.

Dekrēts par banku nacionalizāciju pasludināja banku un pārējo kredītiestāžu operācijas par valsts monopoli, apvienoja visas bankas, kredītiestādes un krājkašes vienotā Tautas bankā. Līdz ar to darbaļaudis tika atbrīvoti no banku kapitāla ekspluatācijas un likti pamati tautas saimniecības pareizai nostādīšanai².

Dekrēts par kooperatīviem likvidēja neproletāriskās kooperatīvās apvienības un izveidoja «Latvijas proletārisko kooperāciju savienību», kā ražojumu (produktu) izdalīšanas orgānu. Dekrēts nosacīja, ka kooperatīvos, kuros līdz šim netika uzņemti strādnieki vai kuru biedru vairākums sastādījās no mantīgām šķirām, darbība apturēta. Par darba atjaunošanu lemj vietējā Padome. Atjaunošanas gadījumā biedri tiek uzņemti saskaņā ar dekrēta otro paragrafu, kurā bija teikts, ka «proletāriskos kooperatīvos jāiestājas visiem ražotājiem bez kādas dalības naudas iemaksas». Kooperatīvos bija jāuzņem «katrs, kurš baudīja vēlēšanu tiesības uz Padomēm»³.

Dekrēts «Par tirdzniecības, rūpniecības, zemkopības un citu saimniecisku uzņēmumu atsavināšanas kārtību» (1919. g. 8. martā) lika pamatus sociālistiskām saimniecības formām rūpniecībā un tirdzniecībā. Dekrēts nosacīja, ka «to personu īpašumi, kuru mantas kopvērtība pārsniedz 10.000 rbļ., ir ņemami Padomju

¹ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā. Rakstu izlase. LVI, Rīgā, 1958. g., 115. lpp.

² Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 148. lpp.

³ Turpat, 146.—147. lpp.

ricībā bez kādas atlīdzības agrākiem viņu īpašniekiem». To personu uzņēmumi, kuru mantas kopvērtība nepārsniedz 10.000 rbļ., nebija konfiscējami, bet gan rekvizējami (ar zināmu atlīdzību)¹.

Latvijā kapitālistisku lielīpašumu nacionalizācija noritēja daudz straujāk nekā Padomju Krievijā, kur šis process ilga gandrīz vai veselu gadu.

Saskaņā ar šiem un vēl citiem dekrētiem dibināja nacionalizēto uzņēmumu pārvaldes. Tautsaimniecības vadīšanai nodibināja Latvijas Tautsaimniecības Padomi, kas dalījās Ražošanas un Maiņas Padomēs. Ražošanas Padomei bija pakļauti Zemkopības, Rūpniecības, Darba, Satiksmes, Būvju un Valsts darba nodaļas (komisariāti), bet Maiņas Padomei bija pakļauti Pārtikas, Finanšu un Ārzemju (ārējās maiņas) nodaļas (komisariāti). Tautsaimniecības Padome bija tieši pakļauta Latvijas Padomju Valdībai kā tās sastāvdaļa.

1919. gada 24. februāra Latvijas Tautsaimniecības Padomes statūtos lasām, ka «Latvijas Tautsaimniecības Padome ir Latvijas Padomju Valdības sastāvdaļa. Viņa nokārto, organizē un vada visu ražošanu un ražojumu izdalīšanu Latvijā un pārzina un vada visas Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas ražošanas un izdalīšanas iestādes»².

Tautsaimniecības Padome skatīja cauri arī Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas budžetu, iekams tas nonāca Valdības un CIK rokās.

Statūti precizēja Tautsaimniecības Padomes struktūru, kompetenci un darbības formas.

Veidojot Latvijas Tautsaimniecības Padomi, tika ievērota Krievijas SFPR Tautsaimniecības Augstākās Padomes darba pieredze.

Kā atzīmē P. Stučka, Latvijas Tautsaimniecības Padomes pamatā bija tā Krievijas Tautsaimniecības Augstākās Padomes galvenā ideja, ka padomju strādnieku šķiras solim uz sociālismu jābūt «saimnieka iecelšanai, kas lai mēģinātu nokārtot un organizēt sabiedrisko ražošanu pēc iepriekš noteiktā plāna»³.

Latvijas Tautsaimniecības Padomei bija savas īpatnības. Ja Krievijā Tautsaimniecības Padomes pārzinā bija tikai rūpniecība, tad Latvijā Tautsaimniecības Padome aptvēra visas tautsaimniecības nozares, kā ražošanu (rūpniecību, lauksaimniecību), tā arī saražoto produktu sadalīšanu un finanses. Otrkārt, Latvijas Tautsaimniecības Padome bija cieši vienota ar CIK

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 173. lpp.

² Turpat, 162.—164. lpp.

³ P. Stučka, Par Padomju varu Latvijā, 142. lpp.

un valdību. Padomes priekšsēdētājs, CIK un Valdības priekšsēdētājs bija vienā personā, gandrīz puse (5 no 11) Valdības locekļu un trešā daļa (19 no 60) CIK locekļu bija vienlaicīgi Tautsaimniecības Padomes locekļi. Tādējādi ikvienu grūtāku, sarežģītāku jautājumu Tautsaimniecības Padome kurā katrā laikā varēja nodot CIK vai Valdībai galīgai izlemšanai.

Minētie likumdošanas akti liecina, ka Latvijas Sociālistiskajai Padomju Republikai jau ar tās nodibināšanos veidojās jauna īpatnēja funkcija, proti, saimnieciski organizatoriskā darba funkcija. Šīs funkcijas uzdevums bija ne tikai likvidēt kapitālistiskās saimniecības formas, bet tajā pašā laikā izveidot jaunas, sociālistiskās saimniecības formas veco formu vietā.

VI

Ievērojama nozīme vecās ekspluatatoriskās iekārtas pamatu noārdošanā un sociālistiskās saimniecības formu veidošana bija dekrētiem un citiem aktiem, kas bija domāti Padomju varas agrārpolitikas realizēšanai.

Pirmā vietā jāmin 1919. gada 1. marta dekrēts «Par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu», kas konkretizēja tiesiskos pamatus revolucionārajiem pasākumiem uz laukiem¹.

«Visa Latvijas zeme (tīrumi, pļavas, ganības, meži, ūdeņi, apakšzemes bagātības)», sacīts šajā dekrētā, «tiek nacionalizēta un pāriet Latvijas darba tautas īpašumā un viņas Sociālistiskās Padomju Valdības rīcībā bez jebkādas atmaksas līdzšinējiem zemes īpašniekiem.

Līdz ar zemes īpašumu tiek konfiscēts un nacionalizēts viss dzīvais un nedzīvais inventārs, kurš piederējis aizbēgušajiem kontrrevolucionāriem vai lielo saimniecību (muižu) īpašniekiem, tiklab privātiem, kā arī kārtu sabiedrībām un korporācijām».

Tālāk dekrēts nosacīja, ka rentnieku un bijušo zemnieku māju īpašnieku inventārs tiek apraktīts, bet atstāts viņu līdzšinējo īpašnieku rīcībā, ciktāl tas nepieciešams pašu inventāra īpašnieku vadītās saimniecībās. Darba rīki (kuļmašīnas, rindu sējmašīnas), kas netiek pilnīgi nodarbināti vienā saimniecībā, tiek nacionalizēti ar vai bez atlīdzības, skatoties pēc tā, kam tie piederējuši.

Nacionalizētie īpašumi pēc to lietošanas veidiem un pārvaldes sadalījās divās kategorijās: 1. Padomju saimniecībās un 2. Rentes saimniecībās.

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 167.—172. lpp.

Par Padomju saimniecībām pārvērtā visas tās saimniecības, kam bija vairāk nekā 300 pūrvietu aramzemes, kā arī visi ar zemkopību saistītie nacionalizētie kultūralie uzņēmumi un intensīvās saimniecības (sugas lopu audzētavas, piensaimniecības fermas, stādu sēklu audzētavas utt.), kurām bija vispārēja saimnieciska nozīme.

Padomju saimniecības apstrādāja ar algotu darbaspēku. Tās pārvaldīja Padomju lauksaimniecības valdes, kas sastāvēja no 3 personām: pa vienam pārstāvim no laukstrādnieku ražotāju (arodnieciskās) biedrības, vietējās pagasta strādnieku Padomes un no apriņķa izpildu komitejas. Apriņķa izpildu komitejas pārstāvis bija valdes priekšsēdētājs. Valde pieņēma saimniecības vadītāju ar apriņķa agrārās nodaļas apstiprinājumu. Savus ražojumus un atlikumus padomju saimniecības nodeva Latvijas Republikai ar Zemkopības komisariāta rīkojumu.

Padomju saimniecības būtībā bija sociālistiski saimnieciski uzņēmumi uz laukiem. 1919. gada pavasarī Latvijā bija nodibinātas jau 239 padomju saimniecības.

Rentes saimniecības bija privātas zemnieku saimniecības (bijušo graudnieku un gruntnieku saimniecības, kuru zemes platība nepārsniedza 300 pūrvietas aramzemes). Šie bijušie graudnieki vai gruntnieki varēja saņemt zemi lietošanā uz vienu gadu. Visiem rentniekiem, bijušiem graudniekiem un gruntniekiem bija jāpaziņo līdz 1919. gada 15. martam pagasta strādnieku Padomei, ka viņi ir ar mieru saņemt lietošanā zemi un pakļauties pagasta strādnieku Padomes un apriņķa instruktoru kontrolei.

Tie saimnieki, kuri turpmāk nevēlējās zemi apstrādāt, varēja atdot savas mājas strādnieku Padomes pārziņā par zināmu atlīdzību.

Rentnieki, kuri vēlējās pāriet padomju saimniecības darbā, varēja atdot savu inventāru valstij par apriņķa agrārās nodaļas noteiktām cenām.

Dekrēta lielā revolucionārā nozīme bija tā, ka tas sagrāva muižnieku zemes īpašuma tiesības un darba zemnieku atbrīvoja no muižnieku sensenās varas. Tomēr, šim dekrētam bija arī nopietni trūkumi. Viens no tiem bija tas, ka darba zemnieku saimniecībai netika radīts pietiekoši stabils stāvoklis. Otrs trūkums bija tas, ka nebija paredzēta zemes piešķiršana kalpiem un bezzemniekiem. Viņu tiesmes pēc zemes netika apmierinātas.

Nav šaubu, ka Padomju vara turpmākā darbā šos trūkumus būtu novērsusi. Par to liecina vēlākie Latvijas Komunistiskās Partijas lēmumi agrārjautājumos. Šos trūkumus nekādā ziņā nevar uzskatīt par cēloni Padomju varas krišanai 1919. gadā.

Padomju varas krišanas cēlonis bija ārzemju imperiālistu intervencija Latvijā.

Latvijas Padomju Valdības agrārpolitikas trūkumus demagoģiski mēģināja izmantot buržuāziskie nacionālisti, nolūka dabūt zemniecību savā pusē.

Tā, piemēram, butaforiskā Ulmaņa «valdība» Liepājā 1919. gada 27. februārī izdeva «Rikojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi». Kaut gan virsrakstā ir runa par bezzemniekiem, tomēr istenībā «rikojums» bija domāts zemes privātīpašuma atjaunošanai Latvijā un budžu saimniecību nostiprināšanai. Rūpējoties par buržuāzijas kundzības atjaunošanu, imperiālistu atbalstīta, Ulmaņa kliķe spekulēja uz bezzemnieku neapmierināto tieksmi pēc zemes. Bet Latvijas bezzemniekus neizdevās piekrāpt, to vairākums pašaieliedzīgi atbalstīja un aizstāvēja Padomju varu.

Padomju varas agrārpolitikai bija tālu ejošas sekas. Tā sagrāva muižnieku zemes īpašumu Latvijā uz visiem laikiem. Trieciens bija tik varens, ka pat buržuāziskās Latvijas varas vīri neuzdrošinājās neko nopietnu darīt, lai atjaunotu muižniecības privilēģijas. Starp citu, jāatzīmē, ka liela nozīme muižniecības likvidēšanai Latvijā bija Padomju Valdības 1918. gada 28. decembra dekrētam par muižniecības un pārējo kārtu iznīcināšanu un činu un ordeņu atcelšanu Latvijā, kā arī 1919. gada 25. aprīļa dekrētam par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā. Ar pēdējā dekrēta spēkā nākšanu muižniecības cilšu piederīgiem bija uz visiem laikiem jāatstāj Latvijas robežas ar visiem ģimenes locekļiem. Bet Padomju varas agrārlikumdošanas izcilā nozīme bija tā, ka tā likvidēja muižniecības galveno ekonomisko bāzi — tās zemes īpašumu un veidoja pamatus sociālistiskām saimniecības formām uz laukiem (padomju saimniecības utt.).

Balstoties uz revolūcijas pirmajiem iekarojumiem, Latvijas darbaļaudis Komunistiskās Partijas vadībā pašaieliedzīgi stājās pie sagrautās tautas saimniecības atjaunošanas. Kā vispār zināms, Latvijas ekonomiskais stāvoklis bija neapskaužams; imperiālistiskais karš un vācu okupanti bija Latvijas ekonomikā radījuši pilnīgu sabrukumu. Kā atzīmē P. Stučka, Padomju valdība, ienākot Rīgā 1919. gada janvārī, atrada tur tikai 3080 fabriku un rūpnīcu strādnieku¹; Padomju valdības svarīgākais uzdevums bija nekavējoties izskaust bezdarbu, nodrošināt iedzīvotājus ar pārtiku, apgādāt ar visu nepieciešamo Sarkanā Armiju, kas cīnījās pret interventiem.

Balstoties uz strādnieku šķiras un darba zemniecības aktīvi-

¹ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā, 369. lpp.

tāti, Padomju vara guva ievērojamus panākumus saimnieciskā darbā. Tika izdarīta rūpnīcu, fabriku, darbnīcu mašīnu, darba galdu, lauksaimniecības inventāra, zemes mērīšanas instrumentu, zvejniecības piederumu utt., kā arī pārtikas un rūpniecības produktu uzskaitē un noorganizēta to sadale. Padomju valdība atjaunoja visu, ko vien varēja. Rīgā daļēji atjaunoja ap 100 uzņēmumu. Strādājošo skaits rūpnīcās un fabrikās dažos mēnešos pieauga gandrīz trīskārtīgi. Nopietnu palīdzību sniedza atjaunošanas darbā brālīgās padomju republikas, sevišķi piegādājot izejvielas un pārtiku, kaut gan šīs republikas pašas cīnījās pret interventiem un pārdzīvoja lielas grūtības.

Padomju valdība vispusīgi, cik vien bija iespējams, smagajos pilsoņu kara apstākļos, rūpējās par darba cilvēka interešu un vajadzību apmierināšanu. Šim nolūkam kalpoja arī Padomju varas revolucionārā likumdošana. Attiecīgie dekrēti un rīkojumi noregulēja darba laiku, nosacīja pārtikas produktu piegādes kārtību un normas, to iepirkšanas cenas, kā arī pārtikas devu normas un sadalāmo produktu cenas, dzīvokļu un mēbeļu piešķiršanas, sabiedriskās ēdināšanas, kurināmā sagādes kārtību utt.

Pēc Krievijas SFPR parauga 1919. gada 26. februārī tika izdots dekrēts «Par sociālo apgādību»¹. Protams, līdzekļu trūkums un kara radītais posts nopietni traucēja šī dekrēta realizēšanu. Padomju Valdība rūpējās arī par ģimenes apgādību, paredzot piemaksas pie darba algas strādniecēm, kam bija bērni līdz 8 gadu vecumam. Sevišķi Padomju valdība rūpējās par sarkanarmiešu ģimenēm, darba un kara invalīdiem. Latvijas Republikas armijas, kā arī iedzīvotāju kārtīgas apgādāšanas nolūkos tika nodibināta Latvijas Republikas Apgādības Padome ar neaprobežotām pilnvarām visos jautājumos, kas attiecas uz apgādību, materiālu izdalīšanu starp iedzīvotājiem un armiju, kontroli un visas pārtikas un transporta krājumu reģistrāciju.

Padomju Valdība izdeva virkni dekrētu, kuros izpaudās rūpes par darbaļaužu kultūras limeņa celšanu un viņu garīgo vajadzību apmierināšanu. 1919. gada 20. februāra dekrēts «Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas» un attiecīgas Tieslietu komisariāta instrukcijas, kas tika izdotas šī dekrēta realizēšanai, nodrošināja patiesu apziņas brīvību un deva iespēju darbaļaudīm atbrīvoties no reliģisko murgu valgiem. Izglītība kļuva pieejama plašām masām. Padomju valdība nacionalizēja muzejus, bibliotēkas un nodeva tos darbaļaužu lietošanā. Padomju valdība nodibināja arī virkni jaunu kultūras un izglīti-

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 149.—162. lpp.

bas iestāžu — operas un baleta teātri, Latvijas valsts universitāti utt. Tas liecina, ka sociālistiskai valstij vienmēr piemīt **darbaļaužu komunistiskās audzināšanas funkcija**. Sākumā tā nav plaši izvēsta, bet turpmākā attīstībā tā kļūst par vienu no vissvarīgākajām funkcijām, kādas nav un nevar būt nevienai ekspluatatoriskai valstij. Padomju valsts likumdošana kalpo arī šīs funkcijas realizēšanai.

Padomju Latvija 1919. gadā nevienu dienu nevarēja pārtraukt cīņu pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem un pilnīgi nodoties mierīgajam celtniecības un audzināšanas darbam. Latvijas Padomju valdībai nepārtraukti bija jārūpējas par frontes nodrošināšanu ar visu nepieciešamo, par bruņoto spēku nostiprināšanu un papildināšanu, par kara operāciju realizēšanu, par kontrrevolūcijas apspiešanu zemes iekšienē, par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu utt. Šiem nolūkiem kalpoja prāvs skaits dekrētu un rikojumu, kurus izdeva kā valdība, tā arī dažādi resori.

Sevišķi nozīmīgs bija Latvijas Padomju valdības nolikums «Par Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas armijas organizāciju»¹ «Latvijas armija», lasām šajā nolikumā, «sastādās no Latvijas pilntiesīgiem pilsoņiem un citiem Latvijā pilsoņu tiesības baudošiem iedzīvotājiem, iesaucamiem pārejas laikmeta cīņā par sociālismu uz vispārējās karaklausības noteikumu pamata.» Šis nolikums loģiski izrietēja no Krievijas SFPR Konstitūcijas 19. panta, kas bija ietverts Latvijas SPR Konstitūcijā un nosacīja pilsoņu pienākumu aizsargāt sociālistisko tēviju.²

Nolikums sastāvēja no vispārējiem noteikumiem par Latvijas Armijas pārvaldi, noteikumiem par komandieriem, kara padomju locekļiem un emisāriem, par armijas darbinieku iecelšanas un atcelšanas kārtību, par armijas padomi, par Latvijas Armijas izpildkomiteju, par pulku komitejām, par rotas un komandas vēlētajām iestādēm. Nolikums pasvītvoja Komunistiskās partijas vadošo lomu bruņotos spēkos. Lai nesajauktu armijas politiskos vadītājus ar centrālo komisariātu vadītājiem — komisāriem, tad tos nosauca par emisāriem. Emisārus iecēla kara komisariātam pakļautās iestādēs, pie armijas štāba galveno nozaru pārvaldniekiem un priekšniekiem, pie divīziju un brigāžu štābu priekšniekiem, pulku komandieriem.

Nolikums nepasvītvoja to, ka goda pilnās tiesības ar ieročiem rokās aizsargāt revolūcijas iekarojumus piešķirtas tikai darbaļaudīm, un tas bija nolikuma nopietns trūkums. Tā rezul-

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 179.—185. lpp.

² Turpat, 197. lpp.

tātā Padomju Latvijas armijā ieklūda budžu dēliņi un deklasēti elementi, kas kritiskā brīdī dezertēja un vājināja armijas kaujas spējas. Revolucionārās disciplīnas nostiprināšanai armijā 1919. gada 10. martā tika izdoti noteikumi «Par revolucionāro disciplīnu, kārtību un kaujas spējām Padomju Latvijas Sarkanarmijā»¹. Noteikumu 10. paragrafā bija nosacīts, ka visiem karavīriem jāsaprot un stingri jāzina, ka komandieru un amatpersonu pavēles un rīkojumi nav viņu personīgā lieta, bet ka tos diktē revolūcija, kurā sacēlušās darbaļaužu zemes pret saviem apspiedējiem visā pasaulē. Visas pavēles un rīkojumus kontrolē un apliecina revolūcijas cīnītāju avangards — Komunistiskā partija savu uzticamo un pārbaudīto biedru — komisāru personā. Tāpēc visas pavēles un rīkojumi, kas izdoti nosacītā kārtībā, ar attiecīgā komisāra vai revolucionārās Kara Padomes locekļa parakstu, jāpilda bez iebilduma, precīzi, savlaicīgi un pēc labākās apziņas.

Komisāriem (emisāriem), komandieriem un visiem apzinīgiem sarkanarmiešiem bija uzlikts pienākums rūpēties par disciplīnas nostiprināšanu un cīnīties pret disciplīnas grāvējiem. Laupītāji, zagļi, dezertieri un citi noziegumu izdarītāji bija jānotver un jānodod revolucionārā kara tribunāla tiesai. Kонтрреволюcijas apspiešanai un sabiedriskās kārtības un valsts drošības nostiprināšanai, tika izveidoti attiecīgi administratīvie, tiesas un izlūkošanas orgāni. Pilsoņu kara apstākļos imperiālistu neģelības un buržuāzijas drausmīgā trakošana nosacīja radikālu un krasu līdzekļu piemērošanu kontrrevolūcijas apspiešanai, sabiedriskās kārtības un valsts drošības nostiprināšanai, kaut gan padomju valdība cīnījās pret kontrrevolucionāriem nekad neizlietoja tādas galējus līdzekļus, kādus piekopa kontrrevolucionārā buržuāzija cīnījās pret revolūciju. Pirmās dienās pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas Padomju valdība Krievijā atcēla nāves sodu un bija spiesta to atjaunot tikai tad, kad sākās «baltais terors» un uz to bija jāatbild ar «sarkano teroru».

Padomju Latvijā 1919. gadā bija spēkā un piemēroja Padomju Krievijas līdz 1918. gada 25. decembrim izdotos dekrētus, kas aizliedza kontrrevolucionārās organizācijas, paredzēja sodus par kontrrevolucionāro darbību, spiegošanu, sabotāžu, spekulāciju utt. Ar Latvijas Revolucionārās Cīņas Padomes lēmumu nodibināja koncentrācijas nometnes, kurās izolēja kontrrevolucionāros civilgūstekņus un citus revolucionārai kustībai kaitīgos elementus. Nodibināja arī politisko ķilnieku institūtu, lai apkarotu kontrrevolūciju. Neliešus, kas aptraipīja sarkanarmieša godu — dezertierus-laupītājus, kara īpašuma pārdevē-

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 30. nr. 1.—4. lpp.

jus un pircējus varēja nošaut pieķeršanas brīdī uz vietas, dezertieri, kas noklīda no pulka, nodarbojās ar laupīšanu, un to slēpēji bija nododami revolucionārajam kara tribunālam. Pār-bēdzēju ienaidnieka pusē izsludināja ārpus likuma un pirmais, kas to sastapa, varēja viņu nošaut uz vietas.

Cīņai pret kontrevolūciju, spekulāciju un sabotāžu Padomju Krievijā 1918. gadā bija nodibinātas ārkārtējās komisijas (ВЧК) ar Feliksu Dzeržinski priekšgalā; Padomju Latvijā 1919. gadā ārkārtējās komisijas netika dibinātas, bet to funkcijas veica Revolucionārā Cīņas Padome centrā un apriņķu Padomju politiskās nodaļas uz vietām.

Kontrevolucionāro noziegumu, sabotāžas, spekulācijas u. tml. lietas attiecīgi izskatīja vai nu armijas un divīzijas revolucionārie kara tribunāli, vai arī apriņķu revolucionārie tribunāli. Iepriekšējo izmeklēšanu izdarīja tribunālu izmeklēšanas komisijas.

«Mēs īstenībā, nenodibinot ārkārtējās komisijas», norāda P. Stučka, «bet sadalot to funkcijas starp politiskajām nodaļām un revolucionārajiem tribunāliem, pēc būtības ne ar ko neesam atkāpušies...»¹.

Sociālistiskās kārtības uzturēšanai nodibināja Padomju Miliciju. Iekšlietu Komisariāta 1919. gada 6. martā publicētajos noteikumos «Par Padomju Miliciju» norādīts, ka milicija ir Latvijas Padomju Centrālās varas izpildu orgāns uz vietām, atrodas Padomju tiešā pārziņā un rīcībā un pakļauta Iekšlietu komisariāta rīkojumiem. Milicijā varēja strādāt tikai darbaļaužu pārstāvji, kas nebija tiesāti par zādzību vai arī neatradās pašlaik zem tiesas vai izmeklēšanas par dažādiem noziegumiem².

Revolucionārās Cīņas Padome, kas bija valdības sastāvdaļa līdzās Tautas Saimniecības un Sociālās Apgādāšanas Padomēm, apvienoja un vadīja Kara nodaļas (komisariāta), Tieslietu nodaļas (komisariāta) un Iekšlietu nodaļas (komisariāta) darbību. P. Stučka ļoti atzinīgi novērtēja šo komisariātu, sevišķi Kara komisariāta un Iekšlietu komisariāta sadarbību vienotā Padomē³.

Padomju Latvijā 1919. gadā cieši savijās sociālistiskās valsts aizsardzības funkcija ar gāzto ekspluatatoru šķiru pretošanās apspiešanas funkciju.

Visa revolucionārā likumdošana kalpoja arī šo sociālistiskās valsts funkciju realizēšanai.

¹ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā, LVI, Rīgā, 1958. g., 412. lpp.

² Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 11. nr., 5. lpp.

³ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā, 413. lpp.

IX

Pilnīgāku priekšstatu par 1919. gada revolucionāro likumdošanu var iegūt, aplūkojot to no sociālistisko tiesību sistēmas veidošanās viedokļa.

No pirmā acu uzmetiena šķiet, ka Padomju Latvijas likumdošanā 1919. gadā vēl nebija spilgti izteiktas sistēmas sakarā ar to, ka jaunās tiesību normas vēl nebija kodificētas. Tomēr, vairāk iedziļinoties likumdošanas materiālos, varam saskatīt jau sociālistisko tiesību sistēmas veidošanās iezīmes.

Padomju Latvijā, tāpat kā Padomju Krievijā, praktiski tika noliegts tiesību iedalījums publiskās un privātās tiesībās. Kā zināms, šāds iedalījums bija raksturīgs buržuāziskām tiesībām un nozīmēja, ka valsts nedrīkst iejaukties privātā īpašuma sfērā. Sociālistiskā revolūcija turpretim prasa sociālistiskās valsts iejaukšanos šajā sfērā, lai likvidētu kapitālistiskās un radītu sociālistiskās saimniecības formas. Sociālistiskā valsts neuzskata privāto īpašumu par svētu un neaizskaramu, un tādēļ arī neatzīst nekādas privātās tiesības pretstatā publiskām tiesībām. Sociālistiskā valstī viss ir publiski tiesisks. Tāpēc sociālistiskā tiesību sistēma būtiski atšķiras no buržuāziskās tiesību sistēmas.

Vadošā tiesību nozare sociālistiskās tiesībās ir valsts (jeb konstitucionālās) tiesības, kas satur visu pārējo tiesību nozaru galvenos principus.

1919. gadā Padomju Latvijā jau izveidojās padomju valsts-tiesību pamati, kas aktīvi kalpoja proletariāta diktatūras mehānisma attīstībai un nostiprināšanai. Bet līdzās šim padomju tiesību nozarēm sāka veidoties arī citas padomju tiesību nozares: administratīvās tiesības, budžeta un finansu tiesības, zemes tiesības, darba tiesības, civiltiesības, krimināltiesības, procesuālās tiesības utt.

Padomju tiesību nozares veidojās nevienmērīgi, dažas attīstījās straujāk (valsts un administratīvās tiesības), citas lēnāk (civiltiesības, procesuālās tiesības u. c.). Padomju tiesību nozaru pamatā bija jauni principi: proletariāta diktatūras un Komunistiskās Partijas vadības nostiprināšana, padomju demokrātisms, proletāriskais internacionālisms, valsts un sabiedriskā īpašuma neaizskaramība, sociālisma princips: «kas nestrādā, tam nebūs ēst».

Aplūkosim dažas nozīmīgākās tiesību nozares, kas izveidojās Padomju Latvijā 1919. gadā, izņemot tās, kuras jau apskatītas augstāk.

Ar Padomju varas nodibināšanos, sociālistiskās valsts rašanos grūtajos kara komunisma apstākļos sāka jau veidoties jau-

nas, sociālistiskās **darba tiesības** kā atsevišķa padomju tiesību nozare. Krievijas SFPR jau 1919. gadā izdeva pirmo darba likumu kodeksu. Latvijā šis kodekss nebija oficiāli publicēts, bet to pielietoja. Darbu attiecību regulēšanai Latvijas Padomju valdība izdeva arī virkni savu aktu. Ievēda 8 stundu darba dienu, vispārēju darba pienākumu, noregulēja darba apmaksu utt. 1919. gada 13. martā Ražošanas Padome pieņēma noteikumus par strādnieku kontroles komisijām rūpniecības uzņēmumos¹. Dekrētā par zemes nacionalizēšanu savukārt paredzēja, ka Padomju saimniecībās strādnieki izvēlē no sava vidus strādnieku komiteju, kuras uzdevums ir novērot pareizu darba un pienākumu izpildīšanu.

Darba konfliktu izšķiršanai bija nodibināti Darba Tribunāli (konfliktu komisijas) pie vietējām (apriņķu) Darba nodaļām un Latvijas Darba komisariāta. Tribunāla lēmumiem bija likuma spēks kā kuram katram tiesas lēmumam².

Darba attiecību pamatā bija nevis līgums, bet darba pienākums. Pilsoņu darba pienākuma realizēšanai nodibināja darba biržas, izdeva noteikumus par strādnieku pieņemšanu un atlaišanu no darba, par bezdarbnieku pieņemšanu darbā utt. Darba biržas dibinājās kā apakšnodaļas pie Darba nodaļām darba spēka reģistrēšanai un tā plānveidīgai sadalīšanai. Strādnieku un kalpotāju pieņemšana darbā visos bez izņēmuma privātos, sabiedriskos un valsts uzņēmumos un iestādēs notika tikai ar Darba biržas starpniecību. Valdības iestāžu atbildīgos amatos gan varēja uzaicināt darbiniekus ārpus vispārējās kārtības caur partijas organizācijām, ziņojot par to katrreiz Darba biržai³. Personas, kas atkārtoti izvairījās no nosūtīšanas darbā, zaudēja tiesības reģistrēties Darba biržā un tika pieskaitītas pie personām bez noteiktas nodarbošanās ar visām no tā izrietošām sekām⁴.

Padomju vara centās ne tikai nodrošināt strādniekiem darbu, bet ievērojot Konstitūcijas nosacījumus, ka darbs ir katra pilsoņa pienākums, iesaistīt arī parazitiskos elementus sabiedrībai derīgā darbā. Šim nolūkam tā izdeva dekrētu «Par buržuāzijas nodarbināšanu pie sabiedriskiem darbiem»⁵. Šim dekrētam bija pakļauti: muižnieki un māju īpašnieki, kapitālisti

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 25. nr. 1919. g. 21. III, 1.—2. lpp.

² Turpat, 54. nr. 1919. g. 25. IV, 1. lpp.

³ Dekrēts par darba biržām, turpat, 2. nr. 1919. g. 24. II, 4. lpp.

⁴ Noteikumi par bezdarbnieku pieņemšanu darbā. Turpat, 16. nr. 1919. g. 12. III, 6. lpp.

⁵ Noteikumi par bezdarbnieku pieņemšanu darbā. Turpat, 14. nr. 1919. g., 18. III.

(ieskaitot akcionārus), privāttirgotāji, dažādi peļņas biedrību direktori, biržu un tirdzniecības starpnieki, personas bez noteiktas nodarbošanās, dažādu kategoriju prostitūtas un citādi piedzīvotāji. Šo personu nodarbināšanai bija ieteikti pirmām kārtām sekojoši sabiedriski darbi: a) asenizācijas, ielu tīrīšanas un citādi pilsētas aptīrīšanas darbi; b) steidzamu smagu priekšmetu iz- un iekraušana pārtikas un kara vajadzībām; c) dažādu priekšmetu pārvadāšana un pārvešana tanī gadījumā, kad trūkst zirgu un citu pārvadāšanas līdzekļu; d) apcietinājumu rakšana un vispār smagi zemes darbi; e) veļas mazgāšana; f) steidzīgi lauku un dažādi būvdarbi, piem., ķieģeļu nešana, planku pārvietošana utt.

Darba klausībai pakļautām personām parasto personu apliecību vietā izsniedza darba grāmatīņas. Par izvairīšanos no sabiedriskiem darbiem draudēja nodošana Revolucionārajam Tribunālam un tātad ieskaitīšana speciālās darba rotās. Būtībā šie pasākumi bija domāti gāztās buržuāzijas pretošanās apspiešanai; bet līdz ar to, tas bija arī mēģinājums iesaistīt parazītiskos elementus ražīgā darbā un padarīt viņus ar laiku par sabiedrībai derīgiem darba cilvēkiem.

Latvijas Padomju Valdība pievērsa uzmanību jaunas apziņas darba disciplīnas nostiprināšanai, balstoties uz darbaļaužu ieinteresētību sociālistiskās sabiedrības celtniecībā. Darbaļaudis aktīvi piedalījās darba attiecību kārtošana un darba disciplīnas uzlabošanā.

Sarežģītāks ir jautājums par **civiltiesībām**, kas regulē mantiskās attiecības. P. Stučka izteica domu, ka Latvijā, realizējot nacionalizāciju pilnīgākā veidā nekā Krievijā, nav ko nodarbināt revolūcijas darbiniekus buržuāzisko un sīkburžuāzisko slāņu prāvošanas instinktu interesēs¹. Pēc viņa domām civiltiesībām bija jāizzūd un to vietā jānāk sociālai nodrošināšanai. Vairākus gadus vēlāk viņš izteicās, ka kara komunisma apstākļos civiltiesības pārstāja būt tiesības un kļuva pat par sociāli bīstamu parādību².

Šai P. Stučkas domai nevar piekrist. To varēja sacīt par buržuāziskām civiltiesībām, bet Padomju civiltiesības neizzuda kara komunisma apstākļos, tās tikai ieguva īpatnēju raksturu. Tās palīdzēja Padomju varai pārkārtot mantiskās attiecības atbilstoši īpatnējiem šā perioda Padomju varas uzdevumiem. Galvenais uzdevums Latvijas apstākļos bija realizēt zemes un citu svarīgāko ražošanas līdzekļu nacionalizāciju un

¹ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā, 412. lpp.

² П. Стучка 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права, ГИОИ, М., 1931 г., стр. 134.

tādas tautas saimniecības organizēšanu, kas nodrošina iekšējo un ārējo ienaidnieku sagrāvi. Intervencijas un pilsoņu kara apstākļi prasīja stingru centralizāciju valsts saimniecības pārvaldīšanā, visu ražošanas un pārtikas resursu stingru uzskaiti, privātās tirdzniecības aizliegšanu vai stingru ierobežošanu, svarīgāko resursu plānveidīgu sadali. Līgumiskās attiecības kā civiltiesību raksturīgs institūts zaudēja savu plašo nozīmi un pirmā plāksnē izvirzījās mantisko attiecību regulēšana administratīvā kārtībā. Sakarā ar to tautas tiesās civillietas gandrīz izzuda. Nepareizi domāt, ka civiltiesības kārto tikai privātipašnieku mantiskās attiecības. Tās kārto arī sociālistisko uzņēmumu mantiskās attiecības, kā arī pilsoņu mantiskās attiecības ar šiem uzņēmumiem un dažas pilsoņu personīgās attiecības.

Protams, civiltiesību piemērošanas sfēra kara komunisma apstākļos stipri sašaurinājās, no tradicionālām civiltiesībām atdalījās darba tiesības, zemes tiesības, ģimenes tiesības, bet galvenais civiltiesību regulēšanas objekts — mantiskās attiecības, protams, ar jaunu saturu, palika. Pilsoņu kara un kara komunisma apstākļos mantiskās attiecības regulēja specifiskā veidā. Privāto īpašumu uz svarīgākajiem ražošanas rīkiem un līdzekļiem atcēla un tā vietā stājās sociālistiskais valsts un sabiedriskais īpašums.

Nacionalizēti tika uzņēmumi, kuru vērtība pārsniedza 10.000 rubļu. Privātipašuma tiesības uz pārējiem ražošanas līdzekļiem stipri ierobežoja. Privāto īpašumu nedrīkstēja izmantot iedzīvošanās un spekulatīvos nolūkos. Tā, piem., dekrētā «Par Tirdzniecības, rūpniecības, zemkopības un citu saimniecisku uzņēmumu atsavināšanas kārtību» bija sacīts, ka «uzņēmumi, kuriem spekulatīvs raksturs, ir konfiscējami, neattiecinot uz tiem šī dekrēta otro pantu» (šajā pantā bija norādīts, ka uzņēmumi, kuru mantas kopvērtība nepārsniedz 10.000 rubļu, nav konfiscējami). Dekrēts par zemes nacionalizāciju atļāva nodot zemi apsaimniekotāju lietošanā uz 1 gadu, nomaksājot par to renti valstij. Graudnieki tika pielīdzināti rentniekiem, apakšnoma aizliegta. Rentnieki bija pakļauti valsts kontrolei. Privāttirdzniecība bija aizliegta. Valsts nosacīja produktu piegādes un sadales cenas. Valsts un kooperatīvie orgāni pārņēma savā pārziņā un izdalīšanā visas esošās pārtikas vielas un organizēja trūkstošo vielu piegādi. Tika ierobežota pārtikas produktu pār-sūtīšana.

Bet 1919. gada aprīļa sākumā, ievērojot lielās grūtības pil-sētu apgādē ar pārtiku, tika izdots dekrēts, kas uz laiku atļāva ievest pa zemes un ūdeņu ceļiem pilsētās nenormētos pārtikas produktus — gaļu, sviestu, saknes utt., un tos atklāti un par

brīvām cenām pārdojot kā tirgū, tā arī veikalos¹. Tas bija izņēmums no vispārējās kārtības.

1919. gada marta beigās tika publicēts Tieslietu komisāra dekrēts «Par mantošanas atcelšanu»². Pēc mantas īpašnieka nāves viņa īpašums kļuva par valsts īpašumu. Tikai mazturīgu lauku īpašumi, kuru vērtība nepārsniedza 10.000 rubļu vai arī sastāvēja no istabu lietām un darba saimniecības ražošanas līdzekļiem pilsētā vai uz laukiem, pārgāja tuvāko piederīgo tiešā pārvaldīšanā un rīcībā. Šis dekrēts bija vērstas pret kapitālistisko privātīpašniecisko mantošanas kārtību, kas tad arī tika likvidēta. Toties tas nostiprināja jaunas, darba īpašuma mantošanas tiesības.

1919. gadā vērojama arī jaunu ģimenes tiesību veidošanās Latvijā pēc Krievijas SFPR parauga. Tieslietu komisāra dekrētā «Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas» tika nosacīts, ka «civilaktus ved tikai valsts iestādes: civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļas». Februāra beigās un marta sākumā tika publicēts «Likumu kodekss par civilstāvokļa aktiem, laulības, ģimenes un aizbildnības tiesībām»³, kas nebija nekas cits kā Krievijas SFPR attiecīgā kodeksa tulkojums. Ar šo likumu nodibināja civillaulību uz brīvu abpusēju vēlēšanos. Piederība pie dažādām ticībām nebija vairs šķērslis laulības noslēgšanai. Laulība bija šķirama kā uz abpusēju, tā arī vienpusēju vēlēšanos. Ģimene atbrīvojās no verdziskās pakļautības privātīpašnieciskām attiecībām. Buržuāzija kļiedza, ka šis dekrēts saārdot ģimeni. Istenībā dekrēts saārdīja tos žņaugus, ko ģimenei bija uzlikusi buržuāziskā iekārta. Dekrēts pavēra darbaļaudīm iespēju brīvi izveidot ģimenes attiecības bez šiem žņaugiem. Jaunos likumus labvēlīgi uzņēmā darbaļaužu masas. Par to liecina kaut vai šādi dati: Rīgā 1915. g. janvārī tika noslēgtas 337 laulības, 1916. g. janvārī — 59, 1917. g. janvārī — 75, 1918. g. janvārī — 28, 1919. g. janvārī — 118, februārī — 134. Tātad buržuāziskos apstākļos kara laikā bija vērojama tendence laulību skaitam samazināties, turpretim Padomju varas laikā vērojama pretēja tendence.

Pilsoņu kara apstākļos bija jāuztur visstingrākā kārtība un disciplina kā frontē, tā arī aizmugurē. Latvijas Padomju valdība neatlaidīgi vērsās pret visādām nelikumībām un prasīja revolucionāro dekrētu stingru ievērošanu un izpildīšanu. Neliku-

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 38. nr. 1919. g. 5. IV, 1. lpp.

² Turpat, 29. nr. 1919. g. 26. III.

³ Turpat, 4.—12. nr., 1919. g.

mību, protams, lielā lūzuma laikmetā, asas šķiru ciņas, pilsoņu kara periodā bija daudz. Bet nelikumības Padomju vara apka- roja ar stingru roku, aicinot talkā revolucionārās masas. Par Padomju varas dekrētu, lēmumu un rīkojumu nepildīšanu draudēja vai nu administratīvs, vai arī kriminālsods. Tā Revolucionārās Ciņas Padomes rīkojumā Nr. 2 par administratīviem sodiem bija sacīts: «Par dažādu pāvēļu, rīkojumu u. c. neizpildīšanu, sabiedriskā miera traucēšanu, žūpību, sīku spekulāciju u. tml., Apriņķu administratīvo nodaļu vadītājiem ir tiesības uz pašu iniciatīvu vai arī politisko nodaļu, milicijas un citu tml. iestāžu priekšlikumiem sodīt vainīgos ar naudas sodu līdz 10.000 rbļ., vai arestu un sabiedriskiem darbiem līdz 3 mēnešiem». Pārējās lietas nododamas Revolucionārajam Tribunālam vai Tautas tiesai. Nevarēja sodīt par vienu un to pašu administratīvā un tiesas ceļā. Tiesa uzraudzības kārtībā varēja atcelt administratīvās nodaļas vadītāja lēmumus un taisīt attiecīgus spriedumus. Administratīvās nodaļas vadītāja lēmumus varēja pārsūdzēt 7 dienu laikā gadījumā, ja sods pārsniedza 500 rbļ., vai sabiedriskie darbi — 7 dienas¹.

Padomju valdība rūpējās par pilsoņu tiesību aizsardzību. Tā, piemēram, bija nosacīts, ka dzīvokļus drīkst apskatīt vai tajos var ieiet tikai Centrālās Dzīvokļu Pārvaldes aģenti, kuriem šim uzdevumam ir izdoti attiecīgi mandāti. Dzīvokļa pieprasītājs drīkstēja apskatīt tikai norādīto dzīvokli. Varas orgāni raudzījās, lai konfiskācijas un rekvizīcijas tiktu izdarītas stingri likumīgā kārtībā.

Ne Padomju Krievijā, ne Padomju Latvijā 1919. gadā nebija krimināllikumu kodeksa. Veco krimināllikumu piemērošana Padomju Krievijā bija galīgi atcelta ar Dekrētu Nr. 3 par tiesu. Bet revolucionārā Padomju vara, atsaucoties uz revolūcijas vajadzībām, savos dekrētos nosacīja, kādi nodarījumi uzskatāmi kā noziedzīgi un kā to izdarītāji sodāmi. Kā krimināltiesību avots šajā posmā uzskatāma arī sociālistiskā tiesiskā apziņa (Dekrēts Nr. 3 par tiesu, KK(b) P programma). Jaunas padomju krimināltiesības bija veidošanās stadijā. Padomju Latvijā piemēroja tos pašus nosacījumus, ko piemēroja Padomju Krievijā (par kontrrevolucionāru darbību, sabotāžu, kukuļošanu, valsts un sabiedrisko īpašumu izlaupīšanu utt.). Bet Padomju Latvijas likumdošana nosacīja arī savus kriminālnoziedzumu sastāvus: par zirgu slēpšanu no mobilizācijas vai to sakropļošanu, par telegrafa un telefona vadu bojāšanu, par katastrofu sarīkošanu uz dzelzceļiem, par ieroču neatļautu nēsāšanu,

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 2. nr., 1919. g. 24. II, 7.—8. lpp.

par pārbēgšanu ienaidnieka pusē u. tml. Soda mēri bija dažādi. Augstākais soda mērs bija nošaušana. Dezertierus-laupītājus, kā arī kara īpašumu pārdevējus un pircējus ar Latvijas Kara Komisariāta Pavēli Nr. 53 (1919. g. 23. III) bija pavēlēts pat nošaut uz vietas bez tiesas¹.

Tālāk sekoja brīvības atņemšana (cietuma sods) uz laiku (ne vairāk kā līdz 10 gadiem) ar vai bez mantas konfiskācijas. Darba spējīgie ieslodzītie bija nodarbināti obligatoriskos darbos. Saskaņā ar Tieslietu komisariāta rīkojumu «Par ieslodzīšanas vietām un viņu pārvaldīšanu»;² ieslodzīšanas vietas sadalījās: a) vispārējās (cietumi), b) reformatorijās un zemkopības kolonijās, kas bija pārmācīšanas un ražošanas iestādes sevišķi jauniem noziedzniekiem, c) pārbaudīšanas iestādes personām, kuras nodomāts pārcelt uz mikstinātu režīmu vai arī kuras iespējams atbrīvot pirms soda izciešanas. Šīs iestādes organizēja katram dzimumam atsevišķi. Politiskie noziedznieki tika šķirti no kriminālnoziedzniekiem, recidivisti — no pārējiem utt. utt.

Raksturīgi, ka šo iestāžu uzturēšanas izdevumi tika piedzīti no ieslodzīto algas vai īpašuma (darba nespējas gadījumā).

Ieslodzījuma iestādes ierīkoja un pārzināja Tieslietu komisariāts un aprīņķu juridiskās nodaļas.

Kā īpašs kriminālsoda veids bija arī sabiedriskie spaidu darbi. Personas, kam bija piespriesti sabiedriskie spaidu darbi, nosūtīja uz sevišķām darba rotām. Kontrrevolucionāros civilgūstekņus un citus revolucionārajai kustībai kaitīgus elementus izolēja koncentrācijas nometnēs³.

1919. gada 14. martā notika juridisko nodaļu vadītāju konference, kura apsprieda jautājumu par juridisko nodaļu organizāciju, par revolucionāriem tribunāliem, izmeklēšanas komisijām un politisko apakšnodaļu savstarpējām attiecībām, par tautas tiesu un iepriekšējo izmeklēšanu, par notariātu un arī jautājumu par sodu sistēmas nostādīšanu.

Tātad Latvijas Padomju valdība pievērsa lielu vērību pareizai un progresīvai sodīšanas sistēmas izveidošanai un nostiprināšanai.

Procesuālo tiesību nozarē spēkā bija tā laika Krievijas SFPR procesuālās normas (1918. g. 30. XI «Nolikums par KSFPR tautas tiesu» un citi), kuras caurstrāvoja patiesi demokrātiski principi.

Sevišķi Tieslietu komisariāta noteikumi noregulēja vecās

¹ Padomju Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 28. nr., 1919. g. 25. III, 1.—2. lpp.

² Turpat, 5. nr. 1919. g., 27. II.

³ Turpat, 2. nr. 1919. g., 24. II.

iekārtas tiesu iestāžu nepabeigto lietu turpināšanu un pabeigto lietu otrreizēju caurlūkošanu¹. Pagastu tiesu lietas tika nodotas attiecīgām tautas tiesām². Tika paredzēts, ka visas vecās iesāktās tiesu iestāžu pabeigtās lietas, kurās spriedums taisīts pēc 1917. gada 25. oktobra, var tikt uz ieinteresēto personu lūgumu pamata caurlūkotas, ja lūgums iesniegts tautas tiesā viena gada laikā, skaitot no 1918. gada 25. decembra.

Iepriekšējo izmeklēšanu izdarīja sevišķa kriminālā izmeklēšanas komisija. Izmeklēšana nedrīkstēja vilkties ilgāk par 1 mēnesi. Lietas par mazsvarīgiem noziegumiem un pārkāpumiem varēja izskatīt arī apriņķu Padomju administratīvās nodaļas.

Mazgadīgo un nepilngadīgo noziegumu lietas izskatīja sevišķas komisijas mazgadīgiem un nepilngadīgiem. Šīs komisijas bija Izglītības komisariāta tiešā pārziņā un sastāvēja no Sociālās Apgādāšanas un Izglītības Padomes pārstāvjiem. Komisija varēja lietu izbeigt vai arī apsūdzētos ievietot vienā no Izglītības komisariāta patversmēm, vai arī nodot tiesai parastā kārtībā, skatoties pēc nozieguma vai pārkāpuma rakstura³.

Strīdus par nekustāmo mantu izskatīja apriņķu Padomju konfliktu komisijas vai arī pagastu Padomes. Lietas par laulības šķiršanu izskatīja tiesnesis vienpersonīgi. Gadījumā, ja abas puses ieradās pie tiesneša, lietu varēja izskatīt tūlīt. Darba strīdus, kā jau teikts, izskatīja Darba Tribunāls.

X

Noslēgumā jāatzīmē, ka apstākļos, kad Padomju Krievija nevarēja sniegt pietiekošu atbalstu Padomju Latvijai cīņā pret ārzemju interventiem, jo tai bija jāatvairā Antantes karagājiens citās svarīgākās frontēs, imperiālistiem izdevās 1919. gada beigās un 1920. gada sākumā nogāzt Padomju varu Latvijā un uz laiku uzspiest Latvijas tautai buržuāzisku iekārtu.

Nākot pie varas, buržuāziskā marionešu valdība izdeva virkni dažādu noteikumu, lēmumu un rīkojumu. Pirmām kārtām kontrevolucionārā valdība vērsās pret darbaļaužu iekarojumiem. Bez kāda likumdošanas akta atjaunoja kapitālistiskās privātīpašuma tiesības. Ar 1919. gada 9. septembra noteikumiem «Par steidzamu agrārlietu nokārtošanu» atcēla Padomju varas dekrētus agrārjautājumā, bet 1919. gada 5. decembrī uzurpatoriskā «Tautas Padome» pasludināja, ka atstāj spēkā Krievijas (cara un Pagaidu valdības) likumus ar nosacījumu — «cik tālu

¹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs, 2. nr. 1919. g. 24. II.

² Turpat, 3. nr. 1919. g. 25. II, 7. lpp.

³ Turpat, 23. nr., 1919. g. 19. III, 5. lpp.

tie nav atcelti ar jauniem likumiem un nerunā pretim Latvijas valsts iekārtai un Tautas Padomes platformai».

Latvijas darbaļaudis nesamierinājās ar kontrrevolucionārās buržuāzijas diktatūru un pašaizliedzīgi turpināja cīnīties par Padomju varas atjaunošanu. 1919. gada pieredze iedvesmoja viņus šajā cīņā.

Pēc Padomju Latvijas krišanas P. Stučka izteica pārliecību, ka Padomju vara atkal atgriezīsies Latvijā. «Mēs atgriezoties Latvijā», viņš rakstīja, «šoreiz sastapsim vienprātīgākas simpātijas visā strādnieku šķirā, kura tagad pati praksē pārbauda, kāda starpība ir starp buržuāzisko un proletārisko diktatūru, starp kapitalismu un sociālismu»¹.

Pagāja divdesmit gadi un Latvijas darbaļaudis Komunistiskās Partijas vadībā atguva zaudēto brīvību. Padomju Latvijā tagad uzcelts sociālisms un Latvijas darbaļaudis, apbruņojies ar PSKP XXI kongresa vēsturiskajiem lēmumiem, ciešā sadarbībā ar visām brīvajām padomju tautām virzās pretim gaišajai komunisma rītdienai.

Nó sacītā varam secināt, ka Padomju varas revolucionārā likumdošana atspoguļoja Padomju Latvijas īpatnējos revolucionāros cīņas apstākļus un formas. Tā bija dziļi internacionāla un humāna, bet tās asmens vērsti pret iekšējo un ārējo kontrrevolūciju, pret visādiem vecās pasaules spēkiem un tradīcijām.

Padomju Latvijas likumdošana un tiesības kalpoja toreizējiem apstākļiem atbilstošo sociālistiskās valsts funkciju realizēšanai, no kurām galvenās tajā laikā bija sociālistiskās revolūcijas iekarojumu aizsargāšana pret uzbrukumiem no ārienes, gāzto ekspluatatoru šķiru pretošanās apspiešana, darbaļaužu tiesību aizsargāšana un padomju sabiedriskās kārtības nodrošināšana, sociālistiskā īpašuma aizsardzība un sociālistisko saimniecības formu nostiprināšana, saimnieciski organizatoriskais darbs, kā arī darbaļaužu kulturāli politiskā audzināšana proletāriskā revolucionārisma un internacionālisma garā, to disciplinēšana un iesaistīšana valsts pārvaldīšanā un sociālistiskās tēvzemes aizsargāšanā.

Nemot par paraugu Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas likumdošanu, Padomju Latvijas Valdība varēja ļoti īsā laikā radoši izveidot samērā vispusīgu padomju tiesību sistēmu, kas padarīja jaunās padomju zemes sociālistiskās tiesības daudzveidīgākas un saturā bagātākas.

PSRS tiesību vēsture aptver visu padomju tautu tiesību vēsturi. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ir tās organiska sastāvdaļa un tajā pienācīga vieta jāierāda arī Padomju Latvijas 1919. gada revolucionārai likumdošanai.

¹ P. Stučka. Par Padomju varu Latvijā, 386. lpp.

РЕВОЛЮЦИОННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ЛАТВИИ В 1919 ГОДУ

Восстановление Советской власти в Латвии в конце 1918 года и создание Социалистической Советской Республики Латвии, Конституция которой была принята 15-го января 1919 года Первым съездом рабочих, безземельных и стрелков Объединенной Латвии, являлись выдающимися событиями в истории латышского народа, подготовившими окончательную победу Советской власти в Латвии.

Латышские буржуазные националисты всячески извращали события 1919 года. Советские историки и государствоведы много потрудились над восстановлением правды. Но до сих пор мало изучена правотворческая деятельность Советской власти в 1919 году. Данная статья подчеркивает необходимость восполнения этого пробела в истории государства и права Советской Латвии.

Законодательные акты Советского правительства Латвии, которое возглавлял П. И. Стучка, сыграли огромную роль как в деле упразднения всех учреждений и общественных порядков, введенных буржуазией и немецкими империалистами, так и в закреплении революционных завоеваний народных масс. Советское правительство Латвии с самого начала отказалось от использования старых законов и признало в качестве единственного закона — закон пролетарской революции. Все декреты РСФСР, изданные до 25 декабря 1918 года, т. е. до признания РСФСР независимости Советской Латвии, были признаны имеющими силу на территории Латвии поскольку они не были отменены или изменены Советским правительством Латвии.

В статье освещается правотворческая деятельность Советского правительства Латвии в 1919 году. В период с 17 декабря 1918 года по 20 мая 1919 года (т. е. до захвата г. Риги интервентами) было опубликовано более 400 различных актов Правительства и правительственных учреждений Советской Латвии. Важнейшими из них являлись постановления Первого

съезда рабочих, безземельных и стрелков объединенной Латвии и декреты Советского правительства Латвии. Порядок издания правительственных актов регулировался Конституцией ССР Латвии и отдельными декретами.

Законодательные акты издавались по мере надобности. В силу того, что эти акты охватывали своим регулирующим влиянием довольно обширный круг общественных отношений, то их изучение дает представление о формирующейся системе отраслей нового, социалистического права в Латвии. В этих актах получили свое отражение особенности строительства Советской власти в Латвии в условиях гражданской войны и иностранной интервенции.

Правотворческая деятельность Советским правительством Латвии осуществлялась под руководством Коммунистической партии Латвии. Многие законодательные акты были подготовлены с участием партийных и иных общественных организаций трудящихся. Декреты и постановления Правительства претворялись в жизнь при поддержке и с помощью широких масс трудящихся.

Революционное законодательство Советской Латвии в 1919 году было проникнуто принципами советского демократизма, пролетарского интернационализма и подлинного гуманизма. Трудящиеся Латвии впервые в истории латышского народа получили самые широкие демократические права и свободы. Это законодательство способствовало реализации специфических функций Советского государства в условиях острой гражданской войны и иностранной интервенции. Советским правительством была проявлена большая забота об улучшении условий жизни и удовлетворения культурных потребностей трудящихся.

Своим острием революционное законодательство было обращено против внутренних и внешних врагов революции.

Советское правительство Латвии в своей деятельности строго руководствовалось ленинскими принципами революционной законности. Права и законные интересы трудящихся заботливо охранялись.

После падения Советской власти трудящиеся Латвии лишились своих завоеваний, но они не примирились с буржуазной властью и под руководством Коммунистической партии упорно боролись за восстановление своей родной власти. Эта борьба увенчалась успехом в 1940 году. В Советской Латвии теперь уже построен социализм, и латышский народ, вооруженный историческими решениями XXI съезда КПСС, совместно с другими народами великого Советского Союза строит коммунистическое общество.

История советского государства и права СССР охватывает историю права всех советских народов. Надлежащее место в истории государства и права Латвии должно быть отведено и революционному законодательству Советской власти в 1919 году в Латвии.

Docenta v. i. V. RAJEVSKIS
vēstures zin. kandidāts

KSDSP(b) «TVERAS GRUPA»

(No latviešu boļševiku darbības I pasaules kara gados)

Pirmā pasaules kara sākumā liela latviešu sociāldemokrātu grupa atradās Maskavā. Jau 1915. gada pirmajos mēnešos, sakarā ar frontes tuvošanos, sākās Kurzemes un Vidzemes guberņu rūpniecības evakuācija. No Rīgas uz Maskavu tika evakuēti gumijas rūpniecības gigants «Provodņiks», «Vispārējās elektrības kompānijas» elektrotehniskā rūpnīca (bij. «Unions»), Krievijas-Baltijas vagonrūpnīca, Rozenkranca metālapstrādāšanas rūpnīca, Leitnera velosipēdu fabrika, Juglas džutas fabrika, «Kaučuks» un vesela rinda vidējo un sīko darbnīcu. Pēc samērā nepilnīgajiem datiem uz Maskavu no Rīgas rajona bija evakuēti 77 uzņēmumi.¹ Sos uzņēmumus evakuēja kopā ar strādniekiem. No Latvijas uz Maskavu pārcēlās vesela rinda skolu un mācību iestāžu. Maskavā apmetās daudz latviešu bēgļu un no kara darbības joslas izsūtīto. To skaitā bija daudz Latvijas sociāldemokrātu un ar partiju saistītu personu.

Latvijas boļševiki Maskavā izveidoja savu organizāciju, ko nosauca par KSDSP «Tveras grupu». Šīs organizācijas kodols bija veci partijnieki, kuri Stolipina reakcijas gados bija izsūtīti no Latvijas un apmetušies Maskavā un tās apkārtnē.

Daži veci LSD biedri, kuri bija spiesti atstāt Latviju, apmetās Saņavska tautas universitātē, kas atradās Miusas laukumā. Sākumā viņi iekļāvās vienā šūniņā kopā ar krievu studentiem-partijniekiem. Bet lielākā daļa biedru slikti pārvaldīja literāro krievu valodu, kas ļoti apgrūtināja sadarbību strādnieku presē,

¹ «Адреса эвакуированных из Западного Края промышленных предприятий». М., 1916 г., стр. 58.

traucēja uzstāties sapulcēs. Bez tam apvienotā universitātes šūniņa iekļāva sevī arī tādus cilvēkus, uz kuriem nevarēja palauzties nelegālajā darbā un kurus vajadzēja nopietni pārbaudīt. Tāpēc latviešu revolucionāru grupa pieņēma lēmumu izveidot savu patstāvīgu šūniņu. Sākumā tā bija izveidota teorētiskā pulciņa formā, kurš sapulcēs apsprieda galvenos politiskos notikumus Krievijas un Latvijas dzīvē, kā arī iekšējos partijas jautājumus.¹ Sajā grupā bija Mārtiņš Lācis (Sudrabs), Jānis Rutmans, Pēteris Celmiņš, Marta Bērziņa, Ella Krastiņa (Mūlāps), Marta Liepiņa, Erna Starpiņa, Metra Ozoliņa, Birzgalis, Silis un citi.² Palēnām grupa auga un nostiprinājās, papildinot savas rindas no tautas universitātes studentiem latviešiem.

Maskavas partijas organizācija kara priekšvakarā atradās ļoti grūtā stāvoklī. Ohrankai izdevās atkārtoti iedragāt un izsist no ierindas Maskavas komiteju. Partijas grupām un šūniņām, kas darbojās Maskavas dažādos rajonos, vajadzēja lēnām un ļoti uzmanīgi meklēt savstarpējos sakarus.

Sarežģītie apstākļi valstī, kas bija radušies sakarā ar sākušos karu, prasīja no Maskavas boļševikiem politiski pareizi orientēt darbaļaudis, lai izvērstu asu un nesamierināmu cīņu pret buržuāzijas šovinistiskās un aizsargāšanas agitācijas demoralizējošo iespaidu, un tāpat izskaidrotu masām meļševistiskieseriskā «sociāl-patriotisma» ļaunumu.

Revolucionārās cīņas pieredze ļeņiniskās partijas vadībā palīdzēja Maskavas boļševikiem pašā kara sākumā pareizi novērtēt šo karu kā imperiālistisku, kas izraisīts tikai buržuāzijas un muižnieku interesēs. Tomēr tas bija par maz. Bija nepieciešams izstrādāt konkrētus lozungus un pēc tam darīt tos zināmus darbaļaudīm.

Lai varētu apspriest šos lozungus un nospraust kopējo darbības plānu jau 1914. gada 20. jūlijā Kriļata ciemā sanāca dažādu boļševiku grupu pārstāvji. No latviešu grupas piedalījās M. Lācis un P. Celmiņš. Sapulcējušies asi nosodīja karu un nolēma izlaist proklamāciju, kas atmaskotu cara valdību un tās mērķus karā. Bez tam nolēma organizēt demonstrāciju pret karu. Proklamācija tika izlaista, bet protesta demonstrācija nenotika. Lieta tāda, ka sanāksmē bija iekļuvis provoķators, kas

¹ Literatūrā sastopams apgalvojums, ka līdz 1915. g. (t. i., līdz «Tveras grupas» organizēšanai) partijnieku-latviešu teorētiskais pulciņš Šņavska universitātē neeksistēja, bet bija tikai novadnieku grupa bez skaidriem un noteiktiem mērķiem.

Sk., «Красная летопись» 1931 г. № 3 М., Шейнман «Тверская» и Северная» группы РСДРП.

² «Тверская» и «Северная» группы московской организации РСДРП. М., 1930, стр. 19.

paziņoja policijai demonstrantu sapulcēšanās vietu un laiku. Policija nosūtīja turp lielu skaitu špiku un gorodovoju. To ievēroja demonstrācijas organizātori, un tā laikus tika atcelta.

Ohrankai bija arī ziņots par sanākumi Kriļatas ciemā. Tas ir redzams no Maskavas ohrankas nodaļas priekšnieka ziņojuma:

«Neliela daļa visaktīvāko vietējo sociāldemokrātu nolēma izmantot pašreizējo situāciju partijas mērķos un nolēma sākt strādnieku un rezervistu vidū aģitāciju pret karu. Šai nolūkā š. g. 20. jūlijā Kriļatas ciemā (netālu no Kuncevas) zemnieka Georgija Nikolajeviča Pilajeva vasarnīcā notika vietējo «boļševiku» sapulce, kurā tika pieņemts lēmums: «Sakarā ar to, ka karš ir pilnīgā pretrunā ar sociāldemokrātu uzskatiem, nepieciešams izteikt protestu pret karu un izlaist attiecīgas proklamācijas, kurās sīki apgaismot karu no marksisma viedokļa, norādot iesauktajiem rezervistiem un zemessargiem, ka pašreizējais moments ir visizdevīgākais revolucionārajam darbam armijā un, ka tikai sociālās revolūcijas ceļā krievu tauta panāks sengaidītās brīvības, kuras ir cieši saistītas ar drīzo valsts apvērsumu.»¹

Drīz pēc tam sapulces dalībnieku vidū sākās aresti. Lācim un Celmiņam izdevās izslidēt no žandarmu rokām, bet pastāvīgā izsēkošana piespieda Lāci pāriet nelegālā stāvoklī un mainīt dzīves vietu.

Krievu un latviešu boļševiki, kas darbojās Šaņavska universitātes sienās, mēcēja saliedēt ap sevi studentu demokrātisko daļu un organizēt uzstāšanos pret karu. Studenti-boļševiki vadīja cīņu pret buržuāziskiem profesoriem, kuri savās lekcijās propagandēja šovinismu. Plašu atbalsi Maskavā radīja obstrukcija, kuru sarīkoja Šaņavska universitātes klausītāji profesoram Višeslavcevam, pazīstamam ar saviem šovinistiskajiem lozungiem un aģitāciju par grautiņiem.

Un tomēr daudzos jautājumos Maskavas boļševikiem nebija skaidrības, viņiem nebija skaidra priekšstata, kādā ceļā izstāties no kara.

Liela nozīme bija V. I. Ļeņina Tēzēm par karu, kas palīdzēja Maskavas boļševikiem, tai skaitā ar latviešu sociāldemokrātu grupai, pilnīgi noskaidrot partijas politisko līniju un taktiku kara, miera un revolūcijas jautājumos. Tēzes Maskavā nogādāja Ļeņina māsa — M. I. Uljanova 1914. gada oktobrī. Drīzumā Maskavā tika saņemts arī «Sociāldemokrāta» 33. numurs, kurā bija publicēts CK Manifests.

Bija skaidrs, ka nekavējoties jāpārkaroto darbs tā, lai boļševiku balsi dzirdētu plašās darbaļaužu masas. Turpmāk nevarēja

¹ Ив. Меницкий, Революционное движение военных годов, т. I, стр. 65.

samierināties ar šauru pulciņa darbu, bija jāmaina darba saturs un metodes, tam bija jāklūst par visplašāko masu agitācijas darbu.

Nopietnu uzmanību grupa veltīja 1915. gada 1. maija svinēšanai. Tai gatavojās visas Maskavas partijas grupas, un rezultāti izrādījās lieliski: pēc bolševiku uzsaukuma 1. maijā streikoja 19 tūkstoši strādnieku 74 uzņēmumos.¹ Sakarā ar šiem svētkiem grupā notika šķelšanās. Visnenoteiktākā grupas daļa, jau sen meņševistiski noskaņotie — Kaupiņš, Birzgalis, Eklāvs, Doriņš un Starpiņš pieprasīja atteikties no proklamāciju izlaišanas un sarkano karogu izkāršanas. Viņi atteicās no aktīvas darbības un pārvērtās par inteligentu teorētisku pulciņu. Grupa faktiski pārtrauca sakarus ar viņiem, grupas nodomi un darbība tika turēti no viņiem slepenībā.

Tā kā šajā laikā grupai nebija savas tipogrāfijas, 1. maija skrejlapīņa pavairoja uz hektogrāfa. Glicerīnu un želatīnu hektogrāfa masai pirkā vairākas personas dažādās vietās un nelielos daudzumos. Papīru dabūja Lauksaimniecības institūta mazā veikalīnā, kurā strādāja Lācis. Pašu skrejlapīņu sastādīja Lācis, Jānis Grunts un viņa sieva Soņa, kura īsi pirms tam bija izbēgusi no Narimas trimdas.

Skrejlapīņas iespiešanas laikā radās jautājums: kādas organizācijas vārdā izlaist skrejlapīņu? Pēc ilgiem strīdiem palika pie P. Celmiņa priekšlikuma — nosaukt sevi par «Tveras grupu». Tāds nosaukums bija izdevīgs vispirms konspirācijas nolūkos, tas novērsa ohrankas uzmanību, otrkārt, tas bija pilnīgi attaisnots sakarā ar to, ka liela daļa grupas dalībnieku dzīvoja Tveras ielas apkaimē. Sagaidot 1. maiju, bija izgatavoti divpadsmit sarkanie karogi. Lai nebūtu aizdomu, drānu pirkā vairākos gabalos dažādās pilsētas daļās. Grunta dzīvoklī šuva karogus, rakstīja 1. maija lozungus.

Naktī uz Pirmo maiju visi grupas biedri tika sadalīti vienībās. Pirmajai vienībai bija jāizplata skrejlapīņas un jāizkar karogi Butirku rajonā, ietverot Petrogradas šoseju, Aleksandra un Ventspils dzelzceļu. Šajā vienībā bija Lācis, Grunts, Marta Bērziņa un Natālija Strautmane. Otrajai vienībai, kurā ietilpa Celmiņš, Mednis u. c., bija jāaptver Presņa un tai piegulošie rajoni. Trešā vienība pārņēma Ļefortovas un Sokoļņiku rajonus, un ceturtā — Zamoskvorečjes rajonu. Nodomātā operācija tika izpildīta ar lieliem panākumiem. Kaut arī Maskava šajā naktī bija kā piebāzta ar gorodovojiem un špikiem, visi dalībnieki veiksmīgi izpildīja savus uzdevumus. Bet dienā Lauksaimniecības

¹ История Москвы, т. V, стр. 315.

institūta parkā notika masu sapulce ar tradicionālo Pirmā maija referātu.

Nākošajā «Tveras grupas» darbības posmā bija jāorganizē pagrīdes tipogrāfija. Plašam ikdienas izdevniecības darbam hektogrāfs bija pilnīgi nederīgs. Tāpēc Lāča dzīvokli ierīkoja tipogrāfiju. Grūtības radīja tas, ka «Tveras grupā» nebija cilvēku, kas pilnīgi pārzinātu tipogrāfijas darbu. Vienīgais cilvēks, kam kādreiz bijusi saskare ar izdevniecības darbu, bija Ella Krastiņa (Mūlāps). Viņa kādreiz Rīgā bija palīdzējusi pagrīdes tipogrāfijas darbiniekiem. Proklamācijas sastādīja Ed. Bērziņš, E. Krastiņa un Lācis, pie kam pēdējo redakciju izdarīja Lācis, kas labāk par citiem biedriem pārvaldīja krievu valodu. Skrejlapīņas iespieda tā pati trijotne. Darbs bija tik ļoti konspirēts, ka neviens no pārējiem «Tveras grupas» biedriem nezināja, kur atrodas tipogrāfija un kas tajā strādā. Pat N. Strautmane, kura apgādāja burtus salikšanai, nezināja kur un kas tos izlieto.

Tipogrāfijas tehniskā iekārta bija ļoti primitīva, visas spiedes detaļas izgatavoja Lācis, Krastiņa un Bērziņš. Neskatoties uz to, drīz vien darbs veicās labi, un tipogrāfija varēja apgādāt ar skrejlapīņām ne tikai Maskavu, bet arī Harkovas, Samaras, Ivanovo-Vozņesenskas partijas organizācijas.

Grūtības bija arī tanī apstākļī, ka «Tveras grupas» biedriem nebija skrejlapīņu rediģēšanas pieredzes, traucēja arī vājās krievu valodas zināšanas. Mazākas stila kļūdas varēja pilnīgi pazudināt skrejlapīņas efektu: provokatori, kas darbojās strādnieku vidū, tūlīt izziņotu tās par vācu spiegu roku darbu, un uzticība būtu zaudēta. Bet tā kā Maskavas boļševiku-intelīģentu līdzdalību skrejlapīņu izgatavošanā nevarēja panākt, tad uzdevums bija jārisina pašu spēkiem.

Jāsaka, ka stilistiskās un gramatiskās kļūdas dažreiz tomēr gadījās, bet visumā, pateicoties rūpīgai kolektīvai rediģēšanai, tās izdevās novērst.

Lūk, kādas skrejlapīņas teksts:

«Krievijas Sociāl-Demokrātiskā Strādnieku Partija.»

Visu zemju proletārieši, savienojieties!

Biedri strādnieki un zaldāti!

Brāļu karš aug un aug plašumā.

Viss, kas ziedošs, vesels un darbaspējīgs, jau ir ziedots uz kara altāra buržuāzijas interesēs. Plūst atraitņi, bāreņu, tēvu, māšu asaras. Bads, nabadzība, posts un paľvaļa valda visur.

Valdībai maz to miljonu regulāro karavīru, rezervistu un 1915. un 1916. gada jauniesaukto, kuri tika aizdzīti pirmie un jau noliķa savas galvas kaujas laukā. Tā sūta kaujās vēl nenobriedušus 18-gadīgus jauniešus, bet pēc tam aizdzīs II kategorijas ārrindniekus. Uz nāvi aizsūta pēdējos darbiniekus, ģimeņu apgādniekus. Bet kam vajadzīga šī proletāriešu asins jūra? Karš taču nebija vajadzīgs nedz vācu, nedz krievu strādniekam. Viņi pazīst tikai vienu cīņu — šķiru cīņu, tikai vienu ienaidnieku — buržuāziju. Kam tad bija vajadzīgs karš? Buržuāzijai. Šis karš ir vienas valsts buržuāzijas karš par kundzību pār otru, par kundzību pasaules tirgū. Un lūk, kamēr miljoni mūsu biedru krīt kaujas laukā buržuāzijas interesēs, simtiem tūkstošiem labi apģērbtu un nobarotu policistu un žandarmu, uzbaroti ar tautas asinīm un sviedriem, stāv tās pašas buržuāzijas interešu sardzē un izrēķinās ar iekšējo ienaidnieku — apzinīgo proletariātu. Sibīrijas tundras un cietumi ir pārpildīti. Turp aizdzina tautas pārstāvjus, turp velkas, žvazdinot važas, bezgalīgas mūsu biedru rindas. Šajā grūtajā brīdī mums rodas jautājums: ko tad mums darīt? Vai paklausīt valdības aicinājumam, aizmirst partijas nesaskaņas un iet brāļu karā kā uzticīgiem carisma kalpiem? Nē, biedri! Ar valdību nevar būt nekādas samierināšanās. Mēs līdz galam palikām tās ienaidnieki. Pakļaujoties spēkam, mums būs jāņem rokās ieroči un jāvērs tie pret savas nelaimes biedriem — citu tautu pārstāvjiem. Bet atcerēsimies, tad, biedri, ka ienaidnieka ierakumos ir tādi paši proletārieši kā mēs, ar varu pakļauti, kas lolo tikai vienu domu — pagriezt ieročus uz pretējo pusi un pārvērst buržuāzisko karu par pilsoņu karu. Šo godīgo domu lolo arī mūsu tauta. Bet šī doma jārealizē dzīvē.

Nepieciešams aizslaucīt visas bendes, sākot no cara un ministra līdz uradņikiem, un uz despotisma un barbarisma drupām pacelt brīvības, miera un tautu brālības karogu, un šo mirkli nedrīkst palaist garām. Tad atcerēsimies taču to, biedri, aizejot nīknajā cīņā pret saviem ienaidniekiem. Fabrikās un rūpnīcās, kazarmēs un ierakumos atgādināsim to pārējiem biedriem, saliedēsimies nelegālā organizācijā ap sociāl-demokrātu sarkano karogu. Un kad revolūcijas vilnis aptvers Krieviju, necelsim pēc valdības pavēles ieročus pret saviem biedriem. Ieklausīsimies sociāl-demokrātijas balsī un pirmajā izdevīgajā brīdī vērsīsimies pret mūsu pastāvīgo ienaidnieku — valdību. Pārvērtīsim šo brāļu slaktiņu par pilsoņu karu — revolūciju.

Strādnieki un zaldāti! Ir noziegums nokavēt isto momentu. Mūsu rokās ir labāka dzīve — brīvība un tiesības. Tā vietā, lai mirtu par saviem ienaidniekiem, mīrsim barikādēs par mūžīgu mieru un brīvību!

Diezgan liet asinis par saviem ienaidniekiem!
Nost patvaldību!
Lai dzīvo revolūcija!
Lai dzīvo demokrātiskā republika!

KSDSP «Tveras grupa».¹

Minētajā skrejlapīņā iezagās viena frāze, kas neskan krieviski. Vārda «сплотимся» vietā autori raksta «будем сплотняться». Uz šo gramatisko kļūdu tiesas procesā atsaucās prokurors, pierādot, ka skrejlapīņu nav sastādījuši krievi.

Proklamācijas izdošana izvirzīja «Tveras grupu» redzamā vietā. Ar «Tveras grupu» nodibināja sakarus Petrogradas, Harkovas, Samāras, Ivanovo-Vozņesenskas boļševiki. Bet vienlaicīgi par to pastiprināti sāka interesēties arī ohranka. Rutinētajam provokātoram Romānovam, kas iezagās KSDSP Centrālā Rūpniecības rajona apriņķa birojā, izdevās iegūt dažas ziņas par grupu un tās sakariem. Pēc viņa ziņojuma Maskavas ohrankas priekšnieks pulkvedis Martinovs ziņoja policijas departamentam:

«Nr. 292245 1915. g. 10.
augustā Maskavā»

Pav. slepeni. Par Ks.
S.-D. SP zīmīte Nr. 122.

Agentūra «Pelageja», 1915. g. 7. augustā.

1) Policijas departamentam; 2) Pilsētas galvas kunga zināšanai.

Maskavā nesen noorganizējās s.-d. grupa, kurā sākumā bija tikai latvieši, bet pēc tam viņiem izdevās sazināties ar dažu Presņas un Butirku rajonu rūpnicu strādniekiem, kā arī ar Ļefortovas rajona marksistiskajām grupām un samierinātajiem.

Patreiz latviešu grupa devē sevī par «Tveras grupu», tā sastāv no 60 cilvēkiem, un tai ir sava tehnika — pagrīdes tipogrāfija, kurā iespiež skrejlapīņas.

Jūlija beigās tā (latviešu grupa) izlaida skrejlapīņu ar nosaukumu «Ko darīt», bet vakar tika iespiesta, bet vēl netiek izplatīta jauna skrejlapīņa ar nosaukumu «Biedri strādnieki un zaldāti» (500 skrejlapīņas eks. pielikumā)². Šai grupai ir sakari ar Harkovu un Samāru.

Grupas priekšgalā ir komiteja, kurās visredzamākais biedrs ir Lauksaimniecības institūta ēdnīcas-tējniecības vadītājs, latvietis, kura pazīmes:³ — 33—35 gadi, augums: lielāks par vidējo, platiem plecēm, gaišmatis, īsi apgriezti mati, vidēja lieluma

¹ Большевики в годы империалистической войны. Сб. документов, Госполитиздат, 1939 г., стр. 57—58.

² Šis skrejlapīņas no «Tveras grupas» saņēma provokators Romānovs pārsūtīšanai uz Ivanovo-Vozņesensku, viņš arī nodeva tās ohrankai.

³ Norādītas M. Lāča piezīmes.

ūsas, neliela ķīļbārdiņa, nēsā krievu kreklu, lentas jostu un zilas svītrainas bikses.»¹

Pamazām tikli, ko izlika ohranka, arvien vairāk un vairāk savilkās ap «Tveras grupu». Grupas sakarus ar tirdzniecības darbiniekiem uzturēja kāds Poskrebuhins, kas bija slepenais policijas aģents. Nodibinot sakarus ar metālistiem, Bērziņš uzdūrās uz provokatoru Sokolovu; pārrunas ar iespiedēju tika vestas ar vidutāju Nikolajevu, kas arī izrādījās provokators.

«Tveras grupas» vadītāji ievēroja policijas špiku aktivitāti. Atstāt tipogrāfiju vecās telpās bija bīstami; tā atradās kādas vasarnīcas Petrovsko-Razumovskā bēniņos, kur dzīvoja Lācis. Apkārt dzīvoja sveši cilvēki, un, neskatoties uz pagrīdnieku rūpīgu konspirāciju, mājas saimnieki sāka kaut ko nojaust. Tas piespieda pārcelt tipogrāfiju uz J. Grunta dzīvokli.

Naktī no 8. uz 9. augustu Ivanovo-Vozņesenskā izplatīja «Tveras grupas» izdotās proklamācijas. 9. augusta rītā šeit notika strādnieku sapulce, kuru organizēja KSDSP vietējā komiteja, bet naktī uz 10. augustu visi komitejas biedri tika apcietināti. Ziņas par arestiem ļoti ātri izplatījās visā pilsētā, un 10. augusta dienā sašutušie strādnieki uzsāka streiku. Vakarā sākās streikojošo strādnieku protesta demonstrācija. Karaspēka daļas apšaudīja demonstrāciju, 28 strādnieki tika nošauti un 40 ievainoti².

«Tveras grupa» atbildēja uz šo cara slepkavu ļaundarību ar skrejlapīņu «Lāsts slepkavām».

«Lāsts slepkavām!»

Biedri! Asins migla pārklāja visu Krieviju. Nāve uzglūn no katra stūra. Miljoni krīt kara laukā, savu slepkavu labā, tūkstoši krīt šeit, cara sulaiņu lodēm caururbti. Vēl nebija atdzisuši Kostromas biedru liķi, kad jau pa visu Krieviju dobji atbalsojās uz Ivanovo-Vozņesenskas strādniekiem vērstie šāvieni. Simtiem mūsu biedru nošauti par drosmi pacelt balsi pret melu un beztiesības virpuli. Vakar Ļena un Kostroma, šodien Ivanovo-Vozņesenska, bet rīt varbūt Petrograda un Maskava. Nav ne mazākās pārliecības, ka Ļenas, Kostromas un Ivanovo-Vozņesenskas biedru liktenis nepiemeklēs arī mūs. Vai tad tiešām, biedri, mēs mierīgi skatīsimies, kā no mūsu vidus izrauj vienu biedru pēc otra, kā cara slepkavas bez kādām ceremonijām izrēķinās ar proletariātu, kā cenšas iznīcināt atbrīvošanās kustību pašā saknē. Vai tad mēs varam klusēt, kad ir aizskartas mūsu dzīves intereses, kad proletariāts noplūst asinīm. Mūsu biedru izlietās asinis aicina uz atmaksu.

¹ «Пролетарская революция», 1921, № 2, стр. 151—152.

² «Красный архив» 1925 г., № 1/68.

Tad izteiksim skaļi savu protesta balsi pret cara valdības iecienīto nomierināšanas līdzekli — apšaušanu. Lai apklust iebūru svilpes, lai visa strādnieku tauta iziet ielās, lai Maskava ierauga mūsu spēka grandiozo demonstrāciju, lai sāk drebēt cariskie slepkavas!

Lāsts slepkavām! Nāve ienaidniekiem!

Nost patvaldību!

Lai dzīvo revolūcija!

Lai dzīvo demokrātiskā republika!

Krievijas soc.-dem. strādnieku partijas «Tveras grupa».¹

«Tveras grupas» vadītāji ievēroja policijas špiku aktivitāti. Šis skrejlapīņš pēdējos eksemplārus iespieda jau jaunajā tipogrāfijā. Bet ilgi darboties jaunajā vietā tipogrāfijai neizdevās. Grunta dzīvokli uzgāja policija. Spiede, burti un dažas skrejlapīņas atradās istabā gandrīz vai atklāti. J. Grunts un E. Krastiņa, kura tanī naktī gulēja pie Grunta, tika apcietināti. Policijas nolaidības dēļ Grunta sieva bija atstāta brīvībā. Pateicoties tam, jau pēc divām stundām Lācim bija zināms par tipogrāfijas iekrišanu. Dienā noskaidrojās, ka apcietināts bija arī Ed. Bērziņš, bet Lāci neatlaidīgi meklēja policija. Triju biedru arests un tipogrāfijas iekrišana bija jūtams trieciens organizācijai. Stāvokļa nopietnība pieauga, jo Krastiņa un Bērziņš uzturēja galvenos sakarus ar citām boļševistiskām grupām un organizācijām.

Un tomēr «Tveras grupa» turpināja savu darbību. Tās darbības jauna aktivizācija sākās sakarā ar Maskavas partijas organizācijas gatavošanos savai konferencei, kurā vajadzēja atjaunot Maskavas komiteju.

«Tveras grupas» vārdā augusta beigās Lācis piedalījās arod biedrību un slimo kasu pārstāvju sapulcē. Uzstājoties tajā, Lācis pierādīja nepieciešamību izdot strādnieku nelegālu sociāldemokrātisku avīzi.

12. septembrī mežā, netālu no Vsehsvjatas ciema, grupa noturēja sapulci, kurā piedalījās ap 70 cilvēku. Provokatori par sapulci paziņoja policijai, bet gorodovoju tuvošanos pamanīja izliktās patruļas, dalībnieki ātri izklīda pa mežu un neviens apcietināts netika.

Sinī laikā grupā iekļāvās vēl daži latvieši-partijnieki, kas bija atbraukuši uz Maskavu no Latvijas un dažiem Krievijas rajoniem: Alma Bērziņa, Pēteris Puriņš, Jānis Stipnieks u. c.

Gatavojoties Maskavas pilsētas partijas konferencei, «Tveras grupa» nolēma iesniegt dažas savas rezolūcijas. «Tveras

¹ Большевики в годы империалистической войны. М., 1939, стр. 54-55.

grupas» pārstāvjiem konferencē vajadzēja aizstāvēt prasību par nelegālās avizes izdošanu Maskavā. 16. septembrī notika konferences orgkomisijas kārtējā sanāksme, kurā kā «Tveras grupas» pārstāvis piedalījās M. Lācis.

Ohranka uzmanīgi sekoja konferences gatavošanai, jo par to bija uzzinājusi no provokātoriem. 19. septembrī tika arestēti daži atbildīgi Maskavas partijas darbinieki. Apcietināto vidū bija arī M. Lācis; špiki to aizturēja tieši uz ielas.

Drīz pēc Lāča tika arestēti arī Marta Bērziņa, N. Strautmane, J. Stipnieks, R. Gulbis. Izmeklēšanas gaitā arestētie «Tveras grupas» biedri atradās Tagankas cietumā.

Cara izmeklētāju pūles nosēdināt uz apsūdzēto sola visus arestētos «Tveras grupas» dalībniekus nedeva rezultātus. Nopietni lietišķie pierādījumi bija tikai pret trim — Ed. Bērziņu, J. Gruntu un E. Krastiņu, kuri drīz arī tika nodoti Maskavas tiesas palātai. Ar tiesas spriedumu Bērziņu un Grunti notiesāja uz četriem gadiem katorgā, bet Krastiņu ar izsūtīšanu uz Sibīriju.

Attiecībā uz pārējiem arestētajiem «Tveras grupas» biedriem ohrankai bija tikai aģentūras ziņas, bet tās nedrīkstēja figurēt tiesā. Citus pierādījumus žandarmiem iegūt neizdevās. Tāpēc Lāča, Strautmanes, M. Bērziņas, Stipnieka un Gulbja lietas izskatīja nevis tiesa, bet speciālā sanāksme pie iekšlietu ministrijas. 1915. gada 21. decembrī tika pieņemts lēmums:

«Pēc lietas izskatīšanas speciālajā sanāksmē, kas nodibināta saskaņā ar nolikuma par valsts aizsardzību 35. p., pret zemāk minētajiem apsūdzētiem, kurus tur aizdomās par piederību KSDSP «Tveras grupai», iekšlietu ministra kungs nolēma: 1) izsūtīt uz Irkutskas guberņu policijas tiešā uzraudzībā Vidzemes gub. Volmaras (Valmieras) apriņķa, Rozenbekas (Rozenbeķu) pagasta «Pautiņu» māju zemnieku Mārtiņu Jāņa d. Lāci uz 4 gadiem, bet 2) Kurzemes guberņas Goldingenas (Kuldīgas) apriņķa, Švardinas (Zvārdes) pagasta zemnieci Natāliju Jāņa m. Strautmani uz 3 gadiem un 3) Vidzemes guberņas Volmaras (Valmieras) apriņķa, Rūjienas pagasta, Kiču mājas zemnieci Martu Kārļa m. Bērziņu; Vidzemes guberņas, Vendenas (Cēsu) apr., Ramkauskas (Rankas) pag. zemnieku Jāni Franča d. Stipnieku un Kurzemes gub. Doblenes (Dobeles) apr., Annenburgas (Emburgas) pagasta zemn. Rudolfu Jura d. Gulbi (guberņas cietums) pakļaut policijas tiešai uzraudzībai izvēlētajā dzīves vietā izņemot galvaspilsētas, galvaspilsētas guberņas, vietas, kurās ir kara stāvoklis, vai arī ietilpstošās kara darbības rajonos, uz 3 gadiem katru».¹

¹ «Пролетарская революция» 1921, № 2, стр. 165.

Dažas dienas vēlāk Bērziņa tika izsūtīta uz Harkovu, bet Stipnieks un Gulbis — uz Saratovu.

«Tveras grupas» vadītāju un dažu dalībnieku arests neapsturēja brīvībā palikušos latviešu revolucionārus. Brīvībā palikusī grupas daļa ar divkāršu enerģiju turpināja darbu un kopā ar citiem partijas biedriem — latviešiem nodibināja daudz plašāku organizāciju — «Ziemeļu grupu», kura strādāja nepārtraukti līdz pat patvaldības gāšanai.

Lielu interesi rada «Tveras grupas» darbības vērtējums, ko devusi cara žandarmērija. Tāds vērtējums atrodams Maskavas ohrankas priekšnieka ziņojumā par revolucionāro darbību Maskavā pirmajā kara gadā, kas sastādīts 1915. g. 1. oktobrī. Sniedzam attiecīgo vietu no šī ziņojuma:

«Nepieciešams arī atzīmēt, ka vietējo sociāl-demokrātisko pagrīdes darbību veicināja dažu fabriku evakuācija no Rīgas uz Maskavu, ar kurām kopā ieradās ievērojams skaits redzamu latviešu s.-d. darbinieku, kuri kopā ar jau agrāk Maskavā dzīvojošiem latviešiem, galvenokārt, Šeņavska universitātes klausītājiem, organizēja atsevišķu marksistisku grupu, nosaucot to par KSDSP «Tveras grupu».

Šī grupa, kurā pēdējā laikā bija apmēram 100 biedru, savas darbības samērā īsajā laikā (no tekošā gada vasaras) iekārtoja pagrīdes tipogrāfiju un izlaida 3 skrejlapīņas: «Ko darīt», «Biedri strādnieki un zaldāti» un «Lāsts slepkavām».

Divas pirmās skrejlapīņas Maskavā neko daudz netika izplatītas, jo mēs tās konfiscējām. Pēdējā, ko bija paredzēts izlaist sakarā ar notikumiem Ivanovo-Vozņesenskā Vladimīras gburņā, iznāca tikai nedaudz eksemplāros, jo visus iespiestos eksemplārus atņēma kratīšanas laikā, pie kam tika arestēta pati tipogrāfija, kurā šīs skrejlapīņas iespieda.

...Šis latviešu (KSDSP «Tveras grupas») grupas darbība lielā mērā veicināja arī pārējo marksistisko grupu darbību Maskavā, kuras pēc notikušajām likvidācijām kādu laiku gandrīz nedarbojās. Tādēļ atkal izvirzījās jautājums par to apvienošanu, bet sakarā ar to, par pilsētas konferences organizēšanu, lai izvēlētu «Maskavas s.-d. komiteju.»¹

Bez šaubām, šīni ziņojumā ir daudz nepilnību. Piemēram, nepareizs ir apgalvojums, ka «Tveras grupa» izlaida trīs skrejlapīņas. Ohranka nezināja par skrejlapīņu, kas tika iespiesta uz hektogrāfa un par pirmo tipogrāfisko skrejlapīņu: grupas darbības sākuma periods, kamēr tajā vēl nebija provokātoru,

¹ «Тверская» и «Северная» группы московской организации РСДРП, М., 1930, стр. 154.

policijai palika gandrīz nezināms. Pēdējā skrejlapīņa «Lāsts slepkavām» bija piektā pēc kārtas.

Cara žandarms cenšas mazināt grupas izdoto skrejlapīņu izplatīšanās apjomus un pārspīlēt savu padoto nopelnus skrejlapīņu meklēšanā. Patiesībā ohranka dabūji tikai nelielu tirāžas daļu, bet skrejlapīņu lielāko daļu izplatīja ne tikai Maskavā, bet arī Harkovā, Samārā un Ivanovo-Vozņesenskā.

Beidzot nevar piekrist apgalvojumam, ka citas Maskavas partijas organizācijas tajā periodā neesot darbojušas. Partijas šūniņas darbojās vairākās fabrikās un rūpnīcās. 1915. gada pavasarī Maskavā darbojās 11 partijas grupas, kuras sistemātiski izlaida skrejlapīņas, veica lielu darbu, vadīja darbaļaužu cīņu pret carismu un asiņaino imperiālistisko slaktiņu.¹

Vēlāk «Tveras grupas» biedri aktīvi cīnījās par sociālistiskās revolūcijas uzvaru, cīnījās Sarkanās Armijas rindās pilsoņu kara frontē, ņēma dalību Padomju valsts celtniecībā.

«Tveras grupas» vadītājs Mārtiņš Lācis (Sudrabs) 1917. g. — sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas periodā — bija KSDSP (b) Petrogradas Komitejas loceklis un Petrogradas Padomes Revolucionārās Kara Padomes loceklis. 1918. gadā Lācis tika iecelts par Iekšlietu Tautas Komisariāta kolēģijas locekli un vienlaicīgi bija Viskrievijas Ārkārtējās Komisijas nodaļas «Cīņa ar kontrrevolūciju» priekšnieks. Kad iesākās čehoslovāku korpusa dumpis, Lācis tika iecelts par ČK priekšsēdētāju čehoslovāku frontē, bet 1919. gadā partija sūtīja viņu vadīt Ukrainas čekistus. Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados M. Lācis strādāja atbildīgā padomju, saimnieciskā un partijas darbā.

* * *

«Tveras grupas» darbība bija atspoguļota partijas vēstures literatūrā 20-ajos un 30-ajos gados. Tomēr dažu rakstu autori, cenšoties pasvītrot «Tveras grupas» panākumus, bieži vien mazināja citu Maskavas partijas organizāciju lomu. Piemēram, tika apgalvots, ka Pirmā Maija skrejlapīņas 1915. g. izplatīja tikai «Tveras grupa», ka 1915. gadā Maskavas boļševikiem nebija sava centra — Maskavas komitejas. Šajos rakstos nekas netika runāts par citu grupu darbību Maskavā.

Patiesībā daudzas boļševistiskās organizācijas Maskavā, kas bija labi konspirētas, veica, vienlaicīgi ar «Tveras grupas» locekļiem, tādu pat lielu aģitācijas un propagandas darbu masās. 1915. gada oktobra beigās Maskavas komiteja apvienoja 5 rajonus, 31 grupu un 550 organizētu sociāldemokrātu².

¹ Sk. par to «История Москвы», т. V. «Социалдемократы», 1916, № 51.

Runājot par «Tveras grupu», nevar neievērot to apstākli, ka viņas sastāvā gandrīz nebija rūpnīcu un fabriku strādnieku. Ta sastāvēja galvenokārt no studentiem. Tāpēc arī tai nebija pastāvīgu un ciešu sakaru ar Maskavas fabriku un rūpnīcu proletariātu. Šo «Tveras grupas» trūkumu vēlāk novērsa tās pēctece — «Ziemeļu grupa».

«ТВЕРСКАЯ ГРУППА» РСДРП(б)

В начале первой мировой войны в Москве образовалась организация латышских большевиков, принявшая название «Тверской группы» РСДРП. Ядром этой организации послужили партийцы-латыши, высланные в годы столыпинской реакции из Латвии и поселившиеся в Москве и ее окрестностях. Назвав свою группу «Тверской», латышские большевики исходили из двух соображений:

во-первых, такое название было удобно в целях конспирации, во-вторых, оно было вполне оправдано — большинство членов группы проживало в районе Тверской улицы.

Вместе с другими московскими партийными организациями «Тверская группа» развернула широкую агитационную работу, включилась в острую борьбу с разлагающим влиянием шовинистической оборонческой агитации буржуазии, разъясняла массам весь вред меньшевистко-эсеровского «социал-патриотизма».

Руководителем «Тверской группы» был опытный революционер-подпольщик Мартин Янович Лацис (Судрабс). Активное участие в деятельности группы принимали Петр Целминь, Ян Грунт, Наталия Страутман, Рудольф Гулбис.

Первое серьезное выступление «Тверской группы» состоялось 1-го мая 1915 г. Латышские революционеры отпечатали на гектографе листовки, изготовили двенадцать красных знамен и, разбившись на отряды, в ночь на 1-е Мая вывесили знамена и расклеили листовки в разных районах Москвы.

Следующим этапом деятельности «Тверской группы» было создание подпольной типографии для печатания листовок. Издание прокламаций выдвинуло «Тверскую группу» на видное место. С ней устанавливают связи большевики Петрограда, Харькова, Самары, Иваново-Вознесенска. Но с другой стороны, ею усиленно начинает интересоваться московская охранка, бросившая все силы на розыски типографии.

В августе месяце 1915 года вышла последняя листовка «Тверской группы» под названием «Проклятие убийцам!» Эта

листовка явилась ответом на расстрел демонстрации бастующих рабочих в Иваново-Вознесенске.

При помощи провокаторов жандармы обнаружили типографию и арестовали ряд участников группы (Я. Грунта, Эд. Берзиня, Э. Крастынь), но «Тверская группа» продолжала действовать.

В нее влилось еще несколько прибывших из Латвии партийцев: Альма Берзинь, Ян Стипник и др. Новая активизация работы началась в связи с предстоявшей в конце сентября Московской городской партийной конференцией. «Тверская группа» готовилась предложить конференции несколько своих резолюций.

Однако городская конференция не состоялась: 19-го сентября полиция схватила ее организаторов. Волна арестов захватила и «Тверскую группу». В руках жандармов оказались М. Лацис, М. Берзинь, Н. Страутман, Я. Стипник, Р. Гулбис.

Аресты руководителей и нескольких участников «Тверской группы» не остановили латышских революционеров, оставшихся на свободе. Уцелевшая часть группы с удвоенной энергией продолжала свою работу. Остатки «Тверской группы» вместе с другими членами партии — латышами создали в Москве более обширную организацию — «Северную группу», которая непрерывно работала вплоть до свержения самодержавия. Члены «Тверской группы» в дальнейшем активно боролись за победу социалистической революции, сражались в рядах Красной Армии на фронтах гражданской войны, участвовали в строительстве Советского государства.

Доц., канд. юридических наук В. О. МИЛЛЕР

СТРОИТЕЛЬСТВО МЕСТНЫХ СОВЕТОВ В ЛАТВИИ В 1918—1919 ГОДАХ

В декабре 1918 года самоотверженная революционная борьба трудящихся Латвии против немецких оккупантов и местной буржуазии увенчалась созданием Социалистической Советской Республики Латвии, независимость которой была признана РСФСР 25 декабря 1918 года.

За короткий период существования Социалистической Советской Республики Латвии¹ латышский народ, под руководством Коммунистической партии, несмотря на исключительно тяжелые военно-политические и экономические условия, добился выдающихся успехов в строительстве социализма в республике.

Важнейшую роль в достижении этих успехов играли местные Советы, являющиеся составной частью системы органов диктатуры пролетариата в республике.

Уездные, городские и волостные Советы рабочих, стрелковых и безземельных депутатов являлись наиболее массовыми революционными организациями, через которые латышские рабочие и крестьяне принимали самое активное участие в управлении государством.

До сих пор в нашей литературе нет исследований, специаль-

¹ Она существовала с 17 декабря 1918 года, когда было провозглашено Советское Правительство Латвии, во главе с П. Стучкой, и до января 1920 года, когда Советское правительство Латвии объявило о своем роспуске.

но посвященных вопросам строительства и деятельности местных Советов в Латвии в 1918—1920 г. ¹

Поэтому многие стороны создания и развития Советов того периода не нашли своего освещения в литературе.

В частности не изучены в достаточной степени характерные особенности местных Советов, подпольно существовавших в период немецкой оккупации Латвии, в конце 1918 года. Не показано также, как менялась структура и формы деятельности местных органов государственной власти Советской Латвии в зависимости от принятия Основного закона республики — Конституции ССРЛ 1919 года, в зависимости от изменения военно-политической обстановки в Латвии.

Между тем все эти моменты накладывали настолько значительный отпечаток на структуру и формы деятельности местных Советов, что можно говорить о самостоятельных этапах в строительстве местных Советов в Латвии в 1918—1920 г. г.

В этой статье делается попытка рассмотреть эти вопросы.

* * *

В 1918 году вся территория Латвии была оккупирована германскими войсками. Но после поражения Германии в 1-й мировой войне и ноябрьской революции в Германии (ноябрь 1918 г.) сложилась благоприятная обстановка для восстановления власти Советов.

Во второй половине ноября 1918 года на территории Латвии стали создаваться Советы рабочих и безземельных депутатов, как нелегальные организации трудящихся.

Одним из первых был создан Рижский Совет рабочих депутатов.

17 ноября на собрании г. Риги был избран организационный комитет Совета рабочих депутатов.

ЦК Социал-демократии Латвии² разработал специальное «Положение о выборах в Совет рабочих депутатов».

Положение установило нормы и порядок выборов депутатов: 1) депутаты избирались от фабрик, заводов и мастерских по норме от 50 рабочих один представитель;

2) мастерские и предприятия, в которых было меньше 50 рабочих, объединялись по профессиям и избирали также от 50 рабочих одного представителя.³

¹ Это не значит, что вопрос о Советах вообще не освещен. О Советах в 1919 году пишется в «Истории Латвийской ССР», том III, 1959 г., Рига. Его попутно касается в своих работах Я. П. Крастынь «Советская Латвия в 1919 году», А. Я. Зиле «Aust jauna ģenerācija» и др.

² большевиков.

³ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-1, год 1918, опись № 2, дело № 4, листы 1—2.

Рижская полиция, по указанию оккупационных властей и буржуазного правительства Латвии, запретила все выборные собрания. Несмотря на это, выборы депутатов в Рижский Совет все же состоялись.

Уже к 1 декабря 1918 года в организационном комитете было зарегистрировано более 200 депутатов.¹⁾

Намечавшееся на 1 декабря 1918 года первое заседание Рижского Совета рабочих депутатов было разогнано полицией и немецкими оккупационными войсками.

Однако 10 декабря 1918 года заседание Рижского Совета рабочих депутатов все-таки состоялось — на этот раз нелегально. На нем был избран Исполнительный Комитет Рижского Совета.²⁾ Первое заседание Исполнительного Комитета состоялось 18 декабря 1918 года.³⁾

Поскольку общие заседания Рижского Совета рабочих депутатов в условиях оккупационного режима созывать было почти невозможно, в Риге решено было создать 6 районных Советов рабочих депутатов.⁴⁾

Исполком Рижского Совета, руководимый большевиками,⁵⁾ развернул широкую работу.

До освобождения г. Риги (3 января 1919 г.) и Рижский Совет, и его Исполком и районные Советы работали нелегально.

Создание Рижского Совета рабочих депутатов имело очень важное значение для восстановления власти Советов в Латвии.

Оно состояло в следующем:

1) Рижский Совет являлся революционной организацией самого передового и большого отряда пролетариата Латвии — пролетариата Риги.

2) Рижский Совет был самым крупным по числу депутатов из всех Советов, нелегально созданных на территории Латвии.

3) Рижским Советом безраздельно руководили большевики.

Поскольку в этот период на территории Латвии не существовало единого центра, объединявшего деятельность всех не-

¹⁾ A. Zile, *Ausa jaunā diena*, LVI, Рига, 1958 г., стр. 30.

²⁾ см. газету «Sarkanais Karogs» гор. Валка. № 4, 5 декабря 1918 года.

³⁾ ЦГА МВД Латвийской ССР, Фонд Р-1, год 1918—1919, опись № 5, дело № 6, лист 1.

⁴⁾ Задвинский, Александровские ворота, Московский пригород, Петроградский, Гринькалнский и Милгравский. (ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-1, год 1918—1919 г., опись № 5, дело № 6, лист 2).

⁵⁾ Председателем Рижского Совета был избран известный латышский революционер-большевик Рудольф Эндруп, который был председателем Рижского Совета и в 1917 году.

легальных Советов, Рижский Совет, по существу, взял на себя роль такого органа. Координировал деятельность других Советов, содействовал созданию Советов и в других городах и в деревне.

12 ноября 1918 года в городе Валке под руководством большевиков состоялось массовое собрание на городской площади, на котором присутствовало около 2000 трудящихся. На собрании было принято решение о создании Валкского уездного Совета рабочих и безземельных. Для организации этого Совета был избран организационный комитет в составе 11 человек.

21 ноября 1918 года состоялось первое заседание Валкского уездного Совета рабочих и безземельных, на котором был избран Исполнительный комитет во главе с А. Арайс-Берце.¹⁾

15 ноября 1918 года нелегальные Советы рабочих депутатов были созданы также в Лиепаве, в конце ноября — в Елгаве, Цесисе, Вентспилсе и других городах.

Во многих волостях создавались Советы безземельных.

Подвляющее большинство Советов проводило свою работу под руководством большевиков.

Направление деятельности Советам дали решения XVII конференции СДЛК, состоявшейся нелегально 18—19 ноября 1918 года в оккупированной Риге.²⁾ Конференция выдвинула лозунг «Вся власть Советам», подчеркивая, что пролетариат может завоевать власть только в вооруженной борьбе, только в результате вооруженного восстания. На решениях XVII конференции СДЛК и основали в этот период свою деятельность Советы Латвии.

Анализ структуры и деятельности Советов, действовавших в ноябре—декабре 1918 г. на оккупированной территории Латвии, дает основание отметить следующие наиболее характерные их черты:

1) Советы создавались по инициативе самих трудящихся, в соответствии с волей и желанием самих рабочих, безземельных крестьян, которые на опыте Советской России убедились, что только Советы являются властью трудового народа.

Организатором и руководителем Советов была социал-демократия Латвии (большевики).

2) Советы являлись органами объединения и мобилизации трудящихся на победоносную революционную борьбу. В этом их главное назначение и главная характерная черта.

Но не являясь органами государственной власти, свою организационную структуру Советы строили все-таки с таким

¹⁾ A. Zile, *Ausa jauna diena*, LVI, Рига, 1958 г., стр. 13.

²⁾ «Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK Plenuma rezolūcijas un lēmumi, часть I, LVI, Рига, 1958 г., стр. 194—201.

расчетом, чтобы в любое время приступить к выполнению функций государственной власти.

3) Советы и их исполкомы вынуждены были работать нелегально или полунелегально, подчиняя свою деятельность основной цели — борьбе за завоевание диктатуры пролетариата, за установление власти Советов.

Большевики Латвии стремились шире использовать Советы для подготовки вооруженного восстания. С этой целью Советы создавали свою вооруженную силу — отряды Красной Гвардии.

Нелегальное положение Советов определяло формы их деятельности, содержание принимавшихся ими решений.

Естественно, что Советы не могли открыто и регулярно проводить свои заседания. Советы, не имевшие власти **требовать** от всего населения волости, города и т. д. безусловного выполнения своих предписаний, в решениях, резолюциях в основном записывали, формулировали требования рабочих и батраков на будущее.

Эти решения-требования одновременно являлись и решениями-разъяснениями, в которых Советы разъясняли массам, за что они борются, к чему стремятся.

Характерной в этом отношении являлась резолюция Валкского Совета рабочих депутатов от 2 декабря 1918 года.

В этой резолюции Валкский Совет требовал ликвидации буржуазного Временного Правительства Латвии и передачи всей власти Советам.¹

Не менее типичным было и решение Лиепайского Совета рабочих депутатов от 21 ноября 1918 года.

В этом решении излагались экономические требования лиепайских рабочих — 8-часовой рабочий день, повышение заработной платы на 75%, улучшение условий труда и т. д.²

Рижский Совет рабочих депутатов в решении от 1 декабря 1918 года требовал:

- 1) немедленного вывода оккупационных войск;
- 2) ликвидации всех учреждений оккупационных властей и мнимого самоуправления;
- 3) разоружения буржуазии и ее белой гвардии, полицейских и жандармов, вооружения рабочего класса;
- 4) освобождения всех политзаключенных и пленных и беспрепятственного возвращения изгнанных империализмом эмигрантов;
- 5) неограниченных гражданских прав и неприкосновенно-

¹ см. «Светская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том I. 1959 г., Рига, стр. 133—134.

² Там же, стр. 118—120.

сти личности, свободы собраний, слова, печати и демонстраций;

6) 8-часового рабочего дня, 42-часового еженедельного отдыха и установления минимальной заработной платы для всех рабочих».¹

4) В условиях немецкой оккупации Советы рабочих и безземельных, несмотря на то, что вынуждены были работать нелегально или полунелегально, являлись на территории Латвии единственными законными органами, представлявшими народные массы. Это подтверждается тем, что они действовали, опираясь на решения II съезда Советов рабочих, солдатских и безземельных депутатов Латвии, принятых в декабре 1917 г. Эти решения были одобрены подавляющим большинством латышского народа. В них Советская власть признавалась единственной законной властью в Латвии, созданной революционным народом.

Временная оккупация немецкими войсками всей территории Латвии, насильственный разгон оккупантами Советов не могли решения II съезда Советов лишить законной силы.

Об этом несколько позже Советское правительство Латвии решительно заявило в Манифесте от 17 декабря 1918 года:

«Вся власть как в центре, так и на местах переходит в руки Советов рабочих, безземельных и стрелковых депутатов на основе решений II съезда Советов (в Валмиере).»²

Следовательно, в Манифесте совершенно определенно указывалось, что Советская власть в Латвии восстанавливалась «на основе решений II съезда Советов», выразившего в декабре 1917 г. волю всего трудового народа Латвии.

5) Советы рабочих депутатов сыграли решающую роль в образовании Советского Правительства Латвии (14 декабря 1918 года). Оно было создано по предложению Рижского, Валкского и других Советов рабочих депутатов решением ЦК СДЛК и Президиума Рижского Совета рабочих депутатов. Советское правительство Латвии, получившее свои полномочия от Советов Латвии, было единственным законным правительством на территории Латвии. Этим оно коренным образом отличалось от марионеточного буржуазного правительства Латвии, созданного 18 ноября 1918 г., которого латышский народ не признавал и не поддерживал.

Об этом красноречиво говорят резолюции нелегальных Советов рабочих и безземельных депутатов Латвии.

¹ см. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том 1, 1959, Рига, стр 127—128.

² Padomju konstitucionālie akti Latvijā, LVI, Рига, 1957 г., стр. 125.

«Современный Национальный Совет, — говорилось в резолюции Цесисского Совета рабочих депутатов, принятой в начале декабря 1918 года, — созданный из представителей буржуазии и кучкой социал-демократов, является буржуазным, и его временное правительство только оружие в борьбе против рабочего класса... Единственный выход для рабочих — создание правительства Латвии, диктатуры трудящихся. Нашим лозунгом должно быть — вся власть трудящимся, Советам рабочих и безземельных».¹ В совместном обращении Советов рабочих депутатов Риги, Либавы и Валки к российскому пролетариату также выражена ненависть к буржуазному правительству и непреклонная решимость бороться за власть Советов.²

6) Несмотря на то, что Советы на оккупированной территории были нелегальными или полунелегальными организациями, они выполняли решения Советского Правительства Латвии, действовавшего на освобожденной территории Латвии.

Примером может служить работа 1-го съезда Советов рабочих и безземельных депутатов Курземе, происходившего 20—30 декабря 1918 года в оккупированной Елгаве.³

Съезд принял решение о создании Советов рабочих и безземельных депутатов во всех волостях Курземе.

Съезд предлагал при создании волостных Советов руководствоваться специальной инструкцией эмиссарам Советского Правительства Латвии, разработанной правительством в середине декабря 1918 года.⁴

В этой инструкции, одобренной съездом Советов Курземе, говорилось, что «Советское Правительство посылает во все районы Латвии эмиссаров, задачей которых является поощрениями и указаниями способствовать укреплению власти рабочих и безземельных на местах».⁵

¹ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, дело № 14, лист 3.

² «...население Латвии, а в особенности пролетариат Латвии после тяжелого рабства оккупации не изменил свою волю относительно формы правления и нигде и никогда не постановлял о восстановлении буржуазного государства. Наоборот, трудовой народ Латвии, как до оккупации ее, так и теперь неотступно строит свои Советы и уполномочивает их быть выразителями воли населения Латвии на зло всем препятствиям, которые ставят ему имущие классы». (Образование СССР, сборник документов 1917—1924 г. г., стр. 104—105).

³ «Ziņotājs, Jelgavas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas un Kurzemes Bezzemnieku Padomes Izpildu Komitejas izdevums», № 1—9 9 января 1919 г.

⁴ Там же.

⁵ «Ziņotājs, Jelgavas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas un Kurzemes Bezzemnieku Padomes Izpildu Komitejas izdevums», № 1—9 января 1919 г.

В инструкции определялось правовое положение эмиссаров: «До укрепления местных Советов и тесной связи их между собой, Советом уезда и Советом Латвии эмиссар является посредником между местными Советами и Советским Правительством.»¹

Советы оккупированной территории выполняли также многие другие акты Советского Правительства Латвии.

7) Создание Советов рабочих и безземельных в городах и волостях оккупированной Латвии получило широкое распространение, но нельзя сказать, что они были созданы во всех волостях, во всех городах. Нельзя сказать, также, что все Советы стали сразу же активно работать.

Уездные Совета рабочих и безземельных, которые объединяли бы деятельность волостных Советов на территории уездов, создавались не везде.

Вполне понятно, что на оккупированной территории Латвии не создавались Советы стрелковых депутатов, — латышские революционные стрелки сражались против контрреволюции на различных фронтах гражданской войны.

После образования Советского Правительства Латвии (17 декабря 1918 года) и по мере освобождения территории Латвии от оккупантов происходило качественное изменение роли Советов. Из органов революционной борьбы они превращались в органы государственной власти.

В тех городах и волостях Латвии, в которых Советы существовали еще до освобождения от оккупантов, сразу же после освобождения они брали власть в свои руки.

Но там, где к моменту освобождения Советов не было, происходили их выборы.

Советы как местные органы власти создавались во всех освобожденных волостях и городах Латвии.

К середине января 1919 года почти на всей территории Латвии Советы стали единственными полномочными органами государственной власти.

В этот период создавались три вида местных Советов — городские, волостные и уездные. В городах — Советы рабочих, в волостях — Советы безземельных, в воинских частях — Советы стрелковых депутатов. Уездные Советы были единими центрами, которые объединяли и направляли деятельность и рабочих и безземельных и стрелковых Советов, действовавших на территории уезда.

Как происходил переход власти в руки Советов дает пред-

¹ Там же.

ставление один из докладов Якобштадского (Екабпилеского) Исполкома Советскому Правительству Латвии.

«10—11 декабря вошедший в город Красноармейский 8-й Новгородский полк содействовал упразднению Временной Городской думы и созданию Военно-революционного комитета, в состав которого вошли от местной партии социал-демократов (большевиков) пять, от коммунистического коллектива 8-го Новгородского полка — пять и от городского пролетариата — 15 представителей, причем последние 15 были выдвинуты партией социал-демократов (большевиков). Ревком являлся властью временной, поэтому он приступил к организации Уездного Совета депутатов. Для этого во все волости были посланы пропагандисты-организаторы для организации выборов депутатов в уездные Советы.

17 декабря был открыт конгресс представителей, состоящий из 110 выборных. В большинстве своем (70%) конгресс состоял из коммунистов и им сочувствующих. После обсуждения важнейших вопросов и вынесения соответствующих резолюций — был избран Исполнительный комитет из 15 человек (все члены партии социал-демократии большевиков) плюс: 10 кооптированных с правом решающего голоса. После двухдневной работы конгресс разъехался, вменив в обязанность участникам такового произвести на местах немедленную чистку волостных Советов и организацию партийных ячеек.

22 декабря Исполнительный комитет приступил к исполнению своих функций, причем для более успешной работы раздробился на 14 следующих отделов: 1) административный, 2) продовольственный, 3) хозяйственный, 4) торгово-промышленный, 5) сообщения, 6) социального обеспечения, 7) финансов, 8) народного образования, 9) юридический, 10) аграрный, 11) народного здравоохранения, 12) биржу труда, 13) военный, 14) Чрезвычайную комиссию.»¹

Примерно таким же образом создавались Советы и в других уездах.

Депутаты волостных Советов безземельных избирались на общих волостных собраниях. Так, 29 декабря 1918 года на волостном собрании Яунпиебалгской волости Цесисского уезда был избран волостной Совет в составе 40 депутатов и 11 кандидатов в депутаты.²

Отдел внутренних дел Исполкома Цесисского уездного Совета рабочих и безземельных депутатов своим решением утвер-

¹ ЦГА МВР Латвийской ССР, фонд Р-2, 1918—1919 г. г., опись № 1, дело № 1, лист 12.

² ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, год 1919, опись № 1, дело № 25, лист 7.

дил Яунпиебалгский Совет депутатов в составе 35 депутатов.¹ 5 человек не были утверждены, т. к. они являлись кулаками.² Из 35 депутатов 18 являлись коммунистами.³

29 декабря 1918 года Яунпиебалгский волостной Совет избрал волисполком из 7 человек, причем во главе всех 4 отделов исполкома стояли коммунисты.⁴

Успешная деятельность Яунпиебалгского волостного Совета и решающее влияние коммунистов на работу этого Совета объяснились тем, что с декабря 1918 года здесь работала сильная парторганизация в составе 50 человек.

5 января 1919 года на волостном собрании Друстской волости состоялись выборы волостного Совета. В его состав были избраны 15 депутатов и 5 кандидатов в депутаты.⁵

6 января 1919 г. волостной Совет избрал исполком, в составе которого было создано 3 отдела (продовольственный, аграрный и временный революционный отдел).⁶

22 декабря 1918 года на волостном собрании Цесисской волости был избран волостной Совет в составе 23 депутатов.⁷

Основным правовым актом, в соответствии с которым происходили выборы волостных Советов, являлась упоминавшаяся выше «Инструкция Советского Правительства Латвии о задачах эмиссаров». Она предписывала: «...немедленно созвать на собрание всех имеющихся в волости безземельных — батраков, ремесленников, мелких арендаторов и исполщиков (не использующих наемную рабочую силу), без различия национальности и пола. На собрании необходимо разъяснить задачи Советов и избрать Совет безземельных в составе от 15 до 20 членов (в зависимости от размера волости и численности безземельных в волости). Для осуществления своих постановлений и для практической деятельности Совету должны избрать исполнительные комитеты из 5—9 членов».⁸

Создание волостных Советов безземельных проходило под руководством уездных Советов рабочих и безземельных и их работа направлялась уездными Советами.

Так, 5 января 1919 г. в Цесисском уезде за подписью пред-

¹ Там же, лист 15.

² Там же, лист 17.

³ Там же, лист 27.

⁴ Там же, лист 27.

⁵ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, год 1919, опись № 1, дело № 22, лист 1.

⁶ Там же, лист 2.

⁷ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, год 1919, опись № 1, дело № 19, лист 8—9.

⁸ «Ziņotājs, Jelgavas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas un Kurzemes Bezzemnieku Padomes Izpildu Komitejas izdevums».

седателя уездного Совета Я. Вилкса была опубликована «Инструкция волостным Советам безземельных».¹

В этой инструкции предлагалось в тех волостях, в которых не было Советов безземельных, немедленно их избрать.

В инструкции определялись главные задачи волостных Советов безземельных: они должны провозгласить себя единственными органами власти в волости, отстранить все органы прежней власти, разоружить открытых и скрытых врагов Советской власти.

Точные и конкретные задачи ставились инструкцией перед волостными Советами и в области упорядочения хозяйственной жизни обеспечения продовольствием населения.²

Большое значение в организации волостных Советов в Цесисском уезде сыграли опубликованные 5 января 1919 года также за подписью председателя Цесисского уездного Совета «Задачи волостных собраний безземельных, Советов и их исполкомов».³

В этих «Задачах» определялись права волостного собрания, Совета и Исполкома, их взаимоотношения между собой и порядок выборов.

Волостное собрание безземельных объявлялось высшим органом власти в волости, с правом обсуждать и контролировать деятельность волостного Совета, утверждать бюджет волости, обсуждать и решать все важнейшие вопросы политической, хозяйственной и культурной жизни волости.

Волостной Совет безземельных имел право обсуждать и решать все относящиеся к политическим, хозяйственным и культурным делам вопросы, но на основе решений и распоряжений волостного собрания и высших органов власти.

Исполнительному комитету волостного Совета поручалось: а) выполнять решения волостного собрания, Совета и высших органов революционной власти, б) управлять и руководить различными отраслями хозяйственной и культурной жизни волости: охрана порядка, продовольственный и аграрный вопросы, школа и образование, налоги и т. д.

В «Задачах» устанавливался также порядок выборов волостных Советов.

Право участвовать в выборах депутатов волостного Совета получали безземельные не моложе 18 лет, признающие власть

¹ «Cēsu Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs», № 1, 5 января 1919 г.

² «Cēsu Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs», № 1, 5 января 1919 г.

³ Там же.

Советов. Все имеющие право голоса включались в списки избирателей, которые утверждались на волостных собраниях.

Представители эксплуататорских классов, противники Советской власти в списки избирателей не включались.

Волостные собрания полномочны были решать вопросы только в том случае, если на них присутствовало не менее 1/10 всех избирателей волости.¹

К началу января 1919 год Советы безземельных были созданы в 48 волостях из 61 волости Цесисского уезда.²

В Валмиерском уезде к 7 января 1919 года волостные Советы были созданы в 50 волостях из 56.³

Для организации волостных Советов безземельных часто в волости направлялись представители уездных Советов. Так, 3 января 1919 года Цесисским Советом рабочих и безземельных депутатов был выдан мандат т. Розенбергу Е. Я. в том, что он уполномочен принять участие в организации Совета безземельных депутатов в Нитаурской волости Рижского уезда.⁴

Активнейшее участие в создании волостных Советов принимали временные революционные комитеты, Они рассылали в волости специальные обращения к трудящимся, в которых объяснялось, как надо организовать местные органы Советской власти, что эти органы должны делать.

Так, Мадонский временный революционный комитет 18 декабря 1918 г. с своим обращением призывал: в каждой волости немедленно созвать собрание рабочих и безземельных для избрания Совета безземельных, известив о времени и месте его проведения революционный комитет, чтобы он мог послать туда своих представителей; после избрания Советов они должны немедленно создать исполкомы, отделы которых возьмут руководство всеми делами в свои руки.⁵

Для помощи в проведении организационной работы по выборам волостных Советов ревкомы направляли в волости своих представителей. Основная их задача состояла в том, чтобы организовывать и провести волостные выборные собрания.

Революционные комитеты являлись временными учрежде-

¹ «Cēsu Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs». № 1, 5 января 1919 г.

² «Komunisti», Krievijas Komunistiskās partijas Ziemeļu apgabala latviešu grupu Centra izdevums Pēterpilī, № 17, 24 января 1919 г.

³ «Советская власть в Латвии в 1919 году» материалы и документы, т. 1, 1959, Рига, стр. 207.

⁴ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р 14, год 1918—1919, опись № 1, дело № 8, лист 7.

⁵ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, год 1918—1919, опись № 1, дело № 8, лист 68.

ниями. Об этом прямо говорилось в сообщении Комиссариата внутренних дел о порядке ликвидации революционных комитетов от 22 января 1919 года.

«Комиссариат внутренних дел ССРЛ сообщает, что революционные комитеты являются временными учреждениями, пока не создан уездный центр в виде уездных Советов и исполнительных комитетов. Где такие центры уже созданы, там революционным комитетам надлежит немедленно передать свои дела с соответствующими документами, деньгами и квитанциями уездному исполнительному комитету».¹

Следовательно, ревкомы не заменяли и не подменяли местные Советы. Основное из назначение состояло в том, чтобы помочь создать Советы и передать им всю власть.

Как единственные органы власти на местах, Советы имели широкую компетенцию.

На них возлагалось управление местным хозяйством, финансами, культурно-просветительными учреждениями. Советы вели борьбу с контрреволюцией, руководили организацией народных судов и революционных трибуналов, организовывали и направляли деятельность отрядов милиции.

Городские, волостные и уездные Советы рабочих, безземельных и стрелковых депутатов развернули широкую деятельность по налаживанию советских порядков, по охране социалистической собственности, по восстановлению народного хозяйства.

В очень тяжелых экономических условиях местные Советы стали осуществлять функции по организации социалистического хозяйства.

В результате империалистической войны и немецкой оккупации местное хозяйство уездов было в состоянии полного развала. Советы принимали меры к возобновлению работы предприятий, мастерских, с тем, чтобы организовать выпуск наиболее необходимой для населения и армии продукции.

Большая работа в городах проводилась по ликвидации безработицы.

Много внимания уделяли Советы улучшению жилищных условий трудящихся. С этой целью проводилось уплотнение буржуазии, у буржуазии реквизировались благоустроенные дома.

Особенно трудным участком в деятельности Советов было продовольственное дело. В разоренной войной Латвии положение с продовольствием было исключительно тяжелым. Население голодало. Советам приходилось искать пути обеспечения населения продовольствием.

¹ «Сіра», № 12, 22 января 1919 г.

Советы развернули также большую работу по организации просвещения, реорганизации учебных заведений, созданию библиотек, клубов, театров.

Всю многогранную деятельность Советы развернули, опираясь на широкие массы трудящихся, работая при их непосредственном участии и помощи.

Местные Советы сыграли исключительно большую роль в осуществлении всех первых социалистических преобразований в республике. Они занимались не только руководством политической, хозяйственной и культурной жизнью на территории своего уезда, волости, города, но и принимали активное участие в решении общереспубликанских вопросов.

Примером может служить разработка проекта Конституции Советской Латвии 1919 г. Уездные Советы принимали самое деятельное участие в обсуждении и доработке проекта Конституции Советской Латвии.

9—11 января 1919 года, т. е. за два дня до открытия 1-го съезда Советов, на заседании Валмиерского уездного Совета рабочих, стрелковых и безземельных депутатов представитель Советского Правительства Латвии К. Печак, выступая с докладом по вопросу о Конституции Советского Правительства, рассказал об основных принципах будущей Конституции ССРЛ.¹

В принятой, по предложению К. Печака, резолюции Валмиерский Совет одобрил все основные положения будущей Конституции ССРЛ 1919 г.²

Проект Конституции ССРЛ был обсужден также на заседании Цесисского уездного Совета рабочих и безземельных депутатов (11 января 1919 г.)³ на многих волостных собраниях.

12 января 1919 г. в г. Елгаве состоялся массовый митинг трудящихся. На митинге выступил представитель уездного Исполкома большевик Виксиньш с докладом о советской Конституции.⁴ Участники митинга одобрили проект Конституции ССРЛ.

Постоянными органами местных Советов, их рабочими аппаратами были исполнительные комитеты, которые обладали всей полнотой власти в период между заседаниями соответствующих местных Советов. Исполнительные комитеты для ру-

¹ «Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Bifetens», Nr. 2.

² Там же.

³ «Cēsu Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs», 1919, 18 января, № 4.

⁴ «Ziņotājs» Jelgavas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas un Kurzemes Bezzemnieku Izpildu Komitejas Izdevums», 1919, 19 января, № 7.

ководства отдельными отраслями хозяйства и культуры создавали отделы. Но единообразие в построении отделов в исполкомах не было.

Исполкомы вели повседневную практическую работу по претворению в жизнь декретов и постановлений центральной власти республики, а также решений местных Советов.

О широком круге вопросов, которые разрешали исполкомы, можно судить, например, по повестке дня Исполнительного Комитета Рижского Совета рабочих депутатов от 11 января 1919 года.

В повестку дня были включены следующие вопросы: городское хозяйство, организация съезда Советов Латвии, организация революционного трибунала, продовольственный вопрос, объединение работы некоторых комиссий, финансирование районных комитетов, представительство безработных в Рижском Совете, общественные работы.¹ И так было не только в Рижском Совете.

Процесс превращения местных Советов на освобожденной от оккупантов территории Латвии в органы государственной власти в основном завершился к середине января 1919 года.

Наиболее характерными особенностями местных Советов этого периода были следующие:

1) Превращение местных Советов из органов революционной борьбы в органы государственной власти, существовавшие во всех освобожденных волостях и городах Латвии.

Основные виды Советов: городские, волостные и уездные. В городах — Советы рабочих, в волостях — Советы безземельных. Уездные Советы являлись единими центрами, объединявшими Советы рабочих, безземельных и стрелковых депутатов.

Как органы власти Советы обладали широкими правами, принимали самое активное участие в развернувшемся в республике социалистическом строительстве, в том числе и в решении общереспубликанских вопросов.

2) Советы и их исполкомы разных городов и волостей имели известные различия в структуре. Довольно большая и часто необоснованная разница существовала в количестве депутатов волостных, городских и уездных Советов. Создавались неодинаковые отделы в исполкомах, не были ясно определены взаимоотношения между вышестоящими и нижестоящими Советами.

Объяснялось это отсутствием единого законодательного акта, который регулировал бы все эти вопросы.

Очень часто эти вопросы решались на основе законодатель-

¹ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-1, год 1918—1919, опись № 5, дело № 6, лист 7.

ных актов Советской власти в Латвии в 1917—1918 годах, на основе актов местных Советов декабря 1918 года — января 1919 года, в известной степени, на основе традиций, сложившихся при выборах Советов рабочих, солдат и безземельных в период существования Советской власти в Латвии в 1917—1918 годах.

3) Не было еще единого выборного республиканского центра в лице Съезда Советов Латвии и его ЦИК. Функции этих республиканских органов выполняло Советское Правительство Латвии.

После превращения местных Советов в органы государственной власти особенно остро встал вопрос об издании законодательного акта, в котором были бы установлены основные принципы строительства местных Советов в республике.

Такой законодательный акт принял I съезд Советов объединенной Латвии, состоявшийся 13—15 января 1919 года.

Это была Конституция Социалистической Советской Республики Латвии. Конституция ССРЛ 1919 года явилась первым законодательным документом, в котором подробно, в специальной главе, определялась организация местной Советской власти в республике.

Система местных органов государственной власти и управления, по Конституции ССРЛ, строилась на основе принципа решающего участия трудящихся в управлении государством.

В статье 12 Конституции говорилось:

«Местной властью волостей является волостной Совет, который избирается всеми рабочими волости и находящимися в границах волости местечек и городов»¹.

В качестве высшей власти уезда Конституция закрепляла уездный Совет рабочих депутатов. Депутатов уездных Советов избирали непосредственно как сельские, так и городские рабочие.

Уездные Советы были местной властью в уездах и в уездных городах, т. к. создание городских Советов Конституция ССРЛ не предусматривала. Хотя в некоторых городах (например, Риге) создавались и городские Советы.

По Конституции ССРЛ все Советы именовались Советами рабочих депутатов. На I-м съезде Советов Латвии была принята специальная резолюция «О рабочей республике», в которой говорилось, что безземельные и латышские стрелки — те же самые рабочие, поэтому Советская власть в Латвии впредь должна называться не властью рабочих, безземельных и стрелковых Советов, а властью рабочих Советов.¹

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvija, LVI Rīga, 1957 п., стр. 132.

После принятия этого решения все Советы (съезд Советов Латвии и местные Советы) по Конституции ССРЛ стали называться Советами рабочих депутатов. Однако, многие волостные Советы по-прежнему продолжали называть себя Советами безземельных, а не Советами рабочих депутатов.

Конституция ССРЛ устанавливала, что уездные и волостные Советы для осуществления текущей деятельности избирают исполнительные комитеты. Состав уездных исполкомов определялся в 7—9 человек, волостных — 3—7 человек.

Конституция внесла единство в построение местных органов власти, определила порядок выборов Советов и взаимоотношения Советов и их исполкомов с Центральными органами и между собой.

После принятия Конституции структура всех Советов и их исполкомов приводилась в соответствие с Конституцией ССРЛ.

В феврале — марте 1919 г. волостные Советы рабочих (безземельных) депутатов были переизбраны почти все в волостях Латвии. Выборы производились на основе избирательной системы, установленной Конституцией ССРЛ 1919 года.

Закрепленная в Конституции ССРЛ избирательная система имела много общего с избирательной системой, установленной Конституцией РСФСР 1918 года. Право избирать и быть избранными было предоставлено гражданам обоего пола, достигшим 18 лет.

Избирательных прав были лишены представители свергнутого эксплуататорских классов.

Практически в волостях избирательное право предоставлялось лишь тем жителям волости, которые были включены в списки избирателей. Списки избирателей подготавливались волостными исполкомами и обсуждались и утверждались на общих волостных собраниях рабочих и безземельных.

К составлению и утверждению списков избирателей в волостях подходили очень внимательно. Часто в списки избирателей не включали не только эксплуататорские элементы, но и отдельных представителей трудящихся, если они своим поведением подрывали устои советской власти.

Характерным примером подхода к утверждению списков избирателей является решение собрания рабочих и безземельных Друстской волости от 8 февраля 1919 года.

Собрание решило отобрать право голоса: 1) у Роберта Шулмейстера, который в 1905 г. был членом социал-демократической партии и активно участвовал в партийной работе, а в 1917 году и в период немецкой оккупации в 1918 году вы-

¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, LVI, Rīga 1957 г., стр. 138

ступал против Советского правительства и Российской большевистской партии; 2) у Готхарда Фиргофа за его недостойное поведение в период немецкой оккупации; 3) у Карла Шулмейстера, члена партии с 1915 года, так как он в 1917 году и в период немецкой оккупации варил самогон и продавал его.¹

В избирательной системе Советской Латвии были некоторые особенности, отличающие ее от избирательной системы Советской России.

В РСФСР выборы в Советы не были вполне равными. Статья 25 Конституции РСФСР гласила, что Всероссийский съезд Советов составлялся из представителей городских Советов по расчету 1 делегат на 25 тыс. избирателей и представителей губернских съездов Советов по расчету 1 делегат на 125 тысяч жителей.

Конституция же ССРЛ 1919 года устанавливала единые нормы представительства как для рабочих, так и для крестьян.

Конституция РСФСР 1918 г. устанавливала многостепенные выборы средних и высших звеньев советской системы (от волостного до республиканского съезда Советов). Непосредственно избирателями выбирались сельские, поселковые и городские (районные в городах) Советы.

Конституция ССРЛ не предусматривала многостепенных выборов. Выборы в местные и центральные органы власти были прямыми. Исключение составляло «Положение об организации Рижского Совета», устанавливавшее, что на конференцию Советов рабочих депутатов Рижского уезда городской Совет посылает 1 делегата от 500 избирателей, а волостные Советы — 1 делегата от 1000 жителей, и тем самым предполагавшее закрепить руководящее положение промышленных рабочих Риги на конференции Советов Рижского уезда.

Таковы были наиболее важные особенности избирательной системы Советской Латвии.

Конституция ССРЛ закрепляла следующие нормы представительства в местные Советы. Уездные Советы избирались по норме 1 делегат от 1000 избирателей, а волостные Советы — 1 делегат от 100 избирателей.

В результате перевыборов в феврале—марте 1919 г. была приведена в соответствие с нормами Конституции ССРЛ организационная структура Советов, возросло влияние коммунистов в Советах.

Эти изменения хорошо видны на результатах перевыборов местных Советов в одном из уездов республики — Малиен-

¹ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-14, год 1919, опись № 1, дело 22, листы 61—62.

ском уезде. В этом уезде перевыборы волостных Советов происходил в феврале, марте и апреле 1919 г.¹

В соответствии с 20 статьей Конституции ССРЛ² выборы волостных Советов происходили на волостных собраниях. Депутаты избирались по норме 1 депутат от 100 избирателей.

В результате выборов количественный состав волостных Советов в уезде оказался следующим: в 4 волостных Советах избрано меньше 10 депутатов; в 12 Советах число депутатов колебалось от 10 до 20 депутатов; в 3 Советах число депутатов превышало 20, а в одной волости с самым большим числом избирателей избрано 33 депутата.

В зависимости от количественного состава волостных Советов различным оказался и количественный состав волостных исполнительных комитетов: в 2 волостях исполкомы состояли из 7 членов, в 2 — из 6 членов, в 11 — из 5 членов, в 4 — из 4 членов.³

Перевыборы волостных Советов в Малиенском уезде привели к укреплению авторитета Коммунистической партии. Об этом свидетельствуют следующие цифры. 16 волисполкомов состояли только из коммунистов, в составе 4 других исполкомов были и беспартийные. Представителей других партий в волостных исполкомах не было.⁴

В 19 из 20 волостей этого же уезда существовали партийные организации.

Эти данные убедительно свидетельствуют о том, какое серьезное внимание коммунисты Латвии уделяли укреплению волостных Советов — низшего звена Советской власти.

После перевыборов деятельность волостных Советов стала более оперативной и согласованной с деятельностью вышестоящих органов. Об этом прямо говорилось, например, в отчете вновь избранного Совета рабочих депутатов Унгурской волости:

«Деятельность нового состава Совета более согласована и продуктивна, т. к. Совету ясно известна его сфера деятельности и определены границы. При неясных вопросах и в случаях недоразумений есть возможность быстро обратиться к компетентному органу — уездному Исполнительному комитету».⁵

Конечно отдельные случаи несогласованности во взаимоотношениях между волостными Советами и уездными Советами

¹ «Сипа», № 110, 20 мая 1919 г.

² Padomju varas konstitucionālie akti Latvija, стр. 133.

³ «Сипа», № 110, 20 мая 1919 г.

⁴ Там же.

⁵ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-10, год 1919, опись № 1, дело № 43, лист 120.

все еще имели место. Так, в Малиенском уезде на вопрос, довольны ли волостные Советы уездным Исполкомом, из 20 волостных Советов 7 ответили, что недовольны. Причиной такого ответа являлись следующие неполадки в работе уездного исполкома:

- 1) распоряжения уездного ИК присылались с опозданием,
- 2) в распоряжениях не давалось объяснений, почему необходимо проведение того или иного мероприятия,
- 3) уездный ИК давал иногда противоречивые указания.¹

Поскольку Конституция ССРЛ представляла местным органам власти известную самостоятельность в определении структуры исполкомов, волостные исполкомы неодинаково подошли к созданию отделов. В одних исполкомах было больше отделов, в других меньше. В одних создавались одни отделы, в других — другие.

Например, в Малиенском уезде в 11 волысполкомах было создано по 3 отдела (аграрный, продовольственный, просвещения и социального обеспечения), в 6 волысполкомах — по 4 отдела, а в 2 — более 4 отделов в каждом.²

В Цесисском уезде, как правило, в волостных исполкомах создавалось по 4 отдела: аграрный, школьный, продовольственный, финансовый.³

Иначе вопрос об отделах волысполкомов был решен в Резекненском уезде. Волостные исполкомы создавали свои отделы только в исключительных случаях и только после специального разрешения уездного исполкома.

Волостные исполкомы в Резекненском уезде состояли из председателя — исполнявшего административно-политическую работу, товарища его (заместителя) — исполнявшего обязанности казначея и другие неотложные работы, секретаря, который вел всю переписку с разными учреждениями и лицами, входящий и исходящий журналы и ведал всем внутренним и хозяйственным распорядком волостного исполкома.

Остальные члены волысполкомов выполняли отдельные поручения исполкома.⁴

После перевыборов в феврале—марте 1919 г. волостные Советы и их исполкомы по количеству членов стали несколько малочисленнее, чем в момент создания Советов в декабре 1918 года — январе 1919 г.

¹ «Сйца», № 110, 21 мая 1919 г.

² «Сйца», № 110, 21 мая 1919 г.

³ ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-114, 1919 г., опись № 1, дело 25, лист..

⁴ см. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, т. I, 1959 г. стр. 295—296.

Уменьшилось и число членов волисполкомов. Это объяснялось тем, что число членов волостных Советов и исполкомов было приведено в соответствие с нормами Конституции ССРЛ.

На заседании Якобштадского (Екабпилсского) уездного исполкома 18 января 1919 г. была утверждена новая структура исполкома. В исполкоме было создано три Совета — народного хозяйства, революционной борьбы, социального обеспечения и образования, каждый из которых делился на отделы.¹

Как правила заседания волостных Советов проводились 2—3 раза в месяц. Заседания исполкомов 1+2 раза в неделю. Волостные собрания проходили один раз в 2—3 месяца.

На этих собраниях не только происходили выборы волостных Советов, но и решались другие важные вопросы.

После принятия Конституции ССРЛ была произведена также реорганизация структуры уездных исполкомов в соответствии со схемой организации правительства Латвии. В уездных исполкомах создавались отделы и Советы одноименных отделам и Советам Советского Правительства Латвии.

Подобную же структуру имели теперь исполкомы и в других уездах республики.

В уездах, волостях много внимания уделялось тому, чтобы в советских органах работали только преданные делу рабочего класса люди.

Комиссариат внутренних дел республики издал приказ о щий приказ о недопустимости работы в Советах чиновников, недопустимости работы в Советах чиновников, занимавших тех, которые пользуются полным доверием пролетариата.² летариата²)

В виду исключительно тяжелого военно-политического положения в феврале-марте 1919 года, в Советской Латвии была проведена всеобщая воинская мобилизация, в результате которой в армию ушли многие работники Советов. Например, в отчете исполкома Валмиерского уездного Совета рабочих депутатов Комиссариату внутренних дел от 19 мая 1919 года, го-

¹ Совет народного хозяйства: земледелия, промышленности, труда, сообщения и другие отделы. Совет революционной борьбы: военный, юридический, милиции, внутренних дел и в этот же Совет входил комендант. Совет социального обеспечения и просвещения: социального обеспечения, народного здравоохранения и народного просвещения.

(ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-2, год 1918—1919, опись № 1, дело № 1, лист 77—78).

² См. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том 1, 1959, Рига, стр. 271—272.

ворилось, что состав работников большинства волостных исполкомов менялся 4 раза почти полностью.¹

Это вызывало новые дополнительные трудности в деятельности Советов.

В Конституции ССРЛ не получил специального решения вопрос о местных органах государственной власти г. Риги.

До принятия Конституции ССРЛ в Риге, как раньше указывалось, действовал Рижский Совет рабочих депутатов и 6 районных Советов рабочих депутатов,² а Конституция не предусматривала создание городских Советов. Поэтому после принятия Конституции 11 мая 1919 г. на Рижской городской и уездной конференции Компартии Латвии специально обсуждался вопрос о правовом положении Рижского Совета рабочих депутатов и было принято «Положение об организации Рижского Совета».

По этому положению высшим органам власти в Рижском уезде являлась конференция Советов рабочих депутатов уезда.

Конференция должна была избирать исполком — один как для города, так и для всего уезда.

Но высшей политической властью в городе Риге оставался городской Совет. Он окончательно мог решать все хозяйственные дела, относящиеся к городу.³

Следовательно, в Рижском уезде предполагалось создать такую структуру местных органов власти, которая несколько отличалась от той, какая была предусмотрена Конституцией ССРЛ. Однако создана она не была, т. к. 22 мая Советская власть в Риге пала под ударом интервентов.

Взаимоотношения волостных и уездных Советов, их исполкомов между собой и с центральными органами республики строились на принципе демократического централизма. В 16 и 17 статьях Конституции ССРЛ говорилось, что уездный Совет и исполком имеют право отменить любое решение и распоряжение волостного Совета или исполкома, а ЦИК — любое решение и распоряжение уездных Советов или исполкомов.

Закрепляя подчиненность нижестоящих Советов вышестоящим, Конституция в то же время подчеркивала, что местные Советы являются на своей территории высшей властью.

Компетенция уездных и волостных Советов и их исполкомов в Конституции не была определена.

Но постановлением Советского правительства Латвии «О порядке издания декретов» от 20 февраля 1919 года установ-

¹ Там же, стр. 299.

² ЦГА МВД Латвийской ССР, фонд Р-1, год 1918—1919, опись № 5, дело № 6, листы 1—2.

³ «Сйда», № 107, 16 мая 1919 г.

ливалось, что по всем вопросам, не разрешенным до 24 декабря 1919 года¹ декретами правительства РСФСР или Конституцией Латвии и декретами правительства ССРЛ, уездные Советы имеют право издавать свои распоряжения.²

Следовательно, уездные Советы пользовались исключительно широкой компетенцией. Об этом свидетельствует, в частности, такой интереснейший документ, как «Pagastu Satversme Valmieras apriņķī», принятый на заседании Валмиерского уездного Совета рабочих депутатов 12 марта 1919 года.

В этом документе Валмиерский уездный Совет законодательно закрепил правовое положение волостного Совета рабочих депутатов, его исполкома, волостного собрания рабочих и разрешил некоторые другие вопросы, не нашедшие отражения в главе «Организация местной советской власти» Конституции ССРЛ.

В политической и экономической жизни волостей Латвии и до создания волостных Советов и после их создания значительная роль принадлежала волостным собраниям. Но в Конституции ССРЛ волостные собрания не были названы среди местных органов государственной власти. А «Pagastu Satversme Valmieras apriņķī» в статье 6-й прямо закрепила, что «Pagastu Strādnieku sapulce ir augstākais pagasta pašvaldības orgāns ar lemšanas un pārraudzības tiesībām».³ Волостным собраниям рабочих в «Satversme» был посвящен специальный раздел, который так и назывался «Pagastu strādnieku sapulce».

Волостному собранию предоставлялось право в пределах своей территории решать вопросы обороны, обработки земли, регистрации и распределения продовольственных продуктов, ремонта и строительства предприятий, жилищ, дорог, ликвидации безработицы, обеспечения престарелых и пр.

Волостному собранию рабочих предоставлялось также право контролировать деятельность волостного Совета, волостного исполкома и ревизионной комиссии. Волостные собрания должны были созываться не реже одного раза в три месяца.

Следующий раздел «Pagastu Satversme» был посвящен волостным Советам рабочих. Здесь в статьях 19—52 подробно определялась компетенция волостных Советов. Она относилась к их компетенции: утверждение волостного бюджета, прием и освобождение волостных работников, учителей и т. д., избра-

¹ т. е. до признания независимости Советской Латвии со стороны РСФСР.

² Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, стр. 141.

³ «Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens», № 13, 1919 г.

ние Исполкома, правлений именов и других органов, контроль и руководство их работой.

В этом разделе подробно определялось, когда и как должны происходить заседания Совета; порядок вступления в законную силу решений волостного Совета; устанавливалось, что волостные Советы рабочих должны избираться волостными собраниями рабочих на три месяца по норме 1 член от 100 избирателей, но не меньше 10 членов (ст. 19).

Специальный раздел в «Pagastu Satversme» определял компетенцию Исполнительного Комитета волостного Совета рабочих. В статье 35 указывалось, что волостной исполком является органом управления. В его задачу входит (статья 36): проведение в жизнь решений и распоряжений волостного собрания рабочих и волостного Совета, а также высших органов власти и управления; руководство всеми отраслями политической, хозяйственной и культурной жизни волости; наблюдение за исполнением жителями волости постановлений и распоряжений советских органов.

В этом разделе подробно регламентировался порядок распределения обязанностей между членами исполкома, порядок отчетности. Устанавливалось, что исполком избирается волостным Советом из депутатов Совета сроком на 3 месяца (как и Совет) в составе 3—5 человек (в порядке исключения — из 7).

Специальный раздел посвящался ревизионной комиссии, которая также избиралась на 3 месяца. Ревизионная комиссия должна было состоять из 3 человек. Она обязана была не реже, чем 1 раз в 3 месяца проводить ревизию работы Исполкома. «Pagastu Satversme Valmieras apriņķī» безусловно, являлась документом, развивающим дальше положения Конституции ССРЛ, и в то же время она являлась документом, обобщившим и юридически закрепившим опыт советского строительства в волостях Валмиерского уезда, одного из уездов республики. То, что было записано в этом документе, уже проводилось в основном в жизнь в волостях уезда. С марта 1919 г. «Pagastu Satversme» вступила в законную силу на всей территории уезда, и все различия, которые еще существовали в структуре и деятельности волостных органов власти и управления, были устранены.

Для юридической деятельности местных Советов исключительно важное значение имел вопрос о взаимоотношениях местных Советов с местными партийными организациями Коммунистической партии Латвии.

Вся многогранная работа по строительству и укреплению Советов, по организации их деятельности в республике прово-

мунистической партии Латвии.

Уездные и волостные партийные организации руководили выборами в местные Советы, направляли деятельность Советов, посылали на работу в Советы своих лучших работников.

Именно партийное руководство Советами сделало их настоящими органами диктатуры пролетариата. Можно сказать, что уездные и волостные партийные организации в целом успешно и умело руководили и направляли деятельность местных Советов.

Несколько иначе сложились в 1919 году в Латвии взаимоотношения городских, волостных и уездных Исполкомов Советов с местными партийными организациями.

Уездные, городские и волостные исполнительные комитеты Советов одновременно являлись местными комитетами Коммунистической партии Латвии. Следовательно, местные партийные организации самостоятельных руководящих партийных органов не избирали.

Такое решение вопроса о взаимоотношениях местных партийных организаций с исполкомами местных Советов было признано полезным и правильным VI съездом Компартии Латвии¹ в резолюции «О взаимоотношениях КПЛ и Советского Правительства».

В этой резолюции говорилось:

«VI съезд КПЛ постановляет:

1. ЦК КПЛ и местные комитеты партии одновременно должны быть правительством Советской Латвии и руководящими органами местных Советов, причем исключение из этого общего положения допускается лишь в исключительных случаях.²

В результате исполкомы местных Советов должны были заниматься не только своими непосредственными делами, но и партийными делами, в том числе и пропагандой и агитацией, партийным воспитанием и т. д.

Это затрудняло и усложняло работу Исполкомов местных Советов. Они вынуждены были решать много таких вопросов, которые фактически не подлежали их непосредственной компетенции.

Одновременно ослаблялся контроль местных партийных организаций за деятельностью местных Советов, т. к. председатель Исполкома являлся и руководителем местной партийной организации.

¹ состоялся в Риге 1—6 марта 1919 года.

² «Советская Латвия в 1919 году, документы и материалы, том I, 1959, стр. 283.

Поэтому вряд ли можно признать целесообразным слияние уездных, волостных и городских Исполкомов Советов с местными комитетами партийных организаций уезда, волости и города.

Большая работа, проведенная Коммунистической партией Латвии по строительству и укреплению местных Советов позволила им стать во главе социалистического строительства в республике, широко и полно развернуть свою деятельность.

Деятельность уездных, волостных и городских Советов и их Исполкомов была исключительно многосторонней. Главными направлениями в ней были следующие:

- 1) подавление свергнутых эксплуататорских классов;
- 2) военная оборона республики;
- 3) хозяйственно-организаторская работа;
- 4) культурно-воспитательная работа.

Активное участие местных Советов в подавлении свергнутых эксплуататорских классов проявлялось в том, что в уездах и волостях представители свергнутых классов были отстранены от участия в управлении делами волостей, уездов, лишены избирательных прав.

Большую роль в подавлении сопротивления свергнутых эксплуататорских классов сыграли созданные в уездах Советской Латвии революционные трибуналы. Они рассматривали дела о контрреволюционных преступлениях, спекуляции, грабежах, мордерстве и т. д. Так, например, в марте 1919 года следственная комиссия Валмиерского уездного трибунала расследовала и передала на рассмотрение трибунала 134 дела о контрреволюционных преступлениях, 10 о спекуляции, 1 о взяточничестве и т. д. В апреле 1919 года состоялось 12 заседаний Валмиерского уездного трибунала, на которых было рассмотрено 43 дела о коатрреволюционных преступлениях, 3 дела о спекуляции и т. д.¹

Но особенно решительно проводили борьбу с эксплуататорскими классами политические подотделы, которые создавались в составе административных отделов исполнительных комитетов уездных Советов. На территории Советской Латвии они выполняли функции Чрезвычайных Комиссий. Но в отличие от Чрезвычайных Комиссий, политические подотделы создавались при исполнительных комитетах уездных Советов или им подчинялись. Особенно активно действовали политические подотделы в Советской Латвии весной 1919 г.

Так, политический подотдел Исполкома Валмиерского уезд-

¹ E. Stumbiņa «Padomju tiesas pirmie soļi Latvijā», LVI, Rīga, 1957, стр. 42.

ного Совета рабочих и безземельных в феврале 1919 года арестовал 20 контрреволюционеров и 8 белогвардейцев.

В марте-мае 1919 года в республике была проведена национализация земли, торговых предприятий, банков, промышленных предприятий, чем был нанесен существенный удар по былому экономическому могуществу эксплуататорских классов.

Проводя в жизнь записанный в Конституции ССРЛ принцип «кто не работает, тот не ест», местные Советы привлекали буржуазию к обязательной трудовой повинности.

Примером может служить распоряжение Рижского Совета рабочих депутатов о введении обязательной трудовой повинности для буржуазии от 10 марта 1919 г.

В распоряжении говорилось:

«1. Чтобы искоренить тунеядство буржуазии, приблизить ее к пролетарской среде и приучить к общественно-полезному труду, Рижский Совет рабочих депутатов объявляет о введении трудовой повинности для буржуазии.»¹

Очень тесно с функцией подавления свергнутых эксплуататорских классов переплеталась функция обороны республики от нападения интервентов.

Основную роль в выполнении этой функции играла Армия Советской Латвии, центральные правительственные органы республики, но не малая роль принадлежала и местным Советам и исполкомам. Можно сказать, что без местных Советов в республике невозможно было бы провести в жизнь эту функцию.

Местные Советы осуществляли мобилизацию в армию, снабжали армию продовольствием, обмундированием, обеспечивали работу военных мастерских и т. д.

Для проведения всей этой работы при уездных и городских исполкомах Советов создавались специальные военные отделы. О той большой работе, которую проводили местные Советы в организации обороны республики, свидетельствует, в частности, отчет Исполкома Валмиерского уездного Совета рабочих депутатов за февраль 1919 года.

Когда в феврале 1919 г. был прорван фронт, волостные и уездный исполкомы организовали и отправили на фронт несколько вооруженных отрядов.

В феврале месяце был проведен сбор одежды для армии. В это же время Исполком Валмиерского уездного Совета распределил по частям Красной Армии и предоставил как средство транспорта 2292 лошадей.²

¹ «Сипа», № 52, 11 марта 1919 г.

² см. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том I, 1959, стр. 276—277.

Местные Советы организовали всеобщее военное обучение коммунистов и рабочих. Такое военное обучение было организовано там же военным отделом Валмиерского уездного Совета и др.¹

Несмотря на то, что Советская Латвия в 1919 году не имела ни одного мирного дня, в деятельности местных Советов исключительно большое внимание уделялось хозяйственно-организаторской работе.

Местные Советы на территории своего города, уезда, волости проводили национализацию земли, предприятий и т. д. Много сил и внимания уделялось восстановлению деятельности промышленных предприятий, мастерских, обеспечению их сырьем и всем необходимым для продуктивной работы.

Управление промышленными предприятиями в уездах осуществляли уездные отделы промышленности.

Особенно велика была роль местных Советов в решении аграрного вопроса в республике. Они практически проводили в жизнь декрет о национализации земли, а потом на базе конфискованных баронских имений создавали советские хозяйства.

Примером может служить распоряжение заведующего отделом земледелия Елгавского уездного Совета рабочих депутатов волостным Советам о создании советских хозяйств в уезде, изданное в феврале 1919 года.²

Этим распоряжением предписывалось волостным Советам немедленно приступить к организации совхозов в бывших имениях.

Оккупационные войска оставили Латвию разбитой, разоренной и разграбленной. За годы мировой войны сельское хозяйство Латвии окончательно разорилось. Продовольственное положение Советской Латвии было очень тяжелым. Население многих волостей, городов, в том числе и Риги, голодало.

Советское правительство Латвии и местные Советы проводили решительные меры по борьбе с голодом, по обеспечению населения продовольствием.

13 января 1919 года отдел снабжения Валмиерского уездного Совета рабочих депутатов издал распоряжение волостным Советам о реквизиции зерна урожая 1918 года для голодающего населения гор. Риги.³

Такие же распоряжения издавались и в других уездах.

В феврале 1919 г. Исполком Рижского Совета рабочих де-

¹ см. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том 1, 1959, стр. 503—504.

² Там же, стр. 371—372.

³ Там же, стр. 306

путатов своим постановлением ввел классовый принцип в продовольственном снабжении населения. В соответствии с этим постановлением все население было разделено на 3 категории, причем к 3, самой низшей категории, были отнесены лица, живущие на доходы с капитала, домов, предприятий и эксплуатации чужого труда.¹

В Риге были организованы общественные столовые. Только за март 1919 года эти столовые раздали населению около 5.000.000 обедов.²

Ведущая роль принадлежала местным Советам и в осуществлении функции культурно-воспитательной работы. Они организовали новые школы, университет, выпускали газеты, создавали клубы, театры и т. д.

Все это свидетельствует о действительно широком участии нового социалистического строя в республике. Но местные Советы не смогли полностью развернуть свои возможности. В конце мая 1919 года военно-стратегическая обстановка в республике сложилась не в пользу Советской власти. 22 мая 1919 года советские войска вынуждены были оставить г. Ригу.

В связи с этим изменились условия деятельности местных Советов тех районов, где советская власть еще держалась. Главное внимание теперь они уделяли военной защите от интервентов.

Начался новый период в деятельности местных органов власти Советской Латвии.

Но прежде, чем перейти к характеристике этого периода, следует отметить наиболее важные черты местных Советов, действовавших в Латвии после принятия Конституции ССРЛ и до конца мая 1919 года.

1) После принятия Конституции ССРЛ 1919 года структура всех местных Советов и их исполкомов была приведена в соответствие с нормами Конституции.

В результате перевыборов волостных и уездных Советов в феврале—марте 1919 г. была упрощена и стала более единообразной структура местных Советов и их исполкомов, укрепилось партийное руководство в Советах.

2) Наладились и укрепились на основе принципа демократического централизма взаимоотношения волостных и уездных Советов, их исполкомов между собой и с центральными органами республики.

3) Если сравнить систему местных органов государственной власти, закрепленную Конституциями РСФСР и других Со-

¹ см. «Советская Латвия в 1919 году», документы и материалы, том I, 1959, стр. 312—314.

² Там же, стр. 328.

ветских республик, с системой местных органов власти по Конституции Советской Латвии, то можно заметить, что местные, как и высшие органы власти и управления в Латвии, имели некоторые особенности. Эти особенности состояли, главным образом, в том, что существовавшие до принятия Конституции Советов рабочих, безземельных и стрелковых депутатов в Конституции ССРЛ получили наименование — Советы рабочих депутатов. В Латвии не создавались уездные съезды Советов, как в других Советских республиках. Уездные Советы по Конституции ССРЛ являлись высшей государственной властью на своей территории.

4) Несколько иначе, чем в других Советских республиках, решался в Советской Латвии вопрос о взаимоотношениях партии и Советов. В Советской Латвии исполнительные комитеты местных Советов одновременно являлись комитетами местных партийных организаций.

5) Местные Советы и их исполкомы активно участвовали в строительстве социализма в республике. При этом главными направлениями в деятельности местных Советов являлось подавление свергнутых эксплуататорских классов, военная оборона республики, хозяйственно-организаторская и культурно-воспитательная работа.

* * *

Вскоре после падения Риги части Армии Советской Латвии вынуждены были оставить и другие районы Советской Латвии. Советская власть сохранилась только в 4 латгальских уездах — Даугавпилском, Резекненском, Лудзенском и Вилянском.

Основными причинами поражения Советской власти в Латвии являлись:

1) грубое вооруженное вмешательство американских, английских, германских и других империалистов во внутренние дела Латвии, их помощь войсками и военной техникой, продовольствием и т. д. латышской буржуазии;

2) решающее превосходство в количестве и в военной технике объединенных сил международной контрреволюции над силами Армии Советской Латвии.

После падения Риги Советское правительство Латвии переехало в г. Резекне.

Так как территория Латвии значительно уменьшилась и сократился объем работы, 26 мая 1919 г. Советское правительство Латвии постановило сократить число членов правительства с 11 до 5.

Значительно был сокращен и аппарат комиссариатов, некоторые из них вообще перестали существовать.

Напряженная фронтовая обстановка заставила вначале значительно сузить деятельность уездных и волостных Советов рабочих депутатов, а потом и вообще многие из них распустить.

В условиях ожесточенной гражданской войны, когда оставшаяся территория Социалистической Советской Республики Латвии была в огне военных действий, сравнительно большой аппарат местных органов власти не мог достаточно быстро и оперативно решать вопросы, связанные с обороной республики.

Поэтому снова были вызваны к жизни военно-революционные комитеты как чрезвычайные временные государственные органы на местах.

Военно-революционные комитеты были созданы во всех 4 уездах Латгалии.

Военно-революционные комитеты сосредоточили в своих руках всю полноту власти, выполняли все функции Советов и их органов, руководили мобилизацией трудящихся на отпор врагу.

Военно-революционные комитеты обеспечивали размещение воинских частей в населенных пунктах, организовывали бесперебойное снабжение продовольствием, поддерживали общественный порядок и проводили также широкую политическую работу среди рабочих и крестьян.

Ревкомы не только занимались обеспечением фронта, мобилизацией трудящихся на отпор врагу, но много внимания уделяли и социалистическому переустройству уездов Латгалии.

За несколько месяцев существования Советской Латвии, при активном участии ревкомов, была проведена большая работа по перестройке хозяйственной и общественной жизни края.

Летом 1919 г. в Латгалии был осуществлен декрет Советского Правительства Латвии о конфискации помещичьих имений.

Проводилась и большая культурно-просветительная работа. В деревнях создавались школы, клубы, библиотеки, ликвидировалась неграмотность.

По своей организационной структуре ревкомы были устроены проще, чем исполнительные комитеты местных Советов. Для руководства отдельными отраслями управления при ревкомах создавались отделы (аграрный, просвещения, финансовый и др.). Но отделов было гораздо меньше, чем при исполкомах и были они более малочисленными.

Так, например, ревизор-контролер НКВД РСФСР в своем докладе о деятельности Советского Правительства Латвии за период с 10 декабря 1919 года по 10 января 1920 года сообщал следующее о структуре одного из ревкомов: «В декабре 1919 года был реорганизован Альт-Шваненбургский (Вешгулбенский) (Валкского уезда) районный революционный комитет...

При ревкоме организованы следующие отделы: 1) продовольственный, 2) аграрный, 3) финансовый, 4) школьно-просветительный, 5) милиции, 6) чрезвычайный (только оперативная часть), 7) информационно-инструкторский, 8) районный революционный трибунал. Организован отряд в 60 человек.»¹

Особо важное место в деятельности ревкомов занимала борьба с контрреволюционными элементами. Для проведения этой борьбы при ревкомах создавались революционные трибуналы. Но в большинстве случаев они создавались как временные учреждения.

В том же докладе ревизора-контролера сообщалось следующее об организации ревтрибунала при Альт-Шваненбургском (Вещулбенском) районном ревкоме:

«Организовали также следственную комиссию при трибунале в составе: 6 следователей, секретаря и делопроизводителя. Революционный трибунал арестовал 150 человек, обвиняемых главным образом в организации вооруженной контрреволюционной силы, для борьбы с Красной Армией, а также в шпионаже.

Рассмотрено уже 60 дел. По доказанию виновности приносятся к расстрелу или общественным работам. По окончании дел 150 заключенных Трибунал будет распущен и его место займет народный суд».²

Следовательно, здесь прямо подчеркивался временный характер созданного ревтрибунала.

Даже беглый взгляд на деятельность военно-революционных комитетов в советских уездах Латгалии позволяет сделать вывод, что они были полновластными органами на местах, осуществлявшими важные функции диктатуры пролетариата.

Деятельность ревкомов проходила под непосредственным руководством Коммунистической партии Латвии.

Социалистическое строительство в Латгалии было прервано вторжением туда белогвардейских войск буржуазной Латвии и Польши. 13 января 1920 года Советское Правительство Латвии, не имея возможности удержать Латгалию, заявило о своем роспуске.

Одновременно были распущены и оставшиеся еще местные государственные органы — военно-революционные комитеты.

В настоящее время, когда XXI съезд КПСС признал необходимым повысить роль Советов депутатов трудящихся как органов народной власти, народного самоуправления в коммунисти-

¹ Центральный Государственный Архив Октябрьской революции и Советского строительства, фонд 393, опись 1, дело № 302, лист 110.

² ЦГАОР, фонд 393, опись 1, дело 302, лист 110.

ческом строительстве, большое значение приобретает изучение и обобщение богатого опыта советского строительства в нашей стране. Большой интерес представляет изучение опыта советского строительства в Социалистической республике Латвии в 1919 году, т. к. в этот период выработывались и проверялись на практике основные принципы строительства и деятельности Советов, складывалась их система.

S A T U R S — С О Д Е Р Ж А Н И Е

Priekšvārds — Предисловие

I. Ekonomiskās zinātnes — Экономические науки

1. Vec. pasn. A. RUSA. Rentabilitātes normalizēšana kā saimnieciskā aprēķina nostiprināšanas faktors rūpniecībā

1. Ст. преп. А. РУСА Нормализация рентабельности как фактор укрепления хозяйственного расчета в промышленности

2. Vec. pasn. R. LINDENBERGS, Kolhozos izlietotā darba laika noteikšanas metodes

2. Ст. преп. Р. ЛИНДЕНБЕРГ, Методы определения затраченного в колхозах рабочего времени

II. Juridiskās zinātnes — Юридические науки

3. Doc. G. Kļava, Padomju varas revolucionārā likumdošana Latvijā 1919. gadā

3. Доц. Г. КЛЯВА, Революционное законодательство советской власти в Латвии в 1919 году

4. Doc. v. i. V. Rājevskis, KSDSP(b) «Tveras grupa»

4. И. о. доц. В. РАЕВСКИЙ, «Тверская группа» РСДП (б)

5. Doc. V. Millers, Vietējo padomju organizācija Latvijā 1918.—1919. gados

5. Доц. В. МИЛЛЕР, Строительство местных советов в Латвии в 1918—1919 годах

44/5774

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509052544